

**O'ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI
HUZURIDAGI PEDAGOG KADRLARNI
QAYTA TAYYORLASH VA ULARNING
MALAKASINI OSHIRISH TARMOQ
(MINTAQAVIY) MARKAZI**

ETNOLOGIK TADQIQOT METODLARI

**MODULI BO'YICHA
O'QUV- USLUBIY
MAJMUA**

2023

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA‘LIM FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**OLIIY TA‘LIM TIZIMI PEDAGOG VA RAHBAR KADRLARINI QAYTA
TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI OSHIRISHNI TASHKIL
ETISH BOSH ILMIY - METODIK MARKAZI**

**O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI HUZURIDAGI PEDAGOG
KADRLARINI QAYTA TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI
OSHIRISH TARMOQ (MINTAQAVIY) MARKAZI**

“ETNOLOGIK TADQIQOT METODLARI”

moduli bo‘yicha
O‘QUV–USLUBIY MAJMUA

Toshkent – 2023

Modulning o‘quv-uslubiy majmuasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2023-yil 25-avgustdagi 391-sonli buyrug‘i bilan tasdiqlangan oliy ta’lim muassasalari pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malaka oshirish yo‘nalishlari o‘quv reja va dasturlariga muvofiq ishlab chiqilgan.

Tuzuvchi: Sh.Fayzullayeva, F.T.Yernazarov.
O‘zbekiston Milliy universiteti, t.f.n., dots. A.Ashirov,
t.f.f.d., dosent v.b. N.Narziyev, t.f.f.d., katta o‘qituvchi
A.Bababekov.

Taqrizchi: t.f.d., dots., B.Ubaydullayeva – O‘zbekiston Milliy universiteti, t.f.n., dots. A.Qayumov – O‘zRFA Arxeologiya Milliy markazi

*O‘quv uslubiy majmua Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti
Kengashining qarori bilan nashrga tavsiya qilingan
(2023-yil 25- avgustdagi 1-sonli bayonnomasi)*

MUNDARIJA

I. ISHCHI DASTUR	5
II. MODULNI O‘QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTERFAOL TA’LIM METODLARI	15
III. NAZARIY MATERIALLAR.....	18
IV. AMALIY MASHG‘ULOT MATERIALLARI.....	74
V. GLOSSARIY.....	87
VI. NAZORAT SAVOLLARI.....	93
VII. ADABIYOTLAR RO‘YXATI.....	95

I. ISHCHI DASTUR

KIRISH

Ushbu dastur O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrda tasdiqlangan “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015-yil 12- iyundagi “Oliy ta’lim muassasalarining rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish to‘g‘risida”gi PF-4732-son, 2019-yil 27-avgustdagi “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to‘g‘risida”gi PF-5789-son, 2019-yil 8-oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-son, 2022-yil 28-yanvardagi “2022- 2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son, 2023-yil 25-yanvardagi “Respublika ijro etuvchi hokimiyat organlari faoliyatini samarali yo‘lga qo‘yishga doir birinchi navbatdagi tashkiliy chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-14-son Farmonlari, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 23-sentabrdagi “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 797-son Qarorida belgilangan ustuvor vazifalar mazmunidan kelib chiqqan holda tuzilgan bo‘lib, u oliy ta’lim muassasalari pedagog kadrlarining kasb mahorati hamda innovatsion kompetentligini rivojlantirish, sohaga oid ilg‘or xorijiy tajribalar, yangi bilim va malakalarni o‘zlashtirish, shuningdek amaliyotga joriy etish ko‘nikmalarini takomillashtirishni maqsad qiladi.

Dastur doirasida berilayotgan mavzular ta’lim sohasi bo‘yicha pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish mazmuni, sifati va ularning tayyorgarligiga qo‘yiladigan umumiy malaka talablari va o‘quv rejalari asosida shakllantirilgan bo‘lib, uning mazmuni yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi va jamiyatning ma’naviy asoslarini yoritib berish, oliy ta’limning normativ-huquqiy asoslari bo‘yicha ta’lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish, pedagogik faoliyatda raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish, ilmiy-innovatsion faoliyat darajasini oshirish, pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish, ta’lim sifatini ta’minlashda baholash metodikalaridan samarali foydalanish, etnologik tadqiqot metodlarini qo‘llash, Markaziy Osiyo etnologiyasi asoslarini o‘zlashtirish bo‘yicha tegishli bilim, ko‘nikma, malaka va kompetensiyalarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan.

Qayta tayyorlash va malaka oshirish kursining o‘quv dasturi quyidagi modullar mazmunini o‘z ichiga qamrab oladi:

1.1. Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi va jamiyatning ma’naviy asoslari.

1.2. Oliy ta’limning normativ-huquqiy asoslari.

- 1.3. Pedagogik faoliyatda raqamli kompetensiyalar.
- 1.4. Ilmiy va innovatsion faoliyatni rivojlantirish.
- 1.5. Pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish.
- 1.6. Ta'lim sifatini ta'minlashda baholash metodikalari.
- 1.7. Etnologik tadqiqot metodlari.
- 1.8. Markaziy Osiyo etnologiyasi.

Malakaviy attestatsiya

Kursning maqsadi va vazifalari

Oliy ta'lim muasasalari pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish kursining **maqsadi** pedagog kadrlarning innovatsion yondoshuvlar asosida o'quv-tarbiyaviy jarayonlarni yuksak ilmiy-metodik darajada loyihalashtirish, sohadagi ilg'or tajribalar, zamonaviy bilim va malakalarni o'zlashtirish va amaliyotga joriy etishlari uchun zarur bo'ladigan kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarini takomillashtirish, shuningdek ularning ijodiy faolligini rivojlantirishdan iborat

Kursning **vazifalariga** quyidagilar kiradi:

“Antropologiya va etnologiya” yo'nalishida pedagog kadrlarning kasbiy bilim, ko'nikma, malakalarini takomillashtirish va rivojlantirish;

- pedagoglarning ijodiy-innovatsion faollik darajasini oshirish;

- pedagog kadrlar tomonidan zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, zamonaviy ta'lim va innovatsion texnologiyalar sohasidagi ilg'or xorijiy tajribalarning o'zlashtirilishini ta'minlash;

- o'quv jarayonini tashkil etish va uning sifatini ta'minlash borasidagi ilg'or xorijiy tajribalar, zamonaviy yondashuvlarni o'zlashtirish;

“Antropologiya va etnologiya” yo'nalishida qayta tayyorlash va malaka oshirish jarayonlarini fan va ishlab chiqarishdagi innovatsiyalar bilan o'zaro integratsiyasini ta'minlash.

Kurs yakunida tinglovchilarning bilim, ko'nikma va malakalari hamda kompetensiyalariga qo'yiladigan talablar:

Qayta tayyorlash va malaka oshirish kursining o'quv modullari bo'yicha tinglovchilar quyidagi yangi bilim, ko'nikma, malaka hamda kompetensiyalarga ega bo'lishlari talab etiladi:

Tinglovchi:

- 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasining davlat va jamiyat hayotini takomillashtirishdagi o'rni va ahamiyatini;
- O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining asosiy prinsiplarini;
- Oliy ta'lim sohasiga oid qonun hujjatlari va ularning mazmunini;
- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining oliy ta'lim tizimiga oid farmonlari, qarorlarini;

- O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining oliy ta’lim tizimiga tegishli qarorlarini;
- Oliy ta’lim, fan va innovatsiya vazirligining ta’lim jarayonlarini rejalashtirish va tashkil etishga oid buyruqlarini;
- Davlat ta’lim standartlari, ta’lim yo‘nalishlari va magistratura mutaxassisliklarining Malaka talablari, o‘quv rejalari, fan dasturlari va ularga qo‘yiladigan talablarni, o‘quv yuklamalarini rejalashtirish va ularning bajarilishini nazorat qilish usullarini;
- ta’lim jarayonini raqamli transformatsiyasini;
- raqamli ta’lim resurslari va dasturiy mahsulotlarini;
- raqamli ta’lim resursini pedagogik loyihalash texnologiyasini;
- mediasavodxonlik va xavfsizlik asoslarini;
- raqamli ta’lim resurslarini loyihalash uchun asosiy talablarni;
- jahonda oliy ta’lim rivojlanish tendensiyalari: umumiy trendlar va strategik yo‘nalishlarni;
- zamonaviy ta’limning global trendlarini;
- inson kapitalining iqtisodiy o‘rishning asosiy omili sifatida rivojlanishida ta’limning yoshdagi ahamiyatini;
- oliy ta’limning zamonaviy integratsiyasi: global va mintaqaviy makonda raqobatchilikdagi ustuvorliklari, universitetlarning xalqaro va milliy reytingini;
- xalqaro reyting turlari va ularning indikatorlarini;
- zamonaviy universitet jamiyatning faol, ko‘pqirrali va samarali faoliyat yurituvchi instituti sifatidagi uchta yirik vazifalarini;
- universitetlarning zamonaviy modellarini;
- zamonaviy kelajak universitetlarning beshta asosiy modellarini;
- tadbirkorlik universiteti faoliyatining muhim yo‘nalishlarini;
- pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning nazariy asoslarini;
- innovatsion ta’lim muhiti sharoitida pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish yo‘llarini;
- kasbiy kompetensiyalarning mazmun va mohiyatini;
- kasbiy kompetensiyalar va ularning o‘ziga xos xususiyatlarini;
- pedagogik texnikaning asosiy komponentlarini;
- pedagogik texnikani shakllantirish yo‘llarini;
- kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonini tashkil etishda innovatsion, akmeologik, aksiologik, kreativ, reflektiv, texnologik, kompetentli, psixologik, andragogik yondashuvlar va xalqaro tajribalar hamda ularning kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishga ta’sirini;
- kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonida pedagogik deontologiyaning roli, ahamiyatini;
- kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda uchraydigan to‘siqlarni yechishda, to‘g‘ri harakatlar qilishda pedagogning kompetentlik va kreativlik darajasi, pedagogik kvalimetriyasini;
- talabalar kasbiy tayyorgarlik sifatini kompleks baholashning nazariyasini;

- ta'lim sifatiga ta'sir etuvchi omillarni;
- kredit-modul tizimida talabalarning bilimi, ko'nikmasi, malakasi va kompetensiyalarini nazorat qilish va baholashning o'ziga xos xususiyatlari, didaktik funksiyalarini;
- baholash turlari, tamoyillari va mezonlarini;
- etnologiya fan sifatida shakllanishining ilk bosqichlarida ma'lumotlarni;
- zamonaviy etnologiyada ilmiy tahlil qilish: etnograf olimlarning tadqiqot va tavsiflari, xalq og'zaki ijodi va badiiy matnlar, etnososiologik va etnopsixologik tadqiqotlar, publisistik ma'lumotlar, rasmiy xujjatlar, tarixiy va ijtimoiy-siyosiy adabiyotlar, arxiv, statistik qo'mitalar va h.k ma'lumotlarni;
- turlicha ma'lumotlarni to'plash, ularni qayta ishlash, umumlashtirish, turlicha metodlarni;
- bugungi kundagi etnologiyada etnologik tadqiqotlarni butun bir majmuini;
- Markaziy Osiyo hududi, aholisi haqida umumiy ma'lumotlar, kursning dolzarbligi, maqsad va vazifalari haqida, ularni amalga oshirish usullari izohi, fanga oid ilmiy monografiyalar, darsliklar va ilmiy to'plamlar tavsifini;
- Markaziy Osiyo xalqlari etnogenezi va etnik tarixi, xo'jaligi va moddiy, hamda ma'naviy madaniyati haqidagi bilimlarning nazariy asoslarini;
- Markaziy Osiyo etnologiyasining asosiy tushunchalarini, klassifikatsiyalash tamoyillarini;
- fanga oid asosiy tushuncha va atamalarni **bilishi** kerak.

Tinglovchi:

- 2022- 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasining asosiy yo'nalish va maqsadlarini tahlil etish va baholash;
- O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Oliy ta'lim tizimiga tegishli qarorlari asosida ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish;
- xorijiy tajribalar asosida malaka talablari, o'quv rejalari va fan dasturlarini takomillashtirish;
- multimedia va infografika asosida interaktiv didaktik materiallar yaratish va bulut xizmatlarida saqlash;
- masofiviy ta'lim platformalari uchun video kontent yaratish;
- Internetda mualliflik huquqlarini himoya qilish usullaridan foydalanish;
- raqamli ta'lim resurslari sifatini baholash;
- OTMlarni reyting bo'yicha ranjirlash;
- jahon universitetlari reytingini tahlil etish va baholash;
- universitetlarni mustaqil baholash yondashuvlarini aniqlashtirish;
- tadbirkorlik universitetiga o'tish uchun zarur bo'ladigan o'zgarishlarni aniqlash;
- Universitet 1.0 dan Universitet 3.0 modeliga o'tish borasidagi muammolarni aniqlash;
- zamonaviy tadbirkorlik universiteti modeli tamoyillarini o'zlashtirish;
- pedagoglarning kreativ potentsiali tushunchasi va mohiyatini ochib berish;

- pedagoglar kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning innovatsion texnologiyalarini qo'llash;
- o'qituvchi faoliyatida pedagogik texnikaning ahamiyatini yoritib berish;
- tinglovchilar diqqatini o'ziga tortish usullaridan foydalanish;
- kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirish yo'llarini tahlil etish;
- kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonida uchraydigan to'siqlar, qiyinchiliklar va ularni bartaraf etish;
- talabalarning o'quv auditoriyadagi faoliyatini baholash;
- talabalarning kurs ishi, bitiruv malakaviy ishi, o'quv-malakaviy amaliyot (mehnat faoliyati)ni nazorat qilish;
- baholashning miqdor va sifat tahlilini amalga oshirish;
- etnologiya fan sifatida shakllanishining ilk bosqichlarida ma'lumotlarni to'plash, turli nomoddiy ashyolardan foydalanish;
- bugungi kundagi etnologiyada etnologik tadqiqotlarni butun bir majmuini to'plash va tahlil etish;
- Markaziy Osiyo etnoslari: lingvistik, antropologik, xo'jalik-madaniy klassifikasiyalari mohiyatini tushunishda talabalarni zarur bo'lgan bilimlar bilan qurollantirish;
- fanga oid asosiy tushuncha va atamalardan foydalanish;
- Markaziy Osiyo etnologiyasi asoslarini yoritib berish *ko'nikmalariga* ega bo'lishi lozim.

Tinglovchi:

- "Yangi O'zbekiston – ma'rifatli jamiyat" konsepsiyasining mazmun-mohiyatini yoritib berish;
- Oliy ta'lim, fan va innovatsiya vazirligining ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishga oid buyruqlari, Davlat ta'lim standartlari, ta'lim yo'nalishlarining va magistratura mutaxassisliklarining malaka talablari, o'quv rejalar va fan dasturlarini takomillashtirish;
- o'quv yuklamalarni rejalashtirish va ularning bajarilishini nazorat qilish;
- meyoriy uslubiy hujjatlarni ishlab chiqish amaliyotini takomillashtirish mexanizmlarini tahlil etish;
- an'anaviy va raqamli ta'limda pedagogik dizaynning xususiyatlarini ochib berish;
- onlayn mashg'ulotlarni tashkil etishda raqamli texnologiyalardan foydalanish;
- mediasavodxonlik va xavfsizlik asoslarini o'zlashtirish;
- pedagogik faoliyatda raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish;
- raqamli ta'lim resurslaridan foydalanish;
- xalqaro reyting turlari va ularning indikatorlarining ahamiyatini ochib berish;
- OTM reytingiga ta'sir etuvchi omillarni tahlil etish;
- universitetlarning zamonaviy modellarini o'rganish;
- OTM bitiruvchilari va xodimlari tomonidan texnologiyalar transferiga litsenziyalar oluvchi startaplarni shakllantirish va yaratish;

- professor-o‘qituvchilarning tadqiqotchi sifatidagi nashr faolligini rivojlantirish istiqbollarini tahlil etish;
- innovatsion ta’lim muhiti sharoitida pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish;
- pedagog kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish xususiyatlarini tahlil etish va baholash;
- ijtimoiy va kasbiy tajribaga asoslangan intellektual mashqlarni ishlab chiqish;
- o‘quv jarayoni ishtirokchilarini bir-birlari bilan tanishtirish, samimiy do‘stona munosabat va ijodiy muhitni yuzaga keltirish, tinglovchilarning ijodiy imkoniyati va shaxsiy sifatlarini ochish, tinglovchilarning hamkorlikda ishlashlari uchun qulay sharoitni vujudga keltirish;
- tinglovchilarning kasbiy kompetensiyalarini o‘rganish, tanishish;
- kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonida pedagogik deontologiya ning roli, ahamiyatini ochib berish;
- ta’lim sifatiga ta’sir etuvchi omillar (moddiy-texnik baza, professor-o‘qituvchilarning salohiyati va o‘quv-metodik ta’minot)ni tahlil etish va baholash;
- talabalarning o‘quv auditoriyadan tashqari faoliyatini baholash;
- talabalarning o‘quv auditoriyadan tashqari faoliyatini baholashda o‘quv topshiriqlari (reproduktiv, produktiv, qisman-izlanishli, kreativ (ijodiy) murakkablik)ni ishlab chiqish metodikasidan samarali foydalanish;
- etnologiyada tadqiq etilayotgan etnos vakillarini bevosita kuzatish, ularni turli vaziyatlarda o‘zlarini qanday tutishlari, suhbat, munozaralardagi mantiqiy fikrlashlari, dunyodagi hodisa, voqealarni o‘z xulq-atvorlarini izohlash usullaridan foydalanish;
- Markaziy Osiyo xalqlari etnologiyasining maxalliy va xorijlik tadqiqotchilar tomonidan urganilishini tahlil etish va baholash;
- etnologik tadqiqot metodlarini o‘zlashtirish;
- tarixshunoslik taxlilini amalga oshirish *malakalariga* ega bo‘lishi zarur.

Tinglovchi:

- Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi va jamiyatning ma’naviy asoslarini mazmun-mohiyatini yoritib berish;
- O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiya vazirligining buyruqlari asosida ta’lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish;
- Davlat ta’lim standartlari, malaka talablari, o‘quv rejalar va fan dasturlar asosida fanning ishchi dasturini ishlab chiqish amal qilish va ularni ijrosini ta’minlash;
- raqamli ta’lim resurslari va dasturiy mahsulotlarini o‘quv jarayoniga faol tatbiq etilishini tashkil etish;
- raqamli ta’lim resursini pedagogik loyihalash texnologiyasi asoslarini o‘zlashtirish;
- raqamli ta’lim muhitida pedagogik dizaynga oid innovatsiyalarni amaliyotga tatbiq etish;

- universitetlarning xalqaro va milliy reytingini baholash;
- OTMlarda talim, ilmiy va innovatsion faoliyatni rivojlantirish, ilmiy tadqiqot natijalarni tijoratlashtirish yo‘llarini tahlil etish va amaliyotga tadbiq etish;
- «Amaliyotchi professorlar» (PoP, Professor of Practice) modelini qo‘llash;
- professor-o‘qituvchilarning tadqiqotchi sifatidagi nashr faolligini rivojlantirish istiqbollarini yoritib berish;
- pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning nazariy asoslarini amaliyotga tadbiq etish;
- pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik trayektoriyalarini ishlab chiqish;
- kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonida uchraydigan to‘siqlarning xilma-xilligi va o‘ziga xos xususiyatlari, sabablarini amaliy tomonlarini yoritish, ularni yechish bosqichlarini guruh bilan birgalikda aniqlash;
- talabalar kasbiy tayyorgarlik sifatini kompleks baholash;
- talabalar kasbiy tayyorgarlik sifatini kompleks baholashning elektron monitoring tizimini yuritish;
- talabalarning ta’limiy (o‘quv predmetlari), tarbiyaviy (ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar) va rivojlantiruvchi (ilmiy-tadqiqot ishi, start-up loyihalar) maqsadlarini baholash;
- zamonaviy etnologiyada ilmiy tahlil qilish;
- turlicha ma’lumotlarni to‘plash, ularni qayta ishlash, umumlashtirish, turlicha metodlarni qo‘llash;
- Markaziy Osiyo etnologiyasining asosiy tushunchalarini, klassifikasiyalash tamoyillarini o‘rgatish hamda ularni amaliyotda tatbiq etish **kompetensiyalariga** ega bo‘lishi lozim.

Modulni tashkil etish va o‘tkazish bo‘yicha tavsiyalar

Modulni o‘qitish ma’ruza va amaliy mashg‘ulotlar shaklida olib boriladi.

- modulni o‘qitish jarayonida ta’limning zamonaviy metodlari, pedagogik texnologiyalar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari qo‘llanilishi nazarda tutilgan:
- ma’ruza darslarida zamonaviy kompyuter texnologiyalari yordamida prezentatsion va elektron-didaktik texnologiyalardan;
- o‘tkaziladigan amaliy mashg‘ulotlarda texnik vositalardan, ekspress-so‘rovlar, test so‘rovlari, aqliy hujum, guruhli fikrlash, kichik guruhlar bilan ishlash, kollokvium o‘tkazish, va boshqa interaktiv ta’lim usullarini qo‘llash nazarda tutiladi.

Modulning o'quv rejadagi boshqa modullar bilan bog'liqligi va uzviyligi

“Etnologik tadqiqot metodlari” moduli mazmuni o'quv rejadagi “Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi va jamiyatning ma'naviy asoslari”, “Oliy ta'limning normativ huquqiy asoslari”, “Pedagogik faoliyatda raqamli kompetensiyalar”, “Ilmiy va innovatsion faoliyatni rivojlantirish”, “Pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish”, “Ta'lim sifatini ta'minlashda baholash metodikalari”, “Markaziy Osiyo etnologiyasi” mutaxassislik o'quv modullari bilan uzviy bog'langan holda pedagoglarning ta'lim jarayonida kasbiy pedagogik tayyorgarlik darajasini oshirishga xizmat qiladi.

Modulning oliy ta'limdagi o'rni

“Etnologik tadqiqot metodlari” modulini o'zlashtirish orqali tinglovchilar ta'lim jarayonini tashkil etishdagi texnologik yondoshuv asoslarini, bu boradagi ilg'or tajriba va yangiliklarni o'rganadilar, ularni taxlil etish, amalda qo'llash va baholashga doir kasbiy yutuqlarga ega bo'ladilar.

Modul bo'yicha soatlar taqsimoti

№	Mavzu nomi	Jami	Auditoriya uquv yuklamasi		
			Nazariy	Amaliy	Ko'chma mashg'ulot
1.	Etnologiya fan sifatida shakllanishining ilk bosqichlarida ma'lumotlarni to'plash.	4	2	2	
2.	Etnologiyada tadqiq etilayotgan etnos vakillarini bevosita kuzatish.	10	2	2	6
3.	Turlicha ma'lumotlarni to'plash, ularni qayta ishlash.	4	2	2	
4.	Bugungi kundagi etnologiyada etnologik tadqiqotlarni butun bir majmui.	10	2	2	6
	Jami 28 soat	28	8	8	12

NAZARIY MASHG'ULOTLAR MAZMUNI

1-mavzu. Etnologiya fan sifatida shakllanishining ilk bosqichlarida ma'lumotlarni to'plash. (2 soat)

Etnologiya fan sifatida shakllanishining ilk bosqichlarida ma'lumotlarni to'plash. Zamonaviy etnologiyada ilmiy tahlil: etnograf olimlarning tadqiqot va tavsiflari, xalq og'zaki ijodi va badiiy matnlar, etnososilogik va etnopsixologik tadqiqotlar, publisistik ma'lumotlar, rasmiy xujjatlar, tarixiy va ijtimoiy-siyosiy adabiyotlar, arxiv, statistik qo'mitalar va h.k ma'lumotlar jalb etish.

2-mavzu. Etnologiyada tadqiq etilayotgan etnos vakillarini bevosita kuzatish. (2 soat)

Etnologiyada tadqiq etilayotgan etnos vakillarini bevosita kuzatish, ularni turli vaziyatlarda o'zlarini qanday tutishlari, suhbat, munozaralardagi mantiqiy fikrlashlari, dunyodagi hodisa, voqealarni o'z xulq-atvorlarini izohlash usullari.

3-mavzu. Turlicha ma'lumotlarni to'plash. (2 soat)

Turlicha ma'lumotlarni to'plash, ularni qayta ishlash, umumlashtirish, turlicha metodlarni qo'llash.

4- mavzu. Bugungi kundagi etnologiyada etnologik tadqiqotlarni butun bir majmui. (2 soat)

Bugungi kundagi etnologiyada etnologik tadqiqotlarni butun bir majmui: dala tadqiqotlari, yozma manbalarni va og'zaki rivoyatlar, afsonalarni tadqiq etish, arxeologik va antropologik ma'lumotlar, statistik manbalar (aholi ro'yxatlari ma'lumotlarini), audio va video ma'lumotlar va h.k.

AMALIY MASHG'ULOTLAR MAZMUNI

1-amaliy mashg'ulot: Etnologiya fan sifatida shakllanishining ilk bosqichlarida ma'lumotlarni to'plash. (2 soat)

Etnologiya fan sifatida, uning predmeti, uslublari va yondosh fanlar bilan aloqadorligi. Xalqlarning maishiy turmushi, madaniyati va ijtimoiy hayotini o'rganishda statsionar (uzoq muddat bir joyda yashash va kuzatish) va qisqa muddatli ekspeditsiya uslubi orqali o'rganishning ijobiy va kamchilik jihatlari. N.N.Mikluxo-Maklay, V.G.Vagoroe va L.Y.Shternberg, Margaret Midlarning tadqiqot ma'lumotlari hozirgi kungacha etnografik tadqiqotlarning namunali ko'rgazmasi sifatida.

2-amaliy topshiriq: Etnologiyada tadqiq etilayotgan etnos vakillarini bevosita kuzatish. (2 soat)

Kuzatish turlari: To‘g‘ridan-to‘g‘ri, ichkaridan va ishtirokli kuzatuv. Kuzatishga tayyorgarlik: reja va dasturlar, kuzatish vositalari orqali natijalarni qayd etib borish. Ishtirokchilarni kuzatishni tashkil etish: uslubiy va etika (ahloq) muammolari. Bixevioristik (xulq-atvor) yondashuv. Semiotik yondashuv.

3-amaliy mashg‘ulot: Turlicha ma’lumotlarni to‘plash, ularni qayta ishlash, umumlashtirish, turlicha metodlarni qo‘llash. (2 soat)

Dala ishlarining asosiy turlari: etnografning shaxsiy kuzatuvlari, axborotchilar biln suhbat, olingan ma’lumot va ashyolarni ta’minlash, etnografik muzey uchun yig‘malar to‘plash. Dala kundaligini yuritish va saqlash. Dala kundaligini tuzish va loyihalash (kuzatish natijalarini qayd etish). Kuzatishlar davrida va kun oxirida yozuvlarni qayd etish. Dala kundaliklarini yuritish va ma’lumotlarni qayta ishlash tartibi, kundalik daftarni saqlash qoidalari.

4-amaliy mashg‘ulot: Bugungi kundagi etnologiyada etnologik tadqiqotlarni butun bir majmui. (2 soat)

Etnografik dala ekspeditsiyasini o‘tkazish amaliyoti. Guruhli suhbat (fokus-guruh usuli. Miqdoriy dala tadqiqot usullari. Anketa so‘rovi. Dala tadqiqoti natijalarini tavsiflash va taqdim etish shakllari.

KO‘CHMA MASHG‘ULOTLAR MAZMUNI

“Etnologiyada tadqiq etilayotgan etnos vakillarini bevosita kuzatish” (6 soat) va “Bugungi kundagi etnologiyada etnologik tadqiqotlarni butun bir majmui” (6 soat) mavzular bo‘yicha ko‘chma mashg‘ulotlar zamonaviy jihozlar hamda innovatsion texnologiyalarni qo‘llab faoliyat yuritayotgan ishlab chiqarish korxona va tashkilotlari, oliy ta’lim muassasalari, iqtisodiyot tarmoqlari, ilmiy-tadqiqot va loyiha-konstruktorlik muassasalarida olib boriladi.

O‘QITISH SHAKLLARI

Mazkur modul bo‘yicha quyidagi o‘qitish shakllaridan foydalaniladi: ma’ruzalar, amaliy mashg‘ulotlarida geologiya fanlarni o‘qitish metodikasi sohasidagi yangi ma’lumotlar, zamonaviy texnika hamda texnologiyalar bilan tanishtirish, nazariy bilimlarini mustahkamlash.

O‘tkaziladigan amaliy mashg‘ulotlarda texnik vositalardan, grafik organayzerlardan, keyslardan foydalanish, guruhli fikrlash, kichik guruhlar bilan ishlash, blits-so‘rovlardan, sinkveyn va boshqa interaktiv ta’lim usullarini qo‘llash nazarda tutiladi.

II. MODULNI O‘QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTERFAOL TA’LIM METODLARI.

“Tushunchalar tahlili” metodi

Metodning maqsadi: mazkur metod talabalar yoki qatnashchilarni mavzu bo‘yicha tayanch tushunchalarni o‘zlashtirish darajasini aniqlash, o‘z bilimlarini mustaqil ravishda tekshirish, baholash, shuningdek, yangi mavzu buyicha dastlabki bilimlar darajasini tashhis qilish maqsadida qo‘llaniladi.

- Metodni amalga oshirish tartibi:
- ishtirokchilar mashg‘ulot qoidalari bilan tanishtiriladi;
- o‘quvchilarga mavzuga yoki bobga tegishli bo‘lgan so‘zlar, tushunchalar nomi tushirilgan tarqatmalar beriladi (individual yoki guruhli tartibda);
- o‘quvchilar mazkur tushunchalar qanday ma’no anglatishi, qachon, qanday holatlarda qo‘llanilishi haqida yozma ma’lumot beradilar;
- belgilangan vaqt yakuniga yetgach o‘qituvchi berilgan tushunchalarning tugri va tuliq izohini uqib eshittiradi yoki slayd orqali namoyish etadi;
- har bir ishtirokchi berilgan tugri javoblar bilan uzining shaxsiy munosabatini taqqoslaydi, farqlarini aniqlaydi va o‘z bilim darajasini tekshirib, baholaydi.

“Davra suhbatlari” metodi

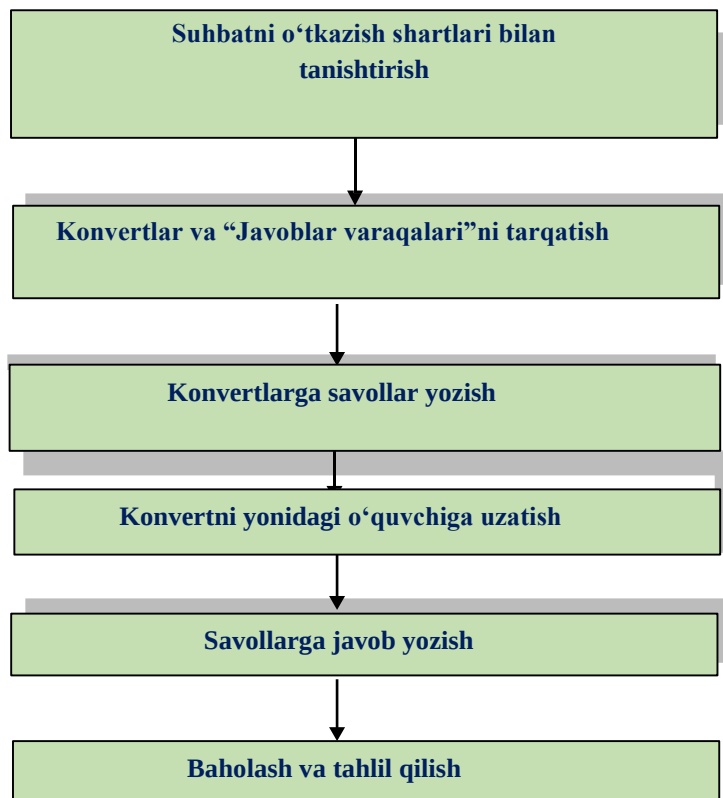
Aylana stol atrofida berilgan muammo yoki savollar yuzasidan ta’lim oluvchilar tomonidan o‘z fikr-mulohazalarini bildirish orqali olib boriladigan o‘qitish metodidir.

“Davra suhbatlari” metodi qo‘llanilganda stol-stullarni doira shaklida joylashtirish kerak. Bu har bir ta’lim oluvchining bir-biri bilan “ko‘z aloqasi” ni o‘rnatib turishiga yordam beradi. Davra suhbatining og‘zaki va yozma shakllari mavjuddir. Og‘zaki davra suhbatida ta’lim beruvchi mavzuni boshlab beradi va ta’lim oluvchilardan ushbu savol bo‘yicha o‘z fikr- mulohazalarini bildirishlarini so‘raydi va aylana bo‘ylab har bir ta’lim oluvchi o‘z fikr-mulohazalarini og‘zaki bayon etadilar. So‘zlayotgan ta’lim oluvchini barcha diqqat bilan tinglaydi, agar muhokama qilish lozim bo‘lsa, barcha fikr-mulohazalar tinglanib bo‘lingandan so‘ng muhokama qilinadi. Bu esa ta’lim oluvchilarning mustaqil fikrlashiga va nutq madaniyatining rivojlanishiga yordam beradi.

Davra stolining tuzilmasi

Yozma davra suhbatida stol-stullar aylana shaklida joylashtirilib, har bir ta’lim oluvchiga konvert qog‘ozi beriladi. Har bir ta’lim oluvchi konvert ustiga ma’lum bir

mavzu bo'yicha o'z savolini beradi va "Javob varaqasi"ning biriga o'z javobini yozib, konvert ichiga solib qo'yadi. Shundan so'ng konvertni soat yo'nalishi bo'yicha yonidagi ta'lim oluvchiga uzatadi. Konvertni olgan ta'lim oluvchi o'z javobini "Javoblar varaqasi"ning biriga yozib, konvert ichiga solib qo'yadi va yonidagi ta'lim oluvchiga uzatadi. Barcha konvertlar aylana bo'ylab harakatlanadi. Yakuniy qismda barcha konvertlar yig'ib olinib, tahlil qilinadi. Quyida "Davra suhbat" metodining tuzilmasi keltirilgan

"Blits-o'yin" metodi

Metodning maqsadi: o'quvchilarda tezlik, axborotlar tizmini tahlil qilish, rejalashtirish, prognozlash ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat. Mazkur metodni baholash va mustahkamlash maqsadida qo'llash samarali natijalarni beradi.

Metodni amalga oshirish bosqichlari:

1. Dastlab ishtirokchilarga belgilangan mavzu yuzasidan tayyorlangan topshiriq, ya'ni tarqatma materiallarni alohida-alohida beriladi va ulardan materialni sinchiklab o'rganish talab etiladi. Shundan so'ng, ishtirokchilarga to'g'ri javoblar tarqatmadagi «yakka baho» kolonkasiga belgilash kerakligi tushuntiriladi. Bu bosqichda vazifa yakka tartibda bajariladi.

2. Navbatdagi bosqichda trener-o'qituvchi ishtirokchilarga uch kishidan iborat kichik guruhlariga birlashtiradi va guruh a'zolarini o'z fikrlari bilan guruhdoshlarini tanishtirib, bahslashib, bir-biriga ta'sir o'tkazib, o'z fikrlariga ishonirish, kelishgan holda bir to'xtamga kelib, javoblarini "guruh bahosi" bo'limiga raqamlar bilan belgilab chiqishni topshiradi. Bu vazifa uchun 15 daqiqa vaqt beriladi.

3. Barcha kichik guruhlar o'z ishlarini tugatgach, to'g'ri harakatlar ketma-ketligi trener-o'qituvchi tomonidan o'qib eshittiriladi, va o'quvchilardan bu javoblarni "to'g'ri javob" bo'limiga yozish so'raladi.

4. "To'g'ri javob" bo'limida berilgan raqamlardan "yakka baho" bo'limida berilgan raqamlar taqqoslanib, farq bulsa "0", mos kelsa "1" ball quyish so'raladi. Shundan so'ng "yakka xato" bo'limidagi farqlar yuqoridan pastga qarab qo'shib chiqilib, umumiy yig'indi hisoblanadi.

5. Xuddi shu tartibda "to'g'ri javob" va "guruh bahosi" o'rtasidagi farq chiqariladi va ballar "guruh xatosi" bo'limiga yozib, yuqoridan pastga qarab qo'shiladi va umumiy yig'indi keltirib chiqariladi.

6. Trener-o'qituvchi yakka va guruh xatolarini to'plangan umumiy yig'indi bo'yicha alohida-alohida sharhlab beradi.

7. Ishtirokchilarga olgan baholariga qarab, ularning mavzu bo'yicha o'zlashtirish darajalari aniqlanadi.

III. NAZARIY MATERIALLAR

1-MAVZU:ETNOLOGIYA FAN SIFATIDA SHAKLLANISHINING ILK BOSQICHLARIDA MA'LUMOTLARNI TO'PLASH

1.1. Zamonaviy etnologiyada ilmiy tahlil: etnograf olimlarning tadqiqot va tavsiflari

Etnologiya fani predmeti. Har bir fan o'zining tadqiqot predmeti xosligi, uning tadqiqot etish uslublari bilan boshqa fandan farqlanib turadi.

Etnologiya fan tarzda paydo bo'libdiki, to hozirgi kunga qadar xalq va xalqlarning madaniy o'ziga xosligi uning asosiy tadqiqot ob'ekti bo'lgan. Yanada kengroq tushuntirilsa mazkur fan turli xalqlarning etnogenezi va etnik tarixi, ular ishtirokidagi an'anaviy va zamonaviy etnomadaniy jarayonlar, moddiy va ma'naviy madaniyat muammolari hamda etnoslararo jarayonlar ushbu doirasida tadqiq qilinadi. Demak fikrimizcha, etnologiya asosiy tadqiqot ob'ekti sifatida etnos bilan bog'liq quyidagi jihatlarni o'rganadi:

- Etnogenez va etnik tarix muammolari;
- Xalqlarning moddiy madaniyati;
- Xalqlarning e'tiqodiy qarashlari, milliy marosimlari va urf-odatlar;
- Turli xalqlarning qarindoshlik tizimi: qarindosh-urug'chilik aloqalari;
- Xalqlarning ijtimoiy va siyosiy tuzulmalari (oilaviy munosabatlar va hokimiyat munosabati);
- Turli xalqlarga xos tarbiya an'analari tizimi;
- Bir xalq madaniyatining turli komponentlari orasidagi o'zaro aloqa va o'zaro bog'liqlik muammolari;
- U yoki bu xalq madaniy xususiyatlari dinamikasi (madaniy o'zgarishlar);
- Turli xalqlarning psixologik o'ziga xosligi;
- Turli xalqlarning xayot tarziga moslashishi: ularning tabiiy muhitga moslashishi
- Etnos qadriyatlarini taqqoslash;
- Turli xalqlarning dunyo xaritasida taqqoslash;
- Madaniyatlararo muloqotlarning o'ziga xos xususiyatlari;
- Etnoslarning paydo bo'lishi va bo'linib ketishi sabablari;
- Xalqlarning joylashuvi;
- Etnoslar bilan bog'liq sodir bo'ladigan demografik jarayonlar;
- U yoki bu etnos vakillarining iqtisodiy munosabatlari;
- Etnolingvistika;
- Etnomadaniyat muammolari;
- An'ananing paydo bo'lishi va taraqqiyoti va innovatsiyasi;

- Etniklik va etnik guruhlar muammosi.

Ushbu ro'yxatni yanada davom ettirish mumkin. Biroq mazkur ro'yxatning o'zi ham etnologiyaning tadqiqot ob'ekti ko'p qirrali ekanligidan dalolat beradi. Qolaversa, ushbu ma'lumotlar etnologiyaning asosiy manbai yozma manbalar hamda moddiy yodgorliklar bo'lgan an'anaviy tarix fanidan birmuncha kengroq ekanligidan dalolat berib turibdi. Shuningdek etnologiyada insoniyat tarixining dastlabki yozma madaniyat shakllanganunicha bo'lgan davrda yashagan va o'zlarining alohida yozuvlariga ega bo'lgan xalqlar-etnoslar asosiy tadqiqot ob'ekti tarzida o'rganiladi.

Fanni o'qitishdan asosiy maqsad - tinglovchilarga etnologiyaning asosiy tadqiqot mavzusi va muammolari hamda zamonaviy tadqiqot usullari va uslublari borasida bilimlarni berish hamda ularning kelgusidagi mustaqil ilmiy faoliyatlarida zarur bo'ladigan darajadagi bilim va ko'nikmalarni shakllantirishdir.

Fanning vazifalari - tadqiqotchi sifatida dala-etnografik materiallar yig'ish va to'plangan dala materiallarini mustaqil tarzda qayta ishlash, tahlil qilishga o'rgatishdir.

So'nggi yillar davomida mamlakatimizda sodir bo'lgan voqealar, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot turli xil millatlar, xalqlar va elatlar madaniyatida ro'y bergan jarayonlar, ulardagi milliy xususiyatlarga ham ma'lum darajada ta'sir qildi, o'zgarishlar sabab bo'ldi.

Etnologiya fanining asosiy vazifalaridan biri xuddi shu muammolarning etnik xususiyatlarini, ya'ni etnik jarayonlarni o'rganishdir. "Etnik" atamasining fanga kiritilishiga sabab, shu paytgacha ishlatiladigan "milliy" so'zining, ko'pincha "xalq" va hatto ba'zida "elat" tushunchasini berishdir. Amalda tez-tez ishlatiladigan "millatlararo" (межнациональные) so'zi aslida "xalqlararo" (межнародные) mazmunini beradi. "O'zbekiston xalqlari" deganda siz "o'zbek xalqi" ning o'zinigina emas, bu o'lkada yashovchi boshqa xalqlarni ham nazarda tutasiz. O'z navbatida "xalq" so'zi xam turli mazmun kasb etadi. Shuning uchun "millat", "xalq", "elat" so'zlari mazmunini berish mumkin bo'lgan "etnos" atamasi etnografiya faniga kiritildi. Natijada yuqorida ko'rsatilgan har bir guruhning madaniy-maishiy va til xususiyatlarining birligini ifodalashda etnik, o'zlarini esa etnoslar deb ataymiz.

Etnik jarayonlar milliy jarayonlarning tarkibiy qismi sifatida eng avvalo etnik birlashmalarning xususiyatlarida, o'zligi ifodasi – tilda namoyon bo'ladi. Etnografiya fanida ushbu muammolarni tadqiq qilish asrimizning 70 – yillaridan keng ko'lamda boshlanadi.

Demak, hozirgi kunda etnografik ekspeditsiyalar davomida etnik jarayonlar asosiy predmetlardan hisoblanadi. Etnos odamlarning ma'lum tarixiy davrda tashkil topgan o'ziga xos birlashmasi, sotsial guruhi, ularning birgalikda hayot kechirish shaklidir. Etnik birlashma, ma'lum guhlarning aloqalari asosan qo'shnichilikda, ya'ni bir joyda yashovchi, bir tilda gaplashuvchi xalqlarda shakllanadi. Demak, joy va til birligi etnosning shakllanishidagi asosiy shartidir.

Etnografik ekspeditsiyalar davomida etnik jarayonlarni tadqiq qilish borasida, ularning o'ziga xosligini ta'kidlovchi ikkita uslubni ko'rsatish mumkin. Ularning birinchisi etnotransformatsion jarayonlar, ya'ni ma'lum tarixiy davr mobaynida bir etnik holatdan boshqasiga o'tish, ya'ni ma'lum kishilar guruhining etnik o'zligini o'zgartirishdir.

Ikkinchisi, etnos hayotning turli xil o'zgarishlarga uchrashiga qaramasdan o'zligini

saqlab qolishi etnoevolyusion jarayonlar deb ataladi.

Zamonaviy etnik jarayonlarni o'rganishning ikkita turi mavjud:

Birinchisi, bo'linish, ya'ni ma'lum xalqning bir nechta mustaqil etnosga aylanish jarayoni bo'lsa, ikkinchisi, qo'shilish yoki tili, madaniyati yaqin bo'lgan bir necha millatlar, xalqlar yoki elatlarning, qardosh etnoslarning birlashuvi tushuniladi.

Bo'linish etnik jarayonlari ibtidoiy jamoa tuzumi davrida keng tarqalgan bo'lib, uning asosiy sababi qabilaning son jihatdan kengayishi va ko'chishlar natijasida ro'y bergan. Hozirgi paytda qo'shilish jarayonlari faol davom etmoqda. Elatlar, xalqlarning qo'shilishi tabiiy assimilyatsiya jarayoni, albatta, ilg'or (progressiya) an'anadir. Zamonaviy qo'shilish etnik jarayonlari o'z navbatida millat ichidagi yoki millatlararo bo'lishi mumkin.

Etnografik tadqiqotlar borasida qabilalar birlashuvini elatlar, xalqlar qo'shiluvidan farq qila bilishingiz zarur.

Xalqaro etnik jarayonlar deganda etnik assimilyatsiya (aralashuv) va etnoslararo integratsiya (yaqinlashuv) nazarda tutiladi. Etnik aralashuv (assimilyatsiya) deb, ma'lum bir xalqning ko'psonli bo'lmagan guruhini boshqa yirik xalq yoki millat bilan qo'shilish jarayoniga aytiladi. Tarixan assimilyatsiyaning ikki turi mavjud: majburiy va tabiiy.

O'zaro ijtimoiy – iqtisodiy munosabatlarning keng ko'lamda bo'lishi etnik jarayonlarni yanada kuchaytiradi. Etnografik ekspeditsiyalar paytida etnik jarayonlarga bevosita ta'sir etuvchi aralash nikohlar, maishiy turmushda, ishda va o'qishdagi munosabatlarni o'rganish zarur. Ikkinchidan, etnografik ekspeditsiyaga bevosita ta'sir etuvchi zamonaviy aloqa vosita (televideniya, radio, matbuot va x.k) larning ahamiyatini ham hisobga olish shart.

Dala etnografik tadqiqotlari paytida o'rganilishi lozim bo'lgan muammolar favqulotda xilma-xildir, ularni muayyan guruhlariga birlashtirish asosida etnografik ma'lumotlar to'planadi va o'rganiladi.

1.1.2. Etnologiyaning oldtarixi. Har bir ilmiy yo'nalish tarixiga nazar solsak, uning vujudga kelishi insonlarning amaliy ehtiyojlari bilan bog'liq ekanligini anglaymiz. Etnologiyaning mustaqil fan sifatida shakllanishi ham ushbu qonuniyat doirasida bo'lib o'tgan. Turli mamlakatlar etnologlarining insoniyatni ibtidoiy jamoadan xozirga qadar tarixiy tadqiq qilishlari shuni ko'rsatmoqdaki, odamlar hamisha o'zlarining atrofidagi xalqlarni; hayoti, an'analari, udumlari, madaniyatlari bilan qiziqib, ular haqida ma'lumotlar to'plashgan. Bu xildagi ma'lumotlarning mavjudligi insonlarni atrof – muhitda o'zlarini erkin his etishlari va tutishlariga ko'maklashgan. Ushbu ma'lumotlarni biz qadimgi xalqlar: afsonalari, ertaklarida ko'plab uchratamiz. Messopotamiya, Misr, Eronda yozma ma'lumotlar chizmalar ham ko'plab saqlanib qolgan.

Antik davrga kelib uzoq – yaqin xalqlar va yerlar xaqidagi ma'lumotlar talaygina to'planib, ular aniq va batafsilligi bilan ajralib turgan. Qadimgi Yunoniston va Rimda to'plangan bilim va ma'lumotlarni sistemaga (tartibga) solishga xarakat qilingan. Ular dastlabki etnografik tavsiflashga asos bo'lib xizmat qiladi. Tavsiflarni xarakterli jihati *Etnotsentrik* – ya'ni xalqlarni madaniy taraqqiyoti jixatidan bo'lish madaniyatli (sivilizatsiya) va qaloq yovvoyi (varvar) tarzda ifodalash bo'lgan.

Ilk o'rta asrlar Yevropasida demografik, ekologik va ijtimoiy muammolar natijasida etnografik bilimlarga qiziqish pasayadi. Natijada bunday ma'lumotlarni to'plash va saqlash markazlari Vizantiya, Xitoy va Arab xalifaligiga ko'chadi.

Yevropada boshqa xalqlar va mamlakatlarga qiziqishning qayta o'yg'onishi katolik cherkovi hamda mustamlakachilik siyosati bilan bevosita bog'liqdir. Salib yurishlari, missionerlar va savdogarlarning sayoxatlari, Buyuk geografik kashfiyotlar g'arbiy yevropaliklarga Afrika, Amerika, Janubiy – Sharqiy Osiyo, keyinchalik Avstraliya va Okeaniya xalqlari haqida keng ko'lamli ma'lumotlar to'plash imkonini berdi.

Ma'rifatparvarlik asridan (XVIII) esa etnologiyaning xalqlar haqidagi fan sifatidagi oldtarixi boshlanadi. Bu davrda geografik determinizm g'oyasi hukmron bo'lib, unda inson, xalqlar va madaniyatlarga atrof – muhit tabiat mahsuli sifatida qaralgan. G'oyaning asosida insoning “yovvoyilik”dan ijtimoiy qonunlarga rioya etuvchi zamonaviy sivilizatsiya vakiliga aylanishigacha taraqqiyoti bosqichi – evolyusiya yo'li yotardi. To'plangan keng ko'lamli etnografik ma'lumotlar xalqlar va ularning madaniyatlarini bosqichma – bosqich rivojlanganligi g'oyasini yaratish imkonini berdi.

Xalqlar haqidagi mustaqil fan XIX asrning o'rtalarida, turli xalqlar madaniyatlari orasidagi farqlarni, etnik psixologiya xususiyatlarining shakllanishi omillarini, ijtimoiy tizimlar, madaniyatlarning rivojlanishi va inqirozi sabablarini, u yoki bu xalqning tarixiy rolini aniqlash uchun yaratildi. Muammolar xilma – xilligi fandagi g'oyalar va nazariyalarning ko'payib borishini, hamda asta sekin xalqlar haqidagi yagona fanga – etnologiyaga aylanishini ta'minlaydi. Fanning nomi yunoncha “Etnos” – xalq, logos – so'z, fan ma'nosini beradi. Atama, nom fransuz olimi Jan Jak Amper tomonidan 1830 yili antropologik (ijtimoiy)fanlar turkumiga kiritildi. 1839 yili Parijda etnologlar jamiyati tuziladi. Bu voqea etnologiyaning predmeti, maqsad va vazifalari haqida turli yo'nalishi hamda maktablarning shakllanishi, bahs va munozaralarni keltirib chiqaradi. Ushbu munozaralar bugungi kunda ham davom etmoqda. Yillar davomidagi bahslar “Etnologiya” tushinchasining o'ziga xos rang – barang, izoh va tomoyillarini yaratda.

Yevropa mamlakatlarining mustamlakachilik siyosati XIX asrning o'rtalaridan fanning taraqqiyotini tezlashtiradi. Sanoati taraqqiy etgan mamlakatlar mustamlaka xududlarni boshqarish uchun, ularning aholisi haqida aniq ma'lumotlarga muhtoj edilar. Asosiy ma'lumotlarni etnologiya bera olishi mumkinligidan, yangi fan rasmiy davlat tomonidan qo'llanilgan. Shu bilan bir qatorda mamlakatlar siyosiy – iqtisodiy manfaatlari etnologiyani Fransiya, Angliya, avstraliya, Germaniya, AQShda o'ziga xos rivojlanishiga olib keldi.

Dastlab etnologiya “qoloq” xalqlarni o'z davlatiga bo'lmagan etnoslarni o'rganuvchi fan sifatida shakllanadi. Bu XX asrning dastlabki o'n yilliklariga qadar davom etadi. Xuddi shu davrdan etnoslar ma'lum odamlar jamoasi bo'lib, ularning ijtimoiy – iqtisodiy darajasiga bog'liq emasligi g'oyalari paydo bo'la boshlaydi. Ushbu metodologik yondashuv fanda hozirga qadar ustuvorlik qilmoqda.

Germaniyada etnologiyaning taraqqiyoti. 1789 yili Volkerkunde ilmiy yo'nalishi shakllanib, yevropadan boshqa xududlarda yashovchi aholini o'rganishni maqsad qilib qo'yadi. “Etnologiya” atamasi XIX asrning 30 yillaridan nemis sayohatchilari va olimlari tomonidan tavsiflangan xalqlarga nisbatan qo'llanish boshlanadi XIX asr o'rtalaridan bu 2 atama insoniyat madaniyatlarini mustaqil va qiyosiy o'rganuvchi umumiy fanga aylanadi. Hozirgi kunda Volkerkunde yo'nalishi (xalqshunoslik) nemis tilli xalqlar av ularning madaniyatlarini o'rganmoqda.

Buyuk Britaniyada etnologiyaning taraqqiyoti. Ingliz tilli mamlakatlarda xalqlar

haqidagi fan qisman boshqa yo‘ldan, antropologiyaning muayyan bo‘lagi sifatida yuksaladi. Antropologiya inson tabiati haqidagi biologik fan sifatida 1596 yildan O.Gasmanning shu nomli asari chop etilishidan boshlanadi XVIII asrdan antropologiya mustamlakachilik siyosati doirasi yuksak rivojlanadi. Yevropaning rivojlangan mamlakatlarida XIX asrdan antropologiya jamiyatlari tuzila boshlanadi. Ular ibtidoiy odamlar asoratlarini (kalla suyagi va h.k.lar) o‘rganish bilan shug‘ullangan. Antropologiya tarkibidan yangi ijtimoiy antropologiya nomini olgan ilmiy yo‘nalish ajrab chiqadi. Uni ilmiy doiraga ingliz etnologiyasi asoschilaridan Jeyms Frezer 1906 yili etnologik tadqiqotlar yo‘nalishi sifatida kiritadi. Bu nomli olim o‘z tadqiqotlarini madaniy antropologiya bilan shug‘ullangan Ed Taylor ishlaridan farqlanish uchun qo‘llaydi. “Ijtimoiy antropologiya” atamasi juda tez tarqalib ingliz variantida “Etnologiya”ning ma’nosini beradi. Hozirgi kunda ingliz “Ijtimoiy antropologlari” o‘zlarining tadqiqotlarini turli etnik guruhlarni, turli madaniy an’analar egalari tarzida o‘rganmoqda.

AQShda etnologiyaning taraqqiyoti. AQShda etnologiya nisbatan kechroq vujudga keladi. Mamlakatdagi etnik o‘ziga xoslik va irqiy muammolar natijasida amerika antropologiyasi dastlab jismoniy antropologiya, irqiy va madaniy tafovutlarni o‘rgana boshlaydi. Uning asoschisi A.G.Morgan irokez qabilalari hayotini uzoq yillar tadqiq etib evolyusion yo‘nalish, nazariya asoschilaridan biri bo‘ldi. Olim o‘z tadqiqotlarida: primitiv madaniyatlarida qardoshlik sistemasi, oila – nikoh munosabatlari, klassifikatsiya tiplari, yer yuzida inson hayoti tarixini davrlashtirish muammolarini o‘rgandi. Morganning tadqiqotlari amerika etnologiyasini keyingi bir necha o‘n yilliklarga mavzular bilan ta’minladi. Ammo XX asrning 50 yillarida Frans Boas amerika etnologiyasi mavzulari doirasini toraytirib, unda faqat turli xalqlar madaniyatlari xususiyatlari o‘rganila boshlanadi. Ushbu yo‘nalish Boas tomonidan madaniy antropologiya deb ataladi keyinchalik u har qanday etnomadaniy tadqiqotlarni o‘rganishga nisbatan qo‘llanilib “etnologiya” ning amerikacha sinonimiga aylandi.

Fransiyada etnologiyaning taraqqiyoti. Fransiyada ham etnologiyaning taraqqiyoti o‘ziga xos yo‘ldan bordi. Faol mustamlakachilik siyosati natijasida: Fransiya siyosiy davralari bosib olingan xududlar xalqlari madaniyati, turmush tarzi xususiyatlari haqida mufassal ma’lumotlarga doimo extiyoj sezgan. Shuning uchun xalqlar haqidagi fanlar unda dastlab etnografiya (xalqni tavsiflash) nomini olgan. Bu nom XIX asr oxirigacha saqlanib, etnografik ma’lumotlarda tarixiy va nazariy xulosalar yetishmasligidan u XX asr boshlaridan “etnologiya” ga aylandi. Ushbu nom hozirda mavjud.

Rossiyada etnologiyasining taraqqiyoti. Rus etnologiyasining boshlanishi 1846 yilda rossiya geografik jamiyati tuzilishi bilan uzviy bog‘liq. Etnografiya bo‘limi raisi K. M. Ber o‘sha yili dasturiy ma’ruzasidan “Etnografik tadqiqotlarning, xususan Rossiyada o‘ziga xos tomonlari” ni belgilab beradi. Unda davlat manfaatlari o‘z xalqidan tashqari Sibir, Uzoq Sharq, O‘rta Osiyo, Kavkaz xalqarini ham o‘rganishni taqazo etayotgani izohlangan. Berning o‘rniga kelgan M. I. Nadejdin “Rus xalqini etnografik o‘rganish dasturida: 1) moddiy turmush 2)maishiy turmush 3) ahloqiy turmush 4) tilni tavsiflash vazifalarini qo‘yadi”.

Rossiya xalqshunosligida N.N. Mikluxo Maklay tadqiqotlari alohida o‘rin tutadi. U insonlarni yagona ildizdan ekanligini barcha irq va xalqlarni jismoniy va psixologik

tengligi haqidagi g'oyani tasdiqlashga xarakat qildi. Maklay Yangi Gviniya papuaslari va Okeaniya xalqlari misolida xalqlar madaniyatlari orasidagi farqlar tabiat va ijtimoiy hayotdagi xilma-xillikdan ekanligini tasdiqlashga intiladi.

XIX-XX asrlar chegarasida rus etnologiyasi tarqqiyotiga taniqli faylasuf G.G. Shpetning qo'shgan hissasi ham unumli bo'ldi. U "Etnik psixologiyaga kirish" asarida xalqning milliy psixologiyasini uning madaniyati, tarixi, aniq ijtimoiy muhit orqali o'rganish lozimligini ta'kidlagan. Shpetning fikricha "xalqning ruhi" uning mafkurasi va g'oyasini ifodalaydi. "Ruh" xalqning xulqidagi xarakterli xususiyatlari toplamidir.

Sobiq sovetlar davrida etnologiyaning asosiy vazifalaridan biri millatlararo munosabatlarni tadqiq qilish bo'ldi. Eng yirik olimlar: V. G. Bagoraz, P. F. Preobrajenskiy, S. P. Tolstov, N. N. Chebaksarov, S. A. Tokarev, Yu. V. Bromleylar fanni yuksalishiga o'z hissalarini qo'shadilar. Nihoyat 70-80 yillarda L.N. Gumelovning "Etnogenez" nazariyasini yaratilishi ham muhim bosqich bo'ldi.

Etnologiya hozirgi kunda. Albatta zamonaviy etnologiya fani, avvalgisidan ancha boyib, unda faqat yozuvsiz xalqlar emas, taraqqiy etgan industrial jamiyatlar ham ta'dqiq etilmoqda. Etnologiyaning boshqa fanlar bilan chegarasida yangi aralash sohalar: "Etnosotsiologiya", "Etnopsixologiya", "Etnolingvistika", "Etnodemografiya" va h. k. o.lar vujudga keldi. Etnologiyada yangi ijtimoiy fan, ya'ni o'zida inson va uning madaniyati haqidagi turli bilimlarni sintezlovchi fan qirralari yaqol ko'rinmoqda.

Etnologiya avvalgidek jamiyatdagi real ijtimoiy jarayonlar bilan aloqasini saqlash ham, uning o'ta muhim fan ekanligini tasdiqlaydi. Biz XX asr asosiy tarixiy voqealarni yuzaki tahlil qilsak ham unda **etnik omilning madaniy – tarixiy jarayonidagi** ahamiyati oshib borishini kuzatamiz. Siyosatda milliy xarakatlarning asosi etnik jarayonlar sanalishi ham bejizdan emas.

XX asr xaqli ravishda **milliy g'oyalar, milliy xarakatlar, millatchilik asri hisoblanadi.** Xalqlarning madaniy –tarixiy taraqqiyotidagi doimiy yuksalishi etnoslararo aloqalarini va milliy – ozodlik xarakatlarini faollashtirmoqda. Bunday jarayonlar natijasi sifatida Norvegiya, Irlandiya, Polsha, Finlandiya, Boltiq bo'yi mamlakatlari, Markaziy Yevropa va Bolqondagi I-jahon urushidan so'ng vujudga kelgan milliy davlatlarni ko'rsatish mumkin.

II-jahon urushidan so'ng mustamlakachilik tuzumining yemirilishi, 90-yillarda sotsialistik tizimning inqirozi yangi miliy mustaqil davlatlarni vujudga keltirdi. So'ngi yillardagi qurolli mojarolarning aksariyatida **Etnik omillar** asos ekanligi hammamizga ma'lum. Bularni o'rganish, etnologlardan **etnik jarayonlarning sabablarini, ularning istiqbolidagi yo'nalishlarini aniqlashni talab etadi.** XXI asr boshlarida **ikki buyuk davlat qarama –qarshiligi o'rnini ko'plab: regional, milliy va etnik mojarolar egalladi.** Ularning xar biri global ma'nodagi yirik urushga aylanib ketmasligiga hech kim kafolat bera olmaydi. O'tmishda etnografik ma'lumotlar to'plash mustamlaka siyosati uchun xizmat qilgan bo'lsa, endilikda **etnologdan** faqat an'anaviy emas zamonaviy (modernlashgan) jamiyatlarni ham chuqur o'rganish orqali **etnik muammolarini yechishga xarakat qilish va shu orqali insoniyatni saqlab qolishda o'z asosini qo'shish talab etilmoqda.**

Etnologiyaning zamonaviy yo'nalishlari. So'ngi yillarda ko'plab migrantlar va qochoqlar Yevropa va Shimoliy Amerika etnik xaritasiga katta o'zgarishlar kiritdi.

Mahalliy etnoslar ichida ko'p sonli migrantlar diasporlari vujudga keldi. G'arbiy Yevropadagi integratsion jarayonlar ham ko'plab etnik muammolarni yaratmoqda. Ulardan eng dolzarblari turli xalqlarning ahloq-odob qoidalarini umumiy lashuvi, turli madaniyat tillarining o'zaro ta'siri va birgalikda taraqqiyoti, madaniy aloqalar doirasida psixologik moslashuv (adaptatsiya), etnik o'zlikning no'ananaviy muhita rivojlanishi, o'zga xo'jalik madaniyatlarida iqtisodiy o'zlikning namoyon bo'lishi xususiyatlari va boshqalardir.

Yangi tarixiy sharoit va ijtimoiy muammolar etnologiya tadqiqot doirasini yanada kengaytiradi. An'anaviy mavzularga yangilari qo'shilib, olimlarga etnologiyaning ichida nisbatan mustaqil sohalarni yaratish imkonini bermoqda. Xususan g'arb etnologiyasida xo'jalik (iqtisodiy) etnologiya aniq shakllanib muvaffaqiyatli rivojlanmoqda. Shuningdek ijtimoiy etnologiya, huquqiy etnologiya, siyosiy etnologiya, diniy etnologiya sohalari shakllandi.

Hozirgi kunda etnologiya fani murakkab va keng tarmoqli bilimlar majmuasini tashkil qiladi.

Ular qatoriga:

- **etnik antropologiya**
- **etnik sotsiologiya**
- **iqtisodiy etnologiya**
- **etnodemografiya**
- **etnik geografiya**
- **etnopedagogika** larni kiritish mumkin.

Xulosa qilib aytganda: etnologiya turli etnik guruhlarining shakllanishi va tarafqqiyoti, ularning o'zligi, o'z madaniyatini tashkil etish xususiyatlari, ularning jamoaviy xulqi qonuniyatlarini, shaxslar va ijtimoiy muhitning o'zaro bog'liqligi muammolarini o'rganuvchi fandir.

1.2. Etnososiologik va etnopsixologik tadqiqotlar

Insoniyat xilma-xil ijtimoiy etnik birliklardan tashkil topgan. Bugungi kunda 200 dan ortiq mamlakatlarda 2 mingdan ortiq millat, elat va qabilalar yashamoqda. Ularning so'zlashadigan tillari esa 5 mingdan ortiqni tashkil etadi. Ammo mana shu tillardan 2 mingtasidan ko'prog'ida yozuvlar yo'q.

Etnosotsiologiya jamiyat hayotining qiyin sohasini o'rganadi – bu milliy munosabatlardir. Bu munosabatlar har xil etnik birliklarning hayotiy faoliyatlarining deyarli barcha tomonlariga tegishlidir.

XX asr nafaqat Yevropaning birlashishi bilan, balki ko'pmillatli davlatlarning parchalanishi, agressiv millatchilik va etnoslararo urushlar bilan ham tanildi. Bu esa yagona insoniyat to'g'risidagi illyuziyani inkor etdi. Hatto industrialgacha bo'lgan jamiyatda ham etnik omil nafaqat o'zining ahamiyatini yo'qotmadi, balki o'z faoliyat doirasini kengaytirdi ham. Bunga amerikalik sotsiolog Neyl Smelzer ham o'z e'tiborini qaratdi.

“Etnosotsiologiya” termini ilk bor XX asrning 30-yillarida nemis olimi Rixard Turnvaldning “*Insoniyat jamiyati uning sotsiologik asoslarida*” asarida paydo bo'lgan.

Birinchii etnosotsiologik tadqiqot deb hamkorlikda yozilgan Uilyam Tomas, Feliks Znaneskiylarning “*Polshalik dehqon Yevropa va Amerikada*” asari bo'lib, u polshalik

emigrantlarning (qochoqlar) AQShda adaptatsiyasiga (moslashishlariga) bag'ishlangan. Ilk bor etnik guruh bir butun emas, balki alohida-alohida – Polshadagi polyaklar va Amerikadagi polyaklar sifatida ko'riladi. Shaxsiy hujjatlarni tahlil qilish usuli (xatlar, biografiyalar (tarjimai hol), kundaliklar, xotiralar va b.), F. Znaneskiyning fikricha, respondentlarning sub'ektiv fikrini inobatga olishda xulosalarning ob'ektivligini ta'minladi. Undan tashqari, tadqiqotning xolisligini shu narsa belgiladiki, sotsiologlar shaxsiy hujjatlardan tashqari rasmiy hujjatlarga ham murojaat qiladilar (emigrantlarning arxiv gazetalariga va cherkov qavmlari (biror butxonaga, cherkovga qatnovchi dindorlar), sud ishlari).

Bizning mamlakatda etnik sotsiologiya XX asrning 60-yillarida kirib kelgan bo'lib, turmush va madaniyatning yaqinlashuvi, baynalmilal tarbiya (internatsional), aralash nikoh va millatlararo aloqalar bilan bog'liq tadqiqotlarda aks etdi. Tadqiqot o'tkazishning ob'ektiv va sub'ektiv sabablari bor edi.

Ob'ektiv tomoni shundan iborat ediki, O'zbekiston butun Sovet davlati kabi polietnik davlatlar qatoriga kiradi. Unda o'zbek va qoraqalpoq xalqidan tashqari yana 130dan oshiq millat va elatlar yashaydi. Ular o'zining madaniyati va an'alariga egalar. Bunday sharoitda etnoslararo munosabatlarni tadqiq qilish katta ahamiyat kasb etib, bu sohada real holatni aks etardi.

Sub'ektiv sharoit ham etnosotsiologiyani rivojlanishiga sabab bo'lib, saviyali olimlarning etnoslararo munosabatlarni o'rganishni aktuallashtirishda va sotsiologiya, ijtimoiy psixologiya, etnologiya tutushgan nuqtasida etnosotsiologiyani shakllanishida katta rol o'ynaganlar. Ularning ichida RFA etnologiya va antropologiya instituti direktori Yu.V. Bromley alohida e'tiborga loyiqdir. U etniklik fenomenining o'zaro ijtimoiy bog'langani tadqiqotchiga nazariy yo'llar topdi.

Etnosotsiologiyani rivojlantirishga boshqa tarixchi, faylasuf, psixolog olimlarning ishlari yordam berdi. Ularning ichida rossiyalik olimlardan E.A. Bagramov, M.S. Djunusov, I.P. Sameryan, M.I. Kulichenko, I.S. Kon, I.A. Shkaratan va boshqalarni alohida qayd qilish kerak.

Etniklik, milliy madaniyat, milliy o'zini o'zi anglash, milliy rivojlanish va millatlararo munosabatlarning har xil aspektlariga O'zbekistonning S. Atamuratov, N.G. Gaipov, M.I. Nurmatov, M.M. Xayrullaev, K.X. Xanazarov, I.R. Xo'jamurodov, S.Sh. Shermuhammedov, G.Sh. Shirmetov va boshqalar jamiyatshunoslarning ishlari bag'ishlangan edi.

Sobiq Sovet tuzumi davrida etnosotsiologiya to'laqonli o'z rivojini topmadi. Turli millatlar, elatlar, xalqlar va etnik guruhlarining ijtimoiy taraqqiyotiga bir tomonlama yondashildi. Kelajakda ular o'zaro qo'shilib yaxlit bir Sovet xalqi etnik birligi vujudga keladi, degan xayoliy, soxta va noto'g'ri mafkuraviy siyosat yurgizilishi oqibatida har bir etnik birlikning o'ziga xos boy, go'zal va takrorlanmas qadriyatlari rivojiga siyosiy taziq bilan yo'l qo'yilmadi. Bunday siyosiy zo'ravonlik oqibatida etnosotsiologiya yetarlicha qadrlanmadi.

XX asrning 90-yillaridan boshlab etnosotsiologiya barcha sobiq Sovet davlatlarda (mustaqil bo'lishgach) yangi impulsda rivojlanishni boshladi. Ko'pchilik jamiyatshunoslar o'zlarining ishlarini etnosotsiologik muammolarga bag'ishlaydilar. Lekin oldin qilingan tadqiqot marksizm ideologiyasi asosida bo'lib, tadqiqotlar bu sohada qattiq cheklangan bo'lsa, endi oxirgi yillar polietnik jamiyat transformatsiyasida etnik

omil rolini anglash (tushunib yetish) bilan xarakterlanadi. Uzoq yil “jimjidlik”dan keyin ijtimoiy fanlar yangi holatga adekvat javob berdi (munosabat bildirdi): chin amaldagi etnoslararo o‘zaromunosabatlarga ob’ektiv ta’riflash imkoniyatini berish, millatlar, regional va global integratsiya orasidagi aloqada yangi tendensiyalarini tahlil qilish.

Qiziqarli nazariy tadqiqotlar bilan Yu.V. Arutyunyan, L.M. Drobijeva, M.O. Mnasakanyan, Z.V. Sikevich, A.A. Susokolov, J.T. Tohenko va boshqalar chiqdilar.

Etnik muammo umumiy ishlar bilan bir qatorda alohida tadqiqotlarda ham E.X. Babamuradov, A. Begmatov, M.B. Bekmuradov, R.Z. Jumaev, A.G. Qahhorov, R.R. Nazarov, I.R. Ochildiev, N.T. Umarova, B.F. Farfiev, A.J. Xolbekov, M. Xolmatov va boshqa o‘zbekistonlik olimlar tomonidan ko‘rilgan.

Sovet davrida muayyan iqtisodiy-siyosiy va mafkuraviy rejim asosida ushlab turilgan, boshqarilgan milliy munosabatlar hozirda O‘zbekistonda qaytadan, yangi ijtimoiy munosabatlar asosida tiklanmoqda. Shu jihatdan O‘zbekistonning ko‘p millatli davlat ekanligini e’tiborda tutgan holda uning xududida istiqomat qilayotgan millat va xalqlarning ijtimoiy turmushi, o‘zaro aloqasi va shu kabi munosabatlarni sotsiologik tadqiq qilish muhim ahamiyatga ega. Zero, “Respublika milliy tarkibining o‘ziga xosligi – uning farqlantiruvchi xususiyatidir. Etnik tarkibda tub aholi ustun mavqeni egallaydi. Respublikada yashab turgan aholining 70 % dan ko‘prog‘ini o‘zbeklar tashkil qiladi. Ayni vaqtda O‘zbekiston xududida o‘z madaniyati va an’analariga ega bo‘lgan yuzdan ziyod millat vakillari yashaydi”.

Bugungi O‘zbekistondagi ijtimoiy-siyosiy holat ayniqsa etnosotsial muammolarni o‘rganishni dolzarbligini ko‘rsatdi. Bu o‘zbekistonlik jamiyatning konsolidatsiya jarayonining chuqurlashishi va uning yangi integratsiya darajasiga erishishi bilan belgilanadi. Bu, masalan, yaxlit ijtimoiy ongning, umumfuqaro mentalitetning shakllanishida namoyon bo‘lmoqda. Yaqin o‘tmishda sodir bo‘lgan Farg‘ona, Andijon voqealari qayta takrorlanmasligi uchun O‘zbekistonda bundan keyin ham millatlararo hamdo‘stlikni rivojlantirish, o‘zaro ahil bir oila bo‘lib yashash talab etiladi.

Shu bilan birgalikda, O‘zbekistonda yashovchi xalqlarning milliy o‘zini o‘zi anglashning, etnoslararo kommunikatsiyalarning usul va shakllarining, bo‘lishi mumkin bo‘lgan etnik to‘qnashuvlarning sabablarining, ularni tartibga solish va hal etish prinsiplarining o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganish ham dolzarb hisoblanadi. Etnosotsiologiyaning asosiy mazmuni hisoblangan bu muammolarni o‘rganish masalani yechishning umummilliy, umumdavlat doirasida – ma’nan va jisman rivojlangan shaxslarni tarbiyalashning amaliy talablari bilan belgilanadi.

Etnosotsiologiyaning metodologiyasi

Sotsiologiyaning boshqa yo‘nalishlaridagi tadqiqotlaridek, etnosotsiologiyada ham kompleks yondashiladi.

Etnosotsiologiyaning ikki fanning o‘zaro tutushgan nuqtasida tutushgan xarakteri etnosotsiologik tadqiqotlar metodologiyasini bir oz qiyinlashtiradi. Birmuncha umumiy prinsip (nuqtai nazar) *faoliyat* prinsipidir. Faoliyat sotsiologiyada insoniy jamiyatning mavjud bo‘lish usuli sifatida, ijtimoiy qonunlarning realizatsiyasi sifatida ko‘riladi. Faoliyat orqali shaxs ijtimoiy munosabatlar sistemasiga qo‘shiladi. Ichki etnik va tashqietnik munosabatlar ularning bir turi bo‘lib, butun ijtimoiy munosabatlar sistemasi bilan o‘zaro munosabatda bo‘ladi. Shaxsni o‘rganish uchun faoliyat prinsipini qo‘llaganda, etnik guruhga kiritilgan, tadqiqotchilar har xil omillarni tushuntirish uchun

bir qator sotsiologik usullarni ishlatishadi. Bularning hammasi etnosotsiologiyaning metodologiyasini tashkil qiladi.

Ulardan biri *madaniy* (kulturologik) bo'lib, insonlarning xulqi u yoki bu madaniyatning hukm surayotgan qadriyatlari va o'zini tutish (axloq, xulq) qoidalari orqali ko'riladi va tushuntiriladi.

Boshqa usullar – *insonlarning birgalikdagi ijtimoiy faoliyati orqali dalillarni ko'rish* bo'lib, unda alohida kommunikativ aloqalar paydo bo'ladi. N. Smelzer bu yo'lni “*kollektivistik*” deb nomlaydi. U umumiy kelib chiqish haqidagi tasavvurlar bilan bog'langan insonlarning o'zlarining manfaatlarini himoya qilish maqsadida guruh tuzishini tushunishga yordam beradi. Bu usul orqali raqobatchilik, to'qnashuvlarni tahlil qilishga yordam beradi.

Insonlarning etnik hayoti doirasidagi axloqini tushunish uchun *ramziy interaksionizm konsepsiyasi* qo'llaniladi. Bu usul yoqlovchilariga ijtimoiy rollarning o'zaro munosabati sifatida faoliyat haqida til va boshqa ramzlar ko'rinishida mujassamlashgan tasavvur qilish xos.

Psixologik usul etnik guruhning tasavvurida yoki xulqida ma'lum bir darajada etniklik bo'lgan etnik guruhga kirgan insonlarning xulqini shaxs sifatida tushuntirish imkoniyatini beradi. Bu usul har bir millat va xalqning boshqalardan farqli o'laroq rivojlanishining ijtimoiy-tarixiy o'ziga xosligini batafsil o'rganish va solishtirishga yo'naltiradi. U iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy, madaniy va psixologik omillarning ta'siri orqali ularning psixologiyasida spesifiklikni (o'ziga xoslikni) namoyon bo'lishini ko'rishni o'rgatadi. Shunday qilib, etnik identiklik, xulqning motivi, qarashi, ijtimoiy tartiblar, qadriyatlar shaxs va jamiyat o'zaro faoliyatining natijasi sifatida tushuniladi.

Zamonaviy etnosotsiologik tadqiqotlarda ikki metodologik yondashuv ustun turadi:

1. *Birinchi usul* – o'zining tadqiqot markaziga insonni, etniklikning namoyondasi va sohibi sifatida uning faoliyatini, individning milliy munosabatlarda va guruh, boshqalarga qaratilgan ijtimoiy axloqini qo'yadi.

2. *Ikkinchi usul* – munosabatlarning “jamo” (“kollektiv”) shakli, etnik strukturasi (tuzilishi) va o'zining komponentlari, aloqalari, funksiyalari bilan sistemalarni ajratib turuvchi E. Dyurkgeym, T. Parsons, R. Merton ruhidagi funksional tahlilni ko'zlaydi.

Oxirgi yillarda yangi *uchinchi usul* – *integral* ham shklldi. Uning asosida shaxsiylik va jamoaviylikning bir butunlikdagi ko'rinishi yotadi. Millat madaniy-psixologik birlik sifatida real insonlarning o'z-o'zini identifikatsiya qilish va o'zining milliy tegishlilikini aniqlash yo'li orqali shakllanadi. Ular “tasavvur” orqali qaysi birlikka tegishli bo'lsalar, o'shaning yaxlitligi va o'ziga xosligini tasavvur qilish imkoniyatini oladilar. Bunday sub'ektiv milliy “tasavvur” quyidagi tashqi ob'ektiv omillar va sharoitlar borligida mumkin: etnik hudud, til, madaniyat, xalqning tarixiy xotirasi, xo'jalik hududida iqtisodiy aloqalar va boshqalar.

Etnosotsiologik tadqiqot metodiga empirik sotsiologiyaning hamma metodlari kiradi. Konkret tadqiqotlar o'tkazishda qo'llanadigan empirik-amaliy metodlar quyidagilardan iborat:

1. *Eksperiment metodi.*
2. *Kuzatish metodi.*
3. *Hujjatlar asosida o'rganish metodi.*
4. *So'rov metodi.*

5. *Empirik-sotsiologik metod (so‘rov, anketa, matematik model).*

6. *Matematik metod.*

7. *Statistik umumlashtirish metodi.*

8. *Umummantiqiy metod (analiz, sintez, abstraktlash, umumiylik va hokazo).*

Ularning ichida eng ko‘p qo‘llaniladiganlari bu – *yozma manbalarni o‘rganish, so‘rovlar, anketa o‘tkazish, kontent-analiz, statistikadir.* Shu bilan birgalikda, *lingvistik, arxeologik, madaniy, psixologik usullar, ichki kuzatuv, kross-madaniy tahlil, case study* (vaziyatni o‘rganish) usullari ishlatilishi mumkin.

Masalan, *yozma manbalarni o‘rganish metodi* orqali o‘rganilayotgan xalqlar va madaniyatlar haqida ishonarli va xilma xil ma‘lumot olish mumkin. Bu maqsadda xalqning o‘zining tarixi va uning madaniyatining ta‘rifidan foydalanilsa, shu bilan birga geograf, etnograf, sayohatchilarning yozuvlari, vakillarining hisoboti va hokazolardan ham foydalaniladi.

Etnosotsiologiyada ichki va tashqi tadqiqot yo‘nalishi mavjud:

1. *Ichki tadqiqot yo‘nalishi* – bu ayrim etnik guruh tarkibidagi sotsiologik tadqiqotlardan iborat bo‘lib, uning ichki, o‘ziga xos xususiyatlari, rivojlanish tendensiyalari o‘rganiladi.

2. *Tashqi tadqiqot yo‘nalishi* esa etnik guruhlar orasidagi o‘zaro munosabatlarni, bir etnik guruhga ta‘sir ko‘rsatadigan tashqi omillarni va ularning ijtimoiy oqibatlari tadqiq qilinadi. Ayniqsa, bir mamlakat hududida yashovchi etnik guruhlarining o‘zaro munosabatlarini sotsiologik tadqiq qilish juda muhimdir.

Odatda har xil metodlarning o‘zaro faoliyati etnosotsial jarayonlarni tadqiq qilishda ko‘proq natija beradi.

Etnopsixologiyaning asosiy metodlari

Etnopsixologiya metodologiyasi asosan 2 xil tadqiqotga tayanadi:

1) “Emic” – tadqiqotda madaniy-spesifik tomonlariga orientirlanish;

2) “Etic” – bu universal, umuminsoniy ruhiy hodisalarga orientirlanish.

Yemic yondashuvning predmeti – bu etnik birlik darajasida etnomadaniy o‘zgarishlar va insonning ichki dunyosi. *Yemic* yondashuv psixologik antropologiyaning predmeti. *Yemic* yondashuvda tadqiqotchi muammoni ichidan turib o‘rganadi, uni mahalliy aholining ko‘zi bilan ko‘rib, tushinishga harakat qiladi. Unga ko‘ra madaniyat har tomonlama o‘rganilgandan keyingina (odatda, dala tadqiqotlaridan so‘ng) boshqa madaniyatlar bilan solishtiriladi. Tadqiqotchi ish tuzilishini oldindan qanday bo‘lishini bilmaydi, u olinga sekin-astalik bilan ochilib boradi. Bugungi kunda jahonda etnopsixologiyadagi asosiy yutuqlar aynan shu yondashuv bilan bog‘liq.

Yetic yondashuvga suyanadigan etnopsixologiyaning predmeti – bu etnik birliklarda va har xil madaniyatlarda ruhiy o‘zgarishlarning o‘xshashligi va farqini tadqiq qilish. *Yetic* yondashuv «psixologik etnopsixologiyaning», ya‘ni qiyosiy-madaniy psixologiyaning predmetidir. *Yetic* yondashuvga ko‘ra ikkita yoki bir necha madaniyatlar o‘zaro farq va o‘xshashliklarni aniqlash maqsadida o‘rganiladi. Bunda tadqiqotchi tashqi kuzatuvchi pozitsiyasini egallaydi va madaniyatdan uzoqlashishga harakat qiladi. Bunda ish tuzilishi, gipotezalar tadqiqotchi tomonidan oldindan tuziladi.

Kuzatish metodi:

– tashqi (ob‘ektiv kuzatish)

– ichki (sub‘ektiv, o‘z-o‘zini kuzatish)

- erkin kuzatuv
- standartlashtirilgan
- guruh ichida kuzatish
- guruh tashqarisida kuzatish

Kuzatish – sinaluvchini aniq maqsad, faoliyat, vaqt, guruh bilan bog‘liq ravishda tekshirish, o‘rganish, ma’lumotlar to‘plash metodi.

Bu uslub qo‘llanilganda tadqiqotchi bir qancha qoidalarga rioya qilishi lozim. Chunonchi,

- 1) kuzatish maqsadining aniq bo‘lishi va uning ilmiy maqsadlarga mos kelishi;
- 2) kuzatish shaklini tanlash va kuzatish natijalarini qayd etish usullarini ishlab chiqish;
- 3) ma’lum reja — sxema asosida muttasil kuzatuv olib borish;
- 4) olingan natijalarning asosliligi va ishonchliligini boshqa usullar yordamida tekshirib ko‘rish.

Ye.S. Kuzminning “*Ahamiyatli hodisalarni tavsiflash metodi*” – mohiyati: guruhiiy xarakteristikani tushunish uchun, guruh o‘zini noodatiy holatda qanday tutishi, shunday holatga olib kelgan muammo va ziddiyat yechimini qanday topishi ahamiyat kasb etadi.

Eksperemental metod:

- tadqiqotning ob’ekti va predmetini aniqlash;
- tadqiqotning eksperemental (tajribai) masala va gipotezalarini aniqlash;
- eksperemental holatni yaratish;
- olingan natijalarning miqdoriy (son jihatdan) analizlar, olingan dalillarning ilmiy interpretatsiyasini, ya’ni ilmiy izohini amalga oshirish.

So‘roq metodlari:

- og‘zaki so‘roq
- yozma so‘roq
- erkin so‘roq (suhbat)
- standartlash-tirilgan so‘roq

So‘rov – asosiy metodlardan biri bo‘lib, nutq muloqoti yordamida bevosita yoki bivosita ma’lumot olinadi.

Testlar metodi:

- test – so‘rov
- test – topshiriq
- proektiv test
- sotsiometrik test

Test – sinaluvchini tekshirish jarayonida maxsus qo‘llaniladigan metodlardan biri bo‘lib, bu metod orqali aniq bir psixologik xususiyat aniqlanadi.

Testlar psixologiyadan kirib kelgan usuldir. Bu qisqa sinov usuli bo‘lib, ular yordamida u yoki bu hodisa qisqa muddat ichida bir texnik usul — testda tekshiriladi. Testlarni qo‘llashning qulaylik tomoni — bir test yordamida bir ob’ektning u yoki bu xususiyatini bir necha marta, takror-takror sinab ko‘rish mumkin. Lekin ularni universal deb bo‘lmaydi, chunki u yoki bu testni faqat qanday turdagi ob’ektda sinalgan bo‘lsa, shunga o‘xshash ob’ektlardagina qo‘llash mumkin, qolaversa, bunda olingan ma’lumotlar nisbiy xarakterga ega bo‘ladi.

Testni tuzish, uni ob’ektlarda sinovdan o‘tkazish, xattoki, tayyor testni moslashtirish

yuksak bilimlarni, malakani, olimlik odobini talab qiladigan ishdir. Testlar xususida yana shuni aytish mumkinki, har bir testning o'z "kaliti" bo'ladi va bu kalitning egasida maxsus litsenziyalar, ya'ni kelishuvga ko'ra ishonchli shaxslargagina sotish, berish huquqi bo'ladi. "Kalitsiz" esa maxsus testlarni hech kim ishlata olmaydi.

Test-so'rov oldindan qat'iy tarzda qabul qilingan savollarga beriladigan javoblarni taqozo etadi. Masalan, Ayzenkning 57 ta savoldan iborat testi shaxsdagi introversiya - ekstroversiyani o'lchaydi, savollarga «ha» yoki «yo'q» tarzida javob berish so'raladi.

Test-topshiriq odam xulqi va holatini amalga oshirgan ishlari asosida baholashni nazarda tutadi.

Bu metodlarning umumiy afzalligi ularni turli yosh, jins va kasb egalariga nisbatan qo'llashning qulayligi, bir guruhda natija bermasa, boshqa guruhda yana qayta tekshiruv o'tkazish imkoniyatining borligi bo'lsa, kamchiligi - ba'zan tekshiriluvchi agar testning mohiyatini yoki kalitini bilib qolsa, sun'iy tarzda uning kechishiga ta'sir ko'rsatishi, faktlarni soxtalashtirishi mumkinligidir.

S. Rozensveygning rasmiy assotsiatsiyalar usuli – bunda hayotda tez-tez uchrab turadigan ziddiyatli vaziyatlarni aks ettirgan rasmlar tekshiriluvchiga tavsiya qilinadi. Bu rasmlarda bir tomonda turgan personajlar nimalarnidir gapirayotgan holda gavdalanitiriladi, unga qarshi tomondagi shaxs esa hali javob qaytarib ulgurmagan, tekshiruvchi tekshiriluvchidan tez, qisqa muddat ichida bo'sh kataklarga berilishi mumkin bo'lgan javobni yozishni so'raydi. Berilgan javoblarga qarab shaxsning yo'nalishi, uning ziddiyatlarga munosabati, agressiya-jaholat hissining xususiyatlari, bu hisning kimlarga qaratilganligi va shunga o'xshash muhim faktlar to'planadi.

Eksperiment:

- Tabiiy eksperiment
- Laboratoriya eksperimenti

Eksperiment – o'zgaruvchan mustaqil turli holat va jarayonlarning boshqa nomustaqil holat va jarayonlarga ta'sir etishdagi aniq ma'lumotlariga tayanadi.

Tabiiy eksperiment – guruhlararo munosabatlarga taalluqli fenomenlarni tabiiy sharoitlarda maxsus reja asosida tekshirib o'rganish.

Laboratoriya eksperimenti odatda maxsus sharoitlarda, maxsus xonalarda, kerakli asbob-uskunalar yordamida o'tkaziladi.

Modellashtirish:

- matematik modellashtirish
- mantiqiy modellashtirish
- texnik modellashtirish
- kibernetik modellashtirish

Modellashtirish metodi kuzatish, so'roq, eksperiment yoki boshqa usullar yordamida o'rganilayotgan hodisaning tub mohiyati ochilmagan sharoitlarda qo'llaniladi.

Bunda o'sha hodisaning umumiy xossasi yoki asosiy parametrlari modellashtirilib, o'sha model asosida tadqiqotchini qiziqtirgan jihat o'rganiladi va xulosalar chiqariladi.

Biografiya (tarjimai hol) metodi – inson psixikasidagi ayrim o'zgarishlarni to'liqroq o'rganish maqsadida qo'llaniladi.

Esdaliklar, kundaliklar, badiiy asardagi tavsiflar, baholar, magnitofon yozuvlari, fotolavhalar, hujjatli filmlar, taqrizlar o'rganilayotgan shaxsni to'laroq tasavvur etishga xizmat qiladi.

Shu bilan birgalikda, aqlning (manfaatlar, qiziqishlar) yoʻnalishi, ijtimoiy tartiblar, faoliyat motivi, dunyoga, oʻz-oʻziga boʻlgan munosabat kabilarda qoʻllaniladigan usullar (R. Benedikt, A. Kardiner, M. Mid):

- *proektiv testlar (rorshax testi, tematik appersepsiya testlari);*
- *biografiya usuli (shaxsiy biografiya material tahlili);*
- *har xil etnik birliklarning bolalari rasmlarining tahlili;*
- *etnosning xalq ogʻzaki ijodi janrlari mazmunining tahlili;*

– *u yoki bu millat, birlikka xos boʻlgan bolani umumlashtirish yoʻllarini, uni madaniyatga, ijtimoiy roliga, eʼtiqodga aralashtirish yoʻllarini oʻrganish. bu bilimlar shu etnosga xos boʻlgan shaxsning ijtimoiy xulqini oʻrganish va bashorat qilishga imkoniyat beradi.*

Etnopsixologik tadqiqotlar oʻtkazishni maqsad qilib qoʻygan har qanday tadqiqotchi asosiy prinsiplar sifatida madaniy muhit sharoitlarining xilma-xilliga va ularning oʻzaro bir-birlariga taʼsir koʻrsatishini inobatga olmogʻi zarur. Bu narsa etnopsixologik tadqiqot dasturini tuzishda, albatta hisobga olinishi kerak.

Tadqiqot bir davlatda oʻtkazilmoqchi boʻlinsa, quyidagi narsalarga eʼtiborni qaratish lozim:

- mamlakat sharoitida yashovchi barcha millatlarga xos boʻlgan umumiy psixologik omillar va ularni aniqlash usullari;
- faqat shu davlatning millatiga xos boʻlgan psixologik sifatlar va omillarni aniqlash;
- aniqlangan omillarni yoki psixologik sifatlarinn oʻlchaydigan yoki eksperimental usulda tekshirishga imkon beradigan metodlarni tanlash va ularni konkret sharoitlarga moslash;
- tadqiqotchilar guruhini tekshirilayotgan milliy guruh tilini, urf-odatini biladigan xodimlar bilan taʼminlash.

1.3. Publisistik maʼlumotlar, rasmiy xujjatlar, tarixiy va ijtimoiy-siyosiy adabiyotlar, arxiv, statistik qoʻmitalar va h.k maʼlumotlar jalb etish

Har qanday ilmiy tadqiqot aniq mavjudlikni oʻrganish davomida, mavjud ilm hajmini toʻliq jalb etadi. Zamonaviy etnologiyada ilmiy taxlil uchun turli maʼlumotlar: **etnograf olimlar tadqiqotlari va taʼsirlari; sayohatchilar yozmalari; folklor va badiiy matnlar; etnosotsiologik va etnopsixologik tadqiqotlar; publitsistik materiallar; rasmiy hujjatlar, tarixiy va ijtimoiy – siyosiy adabiyotlar va h k o lar** jalb etiladi. Undan tashqari oʻrganilayotgan etnos vakillarini turli vaziyatlarda kuzatish, fikrlash mantigʻi, atrof-muhitdagi vaziyatlarni ifodalashlari, oʻzining hulqi va boshqalarga ham eʼtibor qaratiladi.

Bunday rang-barang maʼlumotlarni toʻplash va qayta ishlash ham turli uslublarni qoʻllashni talab etadi. Hozirgi kunda etnologiyada: dala tadqiqotlari, yozma manbalarni, xalq ogʻzaki ijodini oʻrganish arxeologik va antropologik maʼlumotlarni jalb etish, statistik manbalar (aholi ryoʻxati maʼlumotlari)dan foydalanish lozim.

Yozma manbalarni oʻrganish

Etnologiyaning eng muhim metodlaridan biri boʻlib, uning qimmati oʻrganilayotgan xalq va uning madaniyati toʻgʻrisida aniq va toʻlaonli maʼlumotlar

berishi bilan ajralib turadi. Yozma manbalar nafaqat etnologiya uchun balki, tarix fani uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Yozma manbalar asosan insonning ijtimoiy faoliyati, aniqrog'i, kishilarning o'zaro munosabatlari natijasi o'laroq yaratilgan va o'sha davrdagi ijtimoiy-siyosiy vaziyatni, tarixiy voqealarni aks ettirgan manbalardir. Yozma manbalarga odatda ma'lum bir xalq vakillari hisoblangan mualliflar tomonidan o'zlarining yoki boshqa xalqlarning tarixi hamda madaniyati to'g'risida yozib qoldirilgan qo'lyozma asarlar, tarixiy manbalar kiradi. Shuningdek, yozma manbalarga oliy va mahalliy hukmdorlar mahkamasidan chiqqan rasmiy hujjatlar (yorliqlar, farmonlar, inoyatnomalar va b.), tarixiy, geo-kosmografik hamda biografik asarlar ham kiradi. Yozma manbalar doimiy ravishda bir necha avlod tadqiqotchilari uchun qiziqarli manba bo'lib xizmat qilgan.

Odatda biror bir xalqning ijtimoiy-iqtisodiy xususiyatlarini o'rganishda rasmiy hujjatlar, moliyaviy-hisobot daftarlari va yozishmalarning ahamiyati benihoyat kattadir. Rasmiy hujjatlar ijtimoiy-siyosiy hayotni ma'lum yuridik shaklda bevosita va ko'p hollarda aynan qayd etilganligi bilan ham qimmatlidir. Lekin ayni vaqtda ba'zan ularning orasida, ayniqsa, rasmiy yozishmalarda soxtalari ham uchrab turishini unutmaslik lozim. Shuning uchun ham mazkur manbalardan foydalanilganda o'ziga xos diqqat-e'tibor va zo'r ehtiyotkorlik talab qilinadi. Hujjatlar ustida ish olib borilganda, aniqrog'i undan biror bir ijtimoiy-siyosiy jarayonni talqin etishda foydalanilganda bir hujjat bilan chegaralanmaslik, o'zaro o'xshash hujjatlarni o'zaro qiyosiy tahlil etib o'rganmoq zarur. Qolaversa, hozirgi kunda bunday tarixiy-madaniy yozuvlar etnologlar qiziqadigan yagona manba turi bo'lib hisoblanmaydi. Ayni kunda turli davrlardagi xalqlarning hayoti va madaniyatiga bag'ishlangan har xil yozma manbalar mavjud bo'lib, ularning ko'p qismi hozirgacha batafsil o'rganilmagan. Bunday yozma manbalar jumlasiga, sayyohlar va geograflarning safarlari to'g'risidagi xabarnomalari, o'tkazilgan turli-tuman ekspeditsiyalar hisobotlari, matroslar va askarlarning yozuvlari, elchilarning hisobotlari, savdogarlarning safarnomalari, oddiy xalq vakillarining davlat rahbarlariga yozgan maktublari va shu kabi bir qator yozma materiallar kiradi.

Xalq og'zaki ijodi. Ularning qiymati xalqning tarixiy ongi bilan bog'liqligidir. Etnologik tadqiqotlar tajribasi qo'shni xalqlar tarixiy ongi ham butunlay farq etishi mumkinligini ko'rsatadi. Xususan ayrim Afrika qabilalari baxshilari XX asr o'rtalariga qadar keyingi 400 yil davomida o'z xukumdorlarining ismlari, ishlari, xalq hayoti bilan bog'liq voqealar, turli sanalarni saqlab hikoya qilib berganlar. Ammo og'zaki ijodiyot boshqa manbalarga nisbatan tez yo'qolib boradi.

Xalq og'zaki ijodiyoti, folllor va etnografiya. Etnologiya uchun xalqning tarixiy tafakkurini aks ettiruvchi *xalq og'zaki ijodi* namunalari ham muhim manba hisoblanadi. Xalq og'zaki ijodiyoti madaniyatning eng qadimgi sohalaridan bo'lib, uning ildizi insoniyatning eng qadimgi tarixiga borib taqaladi. Og'zaki adabiyotning ayrim na'munalari qadimgi yunon tarixchilari va Tabariy, Ma'sudiy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn al-Asir kabi Sharq olimlarining asarlari orqali bizgacha yetib kelgan. Qayumars, Jamshid va Siyovush haqidagi afsonalar, To'maris va Shiroq haqidagi qissalar ham shular jumlasidandir. "Go'ro'g'li", «Alpomish» kabi dostonlar, shuningdek, xalq ertaklari, rivoyatlar, marosim qo'shiqlari, matal va topishmoqlarning roli benihoyat kattadir. An'anaviy urug'-jamoaviy munosabatlar, xo'jalik munosabatlarini, umuman olganda, turkiy xalqlarga xos milliy-etnik qadriyatlarni tadqiq qilishda yozma adabiyotdan avval

paydo bo'lgan bu xalq durdonalari turli ijtimoiy qatlam vakillari hisoblangan kishilarning turmush tarzi, ma'naviy qiyofasi, urf-odatlar, ayniqsa, uzoq o'tmish davrlardagi ijtimoiy munosabatlar to'g'risida qimmatli ma'lumotlar beradi. Qolaversa, etnologik tadqiqotlar jarayonida o'tkazilgan tajriba qo'ni-qo'shni bo'lib yashagan xalqlarda ham ayrim hollarda tarixiy tafakkurning shakllanishi tubdan boshqa - boshqa bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi. Ajdodlari ko'chmanchi yoki yarimko'chmanchilikda chorvachilik bilan shug'ullangan xalqlar hatto hozirgi kungacha o'zlarining ajdodlari shajarasini yaxshi bilishlari bilan birga ularning qaysi urug'ga va shu urug'ning qaysi shaxobchasiga mansubligi, ajdodlari qaerdan kelganligidan tortib ularning an'anaviy mashg'ulot turlarigacha biladilar. Bunday qimmatli manbalar ko'pincha og'zaki ijod orqali ajdodlardan avlodlarga o'tib saqlanib keladi. Xalq og'zaki ijodiga oid materiallar bugungi ulkan globallashuv va zamonaviy etnik jarayonlar ta'sirida jadal sur'atlar bilan yo'qolib bormoqda. Hatto yaqin kelajakda bunday manbalarning ayrimlari butkul yo'qolib ketish xavfi mavjud.

Doston o'zbek folklorining keng tarkalgan va yirik janrlaridan biridir. Uning yaratilishi xalkimizning ma'naviy-maishiy kiyofasi, ijtimoiy-siyosiy kurashlari, axlokiy-estetik karashlari, adolat va xakkoniyat, ozodlik va tenglik, kaxramonlik va vatanparvarlik xakidagi goyalari bilan chambarchas bog'likdir. Asrlar davomida xalkning turmush tarzi, orzu umidlari dostonlar mavzuini, syujet va kompozitsiyasi moxiyatini belgilab bordi. O'zbek dostonlarining ulug'vor poetik umumlashmalari, yuksak badiiy timsollari ularni dunyo folklorining tengsiz namunalari- rus bilinalari, ukrain dumalari, kozok botirlar jiri, kirgiz «Manas»i, korakalpok «Kirk kizi», xind «Maxabxarata»si-kissasi, Garb va Sharkning ulkan eposlari katoriga kuydi

«Doston» so'zi qissa, hikoya, sarguzasht, shonu shuxrat, ta'rif va maqto'v ma'nolarida ishlatiladi. Adabiy termin sifatida bu nom xalk ogzaki ijodi va yozma adabiyotidagi yirik xajmli epik asarlarni anglatadi. Biriok ular xayotni tasvirlash vositalari va usullari jixatidan bir-biridan jiddiy fark kiladi. Xalq ogzaki ijodida doston o'tmish zamonlar tugrisida kaxramonlik idealizatsiyasi kulamidagi xikoyalardir.

Dostonlardagi tarixiy vokelik xalk fantaziyasi asosida umumlashgan timsollarda uz ifodasini topadi. unda umumlashtirishning uziga xos kurinishi - epik umumlashtirish xukmronlik kiladi. Bunday umumlashtirish xalkning ijtimoiy adolat xakidagi ideallari va orzu umidlari bilan yugrilgan.

O'zbek xalk dostonlari juda uzok tarixiy tarakkiyot boskichini bosid utgan. Uning kadimgi namunalari saklanmagan. Kup asrlar davomida ogizdan ogizga utib xalk baxshilari orkali bizgacha yetib kelgan.

Xalq ogzaki ijodining yuksak san'at turi doston va dostonchilikning paydo bulishi tarakkiyoti baxshilar nomi bilan bog'likdir.

Atoqli olim Xodi Zarifovning yozishicha baxshi mo'gulcha va buriyatcha "baxsha" so'zlaridan olingan bulib, "ustod ma'rifatchi" degan ma'nolarini beradi. O'zbeklarda baxshi keng ma'noda xalq dostonchisi dostonlarni kuylovchi, yodda saqllovchi va nasldan-naslga utkazuvchi san'atkordir. Xalq orasida baxshi so'zi ikki ma'noda qo'llangan. Ba'zi joylarda doston kuylovchi, ayrim joylarda afsungarlik, folbinlik, shamanlik qiluvchi shaxsga nisbatan ishlatilgan. Uzoq o'tmishda bu ikki vazifani bir shaxs bajaragan. Ko'pchilik yerlarda esa ikkinchi vazifani bajaruvchi shaxs qushnoch, duoxon, kinnachi, kasal boquvchi kabi turli tuman so'zlar bilan ifodalangan. Masalan,

turkmanlarda doston kuylovchi shaxs qozoq va qirgizlarda afsungar, folbinlarga nisbatan baxshi termini ishlatilgan. O'zbekistonda esa, baxshi asosan bir ma'noda xalq dostonchisi, professional san'atkorga nisbatan keng qo'llaniladiki, u o'zbek folklorshunosligida asosiy termin sifatida mustahkam uzlashib ketgan. Mo'gullar istilosi davrida budda dinidagi kalandarlarni, mo'gullarda jarroxlarni, turli xujjat va xatlarni uygur yozuvda kuchiruvchi turkiy xalqlardan bo'lgan kotiblarni, Chigatoy ulusi Oltin O'rda, Qozon, Qrim xonligidagi kotiblarni, Boburiylar davlatigi xarbiy qismlarning xisob kitob ishlarini olib boruvchi va ularga maosh to'lovchi yirik amaldorlarni, Buxoro xonligida davlat binolarni qurishda mablag' xisobini olib boruvchi kishilarni, turkmanlarda urug' oqsoqollarni xam baxshi deb atashgan.

O'zbekistonning ayrim yerlarida xalk dostonchisini baxshi suzidan boshka yana turlicha nomlarda yuritiladi. Masalan, Surxandaryo, Kashkadaryo yuzboshi, janubiy Tojikiston o'zbeklar orasida soki, Surxandaryo va janubiy Tojikistonning ayrim sozanda Fargona vodiysida sannovchi ayrim tumanlarda jirov, jarchi, okin, oxin, va xokazo. O'zbeklarlarda xalk dostonchisini shoir deb atash xam keng tarkalgan. Shoir arabcha suz bulib, poetik asarlar ijodkori bulgan yozma va ogzaki vakillari sifatida kullaniladi. Uzlarning yangi yangi doston variantlarini xatto, yangi dostonlarni xam yarata oladigan baxshilar shoir deb xam ataladi. Masalan, Fozil shoir Pulgan shoir, Islom shoir va boshkalar.

Baxshilar xalq dostonlarini biror sozda, kup yerlarda dumbira, ayrim joylarda kubiz yoki dutorda kuylaydilar. Xorazm baxshilari esa, dostonlarni asosan dutorda ijro etadilar, ularga gijjak va balomonda sozandalar jur buladi. XX asrning 30-yillaridan Xorazm baxshilari esa dostonlarni tor va rubobda kuylay boshladilar. Shu munosabat bilan ayrim baxshilar ansamblida skripkadan foydalanish, ansamblga doirachi, xatto uyinchi olib kirish xollari buldi Xorazmdagi Bola baxshi ansambli bunga misol bula oladi.

Xorazmda epik asarlarni, ulardan olingan parchalar va ayrim termalarni kuylovchi ijodkorlarning yana bir turini xalfalar deb yuritadilar. Xalfachilik asosan ayollar orasida keng tarkalgan. Xalfachilik san'ati asosan ikki xil:

- ansamblli xalfalar;
- yakka xalfalar.

Ansamblli xalfalar uch kishtidan iborat- ustoz xalfa(garmon chaladi va kushik aytadi), doirachi (ashulaga jur buladi, goxida raksga tushadi.), va o'yinchilar (qayroq bilan raksga tushadi, yalla va lapar aytadi, ba'zan doira chaladi) Bibi shoira, Ojiza, Onajon Safarova, Nazira Sobirova kabilar shunday xalfalardir.

Yakka xalfalar doston va qo'shiqlarni sozsiz ijro etadilar Ular dostonlarni yoddan yoki qo'lyozma va kitobdan yoqimli ohangda o'kish, «Yor-yor», «Kelin salom», «Muborak» kabi to'y ko'shiqlarini ijro etish bilan shuhrat qozongan. Xorazm xalfalari kuprok «Oshiq G'arib va Shoxsanam», «Oshik Oydin», «Kissai Zebo», «Bozirgon» kabi dostonlarni va Maxtumquli she'rlarini, turli marosim ko'shiqlarini va o'zlari yaratgan qo'shiqlarni ijro etadilar. Xalfachilik jozibali va navqiron ayollar san'ati sifatida Xorazm voxasida shu kunlarda keng davom etmokda.

Arxeologik ma'lumotlar. Arxeologik materiallar etnik tarix va madaniyat tarixini tiklashda katta o'rin tutgan. Arxeologik ashyolarni tadqiq etish va baholashda eng zamonaviy usullarni qo'llanilishi (termalyumininessent uslubi) xususan sopol buyumlarni yoshini aniq belgilashga yordam qiladi. So'nggi yillarda arxeologik

ma'lumotlarni o'rganishda statistik metodlardan ham foydalanilmoqda. Uni qo'llash arxeologik materiallarni diqqat bilan tayyorlashni talab etadi. Olingan aniq ma'lumotlar esa etnologik nazariyalar, konsepsiyalar yaratishda xizmat qiladi.

Qiyosiy tilshunoslik. Tilshunoslar turli tillarda ayrim ma'lum so'zlarni taxlil qilish orqali tillarning yaqinligi, qardoshligini aniqlashadi. Ushbu uslub olimlardan o'rgnilayotgan tillarni yaxshi bilishni talab qiladi.

Statistik metod. Bunday ma'lumotlarning qiymat ularning xilma-xilligidan tashqari muayyan tizimiga, tartibga solingani uchun hamdir. Xususan axoli ro'yxati ma'lumtlarida:jins, yosh, ma'lumot, kasb, ijtimoiy holat va h. k. o. lar bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyaotlar

1. Mipziyoev Sh.M. Hozirgi zamon va Yangi O'zbekiston. "O'zbekiston" nashriyoti, 2024.
2. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2023. – 78b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekistonda erkin va faravon yashaylik. 5-jild. Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, O'zbekiston 2023.
4. Mipziyoev Sh.M. Yangi O'zbekistonda taraqqiyot strategiyasi asosida demokratik islohotlar yo'lini qat'iy davom ettiramiz. 6-jild. Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2023.
5. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, kat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - xar bir rahbar faoliyatining kundalik koidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiniig 2016 yil yakunlari va 2017 yil istiqbollariga bag'ishlangan majlisidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining nutqi. // Xalq so'zi gazetasi. 2017 yil 16 yanvar, №11
6. Pandian A. A Possible anthropology method for uneasy times. Duke University Press, Durham and London. 2019.
7. Han F.Vermeulen. Before Boas. The Genesis of Ethnography and Ethnology in the German Enlightenment. University of Nebraska Press, Lincoln & London. 2015.
8. Salimov T.O'. Dala etnografik ekspeditsiyalar o'tkazish usullari. –T., 1993.
9. Arutyunov S.A. Kulturnaya antropologiya / S.A. Arutyunov, S.I. Rijakova. M.: Direkt-Media, 2014. - 217 s. - (Nasledniki Gerodota). - ISBN 978-5-4458-3556-1; [Elektronniy resurs]. - URL: <http://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=235161>.
10. Pavlova, A.N. Sotsialnaya antropologiya : uchebnoye posobiye / A.N. Pavlova; Povoljskiy gosudarstvenniy texnologicheskiy universitet. - Yoshkar-Ola: PGU, 2016. - 96 s. - Bibliogr. v kn. - ISBN 978-5-8158-1639-8; [Elektronniy resurs]. - URL: <http://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=459498>

Axborot manbalari

- www.mirknig.com
- www.turklib.com
- www.etnology.com

2-MAVZU: ETNOLOGIYADA TADQIQ ETILAYOTGAN ETNOS VAKILLARINI BEVOSITA KUZATISH.

2.1. Dala ishlarining asosiy turlari.

Etnografik ekspeditsiyalar paytida dala tadqiqotchilarining ishi hamisha xilma-xil va qiziqarlidir. Sababi etnograf har kuni turli xil kishilar bilan suhbatlashishi, yozishi, suratga olishi, ashyolarni, kiyim-kechaklarni chizish, nusxalarni olishi va boshqa ko‘plab ishlarni amalga oshiradi. Ko‘pincha olib boriladigan tadqiqotlar bir-biridan faqat nazariy jihatdan farq qiladi, xolos, lekin dala ishlarida ma‘lum uslublar qo‘llaniladi va ularning har biriga o‘ziga xos talablar qo‘yiladi.

Dala etnografik tadqiqotlarning asosiy turlari quyidagilardan iborat:

1. Etnografning shaxsiy kuzatuvlari.
2. Axborotchilar bilan suxbat.
3. Olingan ma‘lumot va ashyolarni ta‘minlash.
4. Etnografik muzey uchun yig‘malar to‘plash.

Etnograflarning shaxsiy kuzatuvlari ekspeditsiya oldiga qo‘yilgan turli muammolarni hal etishda, qimmatli ma‘lumotlar to‘plashga imkoniyat beradi. Xalqimizning “yuz marta eshitgandan bir marta ko‘rgan afzal” maqoli bejizdan aytilmaydi. Zehnli tadqiqotchi uchun aholi yashaydigan geografik muhit, uning o‘ziga xos fe‘l – atvori (dilkashligi yoki tortinchoqligi va x.k.) mahalliy kishilarning o‘zaro suhbatlari ularning hammasi ajoyib etnografik ma‘lumotlardir.

Ekspeditsiyaning har bir a‘zosi kundalik daftar tutishi va unga dala yozuvlari daftariga kirmagan shaxsiy kuzatuvlarini yozib yurishi zarur. Albatta, “qarash boshqa, ko‘rish boshqa”. Etnografning boshqa odam nazariga tushmaydigan narsalarni ko‘ra bilishi, uning kuzatuvchanligiga, zehniga, mutanosib darajada bog‘liqdir. “Ko‘ra bilish” qobiliyati har bir talabaning ekspeditsiya oldidan to‘plagan ilmiga, mazkur etnos madaniyatiga oid rasmlar, ashyolar va boshqa tasviriy asarlar bilan tanishuv boshlanadi. Bunday tayyorgarlik tadqiqotchi ko‘zini va zihnini ancha o‘tkirlaydi.

Kundalik daftarga yana dala ishlari bo‘yicha dastlabki xulosalar, ekspeditsiya yo‘nalishi, yo‘li, vaqti va muddati, uning guruhlariga bog‘liq bo‘lgan boshqa ma‘lumotlar yoziladi. Bo‘ljak etnograf ayniqsa kundaligini tartib bilan to‘ldirishga e‘tibor qilishi zarur.

2. Etnograflarning asosiy ish uslublari axbortchilar bilan suhbatlashish tanlangan etnos vakillari bilan savol-javob orqali ma‘lumotlar to‘plashdir. Etnografik ekspeditsiyaga oid har qanday muammoning muvaffaqiyatli hal qilinishi, xuddi shu axbortchilarning bergan ma‘lumotlari aniq va to‘ltq bo‘lishiga bog‘liqdir. Ko‘pincha mavzularda (jumladan, urf-odat, udum va irimlar) axbortchilar ma‘lumotlari yagona manba hisoblanadi.

Dala ishlarini, shuningdek, axbortchilar bilan suhbatni avvaldan rejalashtirish ancha mushkul. Lekin aholi bilan savol-javobni o‘zi bo‘larchilikka tashlab qo‘yish ham noto‘g‘ridir. Shuning uchun kerakli axbortchilarni topish har qanday ekspeditsiyaning muhim vazifasi bo‘lib, u bilan shug‘ullanishni mahalliy hokimiyat, jamoa tashkilotlari vakillari maslahatlarini e‘tiborga olishimiz zarur. Albatta, mahalliy tashkilotlar rahbarlari o‘zlari ishlaydigan joydagi aholini yaxshi biladilar, natijada axbortchilarni topishda,

ularni tanishtirishda birinchi maslahatchilar bo'lishadi. O'z navbatida, biz ularga ekspeditsiyaning maqsad va vazifalari haqida bafurja ma'lumot berishimiz kerak.

Axborotchilar tanlanganda faqat ularning ismi-sharifi, turar joyi bilan qiziqib qolmasdan, qaysi kasb vakillari bo'lganligini, mazkur joyda qachon yashayotganligini ham aniqlab olishimiz zarur.

Oldingi axborotchilar ro'yxatini tuzish, ularning har biriga qisqa ta'rif-tavsif yozib qo'yish keyingi ishlaringizni unumli bo'lishini ta'minlaydi.

Dala ishlarni boshlagandan keyin, etnografning turli sohalaridan kimdan ko'proq, aniqroq ma'lumotlar olish mumkinligini axborotchilarning o'zlaridan ham bilib olsa bo'ladi. Ba'zida suhbatdoshingizni o'zi u yoki bu narsa haqida, boshqa biron kishining ismi-sharifini aytib, yaxshi bilishini ta'kidlaydi. Sizning vazifangiz e'tiborsiz ish qilmasdan, shunga o'xshash ma'lumotlarni darrov yozib qo'yishdir. Ushbu yo'l bilan biz etnografik ma'lumot berishi mumkin bo'lgan axborotchilar ro'yxatini ish borasida to'ldirib boramiz.

Dala tadqiqotlari paytida, dastlab eng muhim va to'la ma'lumot beradigan axborotchilar bilan bo'lgan suhbatdan asosiy ma'lumotlarni qanchalik haqqoniyligini tasdiqlash, ba'zi joylarni to'ldirish uchun foydalaniladi. Agar vaqt yetishmasa, qo'shimcha axborotchilar bilan suhbatdan voz kechish ham mumkin.

Axborotchi bilan suhbat, uning oldiga kelishdan maqsadni tushuntirishdan boshlanadi. Sizning muomalangiz, dilkashligingiz olinadigan ma'lumotlarning tarixiy, haqqoniy bo'lishini ta'minlaydi. Suhbatingiz bevosita jonli bo'lib, savol - javob "so'roq" tusini olmasligi kerak, axborotchi qanchalik berilib, mufassal gapirsa, ma'lumotlar chuqur, mazmunli bo'ladi, suhbat chog'ida mavzudan uzoqlashib ketmaslik yoki o'zini yo'qotib qo'ymaslik uchun, oldindan tuzilgan savol varaqasi bo'yicha ish ko'rish yosh etnograflarga yordam beradi. Mabodo axborotchi suhbat mavzusidan chetga chiqib ketsa, uning gapini bo'lmaslik, vujudga kelgan vaziyatdan esa biroz dam olish uchun foydalanish mumkin.

Etnograf bergan savollari tor mavzuda bo'lsa, axborotchini esankiratib qo'yishi mumkin. Sababi, ko'pincha ma'lum bir savolga javob bera olmagan kishining suhbatga qiziqishi yo'qoladi.

Har bir xalqning o'z tili, turli viloyatlarda o'ziga xos shevasi bo'ladi, axborotchi bilan suhbat chog'ida mahalliy shevada aytilgan so'zlarni tushunmasangiz, uning mazmunini so'rab, izoh yozib olishingiz kerak. Tadqiqotchi bo'lar –bo'lmasga har hil yo'llovchi savollar bermasligi kerak, sababi, bunday holda axborot beruvchi uchun faqat "ha" yoki "yo'q" deb javob berish imkoniyati qoladi, xolos. Etnoslar xo'jaligiga, moddiy va ma'naviy madaniyatga oid ma'lumot olish uchun ham savolni iloji boricha kengroq mazmunda qo'ygan ma'qul. Misol uchun, "Sizlarda jundan to'qilgan kiyimlar qanday bo'lgan" deb so'rash axborotchi uchun javob qilishga qulay bo'ladi. Gazmolning turi, uni qaerdan olinganligini, ushbu mavzu bo'yicha javob tugagandan keyin so'raganigiz ma'qul.

Savolingiz iloji boricha qisqa va tushunarli bo'lishi zarur, sababi, mahalliy shevada gapiradigan kishi sizning adabiy tildagi uzundan uzoq savolingizni anglamasligi mumkin. Ko'pincha axborotchi gapirayotgan narsalar sizga ma'lum bo'ladi. Shunday holda ham siz, gapni bo'lmasdan, oxirigacha eshitishingiz kerak. Suhbatning "sovub" qolmasligi uchun yangi savollar berib, tadqiq qilinayotgan muammolarni ikir-chikirini ochishga

harakat qiling.

Soʻzlab berilgan axborotning hammasi aniq-ravshan tushunish, mahalliy shevada aytilgan soʻzlarni, iboralarni yozib olish muhim vazifadir. Agar suhbatning biron joyini yozishga ulgurmasangiz, uni aniqlamasdan axborotchining huzuridan ketmaslik kerak. Suhbatdoshingiz aytib bergan moddiy madaniyat, xoʻjalik qurollari, ashyolari boʻlsa, ularni koʻrsatishni soʻrashingiz, suratga tushirishingiz yoki rasmini chizib olishingiz zarur.

Koʻpincha axborotchi bilan ishlash davomida, ularning mehmonlari yoki qoʻshnilari gapga aralashadi, bunday ommaviy suhbat qurish uchun foydali boʻlsa, unga halaqit bermaslikka harakat qiling. Har qanday holatda suhbatdoshlarning fikri bir joydan chiqmasa ham, siz xolis kishi boʻlib qoling.

Amalda jonli suhbatni yozib olish ancha mushkul ish boʻlib, koʻpincha uning yarmini yozib ulgurish mumkin, xolos. Shuning uchun suhbatni toʻliq emas, balki asosiy mazmuni yoziladi, uni muhim vazifasi har qanday mahalliy shevadagi atamalar, ularning mazmuni, tub aholi madaniyatining oʻziga xos tomonlarini toʻliq yoza bilishi zarur.

Axborotni yozish borasida soʻzlarni bir-biridan uzoqroq –siyraklashtirib yozgan maʼqul, sababi, koʻpincha olingan maʼlumotlarni shu joyning oʻzida toʻldirish imkoniyati tugʻiladi. Umuman suhbat tugashi bilan yozuvni qayta koʻrib chiqish va zarur joylarni toʻldirib qoʻyishga oʻrganmoq kerak. Bu ishni shu kunning oʻzida bajarmasangiz, qisqartirishlarning baʼzilarini unutish mumkin, yozuvlarni kechqurun koʻrib chiqish, ertasiga zarur boʻlgan ishlarni aniqlashda ham qoʻl keladi.

Axborotchilardan olingan maʼlumotlarning qanchalik toʻliq va haqqoniy boʻlishidan qatʼiy nazar, ularni boshqa kishilar bilan suhbat orqali tekshirishga oʻrganing. Bunday tekshuruv mahalliy aholini tadqiq qilishning asosiy vazifasidir. Agar tadqiqotlar natijasining haqqoniyligi ekspeditsiya paytida aniqlanmasa, bunga boshqa imkoniyat tugʻilmasligi mumkin.

Etnografik maʼlumotlarni toʻplash paytida axborotchilarning keksa avlod vakillari (60 yoshdan oshgan), faqat oʻzlarining koʻrgan kechirganlarinigina emas, balki ota-bobolaridan eshitgan, bilgan voqealar haqida ham soʻzlab beradilar. Ushbu etnografik maʼlumotlar biz istaganchalik aniq va toʻliq boʻlmasada, siz suhbatdoshingizning oʻsha paytda necha yoshda boʻlganligini aniqlab, aytilgan voqealarning nechanchi yillarda boʻlganligini hisoblab chiqing. Amalda ikki avlod orasidagi farq 25-30 yil (baʼzida 30-40 yilgacha) boʻladi, demak, axborotchi xotiralari orqali biz 100-150 yil oldingi tarixiy muhitni, maishiy turmushni, madaniyatning turli sohalarini aniqlashimiz mumkin.

Axborotchilar bilan suhbatni ikki kishi olib borgan maʼqul. Agarda bir kishi ishlayotib, savol berish va yozishning birdaniga boʻlishi, baʼzan toʻxtatishlarga, axborotchi diqqatining boʻlinishiga olib keladi va etnografiya ancha qiynab qoʻyadi. Ikki kishining hamkorlikda ishlashi esa, ularning biri suhbatni olib borishi, ikkinchisi chetroqda bamaylixotir yozishi mumkin. Bunday xolatda yozayotgan kishi suhbatlashayotganlar nazaridan chetroqda boʻlib, bu esa, oʻz navbatida, axborotchi hayolining boʻlinmasligiga yordam beradi. Tadqiqotchilarning mavzulari turli xil boʻlsa, suhbatni navbat bilan olib borilishi maqsadga muvofiqdir. Demak, bu uslubda uzoq vaqt davomidagi hamkorlik, ularning tushunishlariga, kerak joyda toʻxtab, savolni takrorlab yozayotgan sherigining ishini yengillashtirish imkonini yaratadi. Ushbu yoʻl bilan olingan maʼlumotlar mazmunli va koʻproq boʻladi.

Axborotchi bilan suhbatni hamisha xam erkin yozib olib bo'lmaydi. Ba'zida kishilar turli sabablarga ko'ra, ularning suhbatlarini yozganingizdan hadiksirashi, hijolat tortishi mumkin, bunday xollarda ma'lumotlarni yodda saqlash va imkoniyati tug'ildi deguncha, o'sha kunning o'zidan qoldirmasdan, yozib qo'yish lozim. Yozuv oxirida uning qanday uslubda bo'lganligini ilova qilib qo'ying.

O'rta Osiyo tarixiy etnografik viloyatida o'nlab millat vakillari yashaydilar. Etnografik ekspeditsiya paytida ishimizning muvaffaqiyatini ta'minlaydigan omillardan asosiysi-mahalliy aholinning tilini bilishdir. Ma'lum sabablarga ko'ra, axborot olinadigan kishining tilini bilmasangiz, tarjimondan foydalanish tavsiya qilinadi. Tarjimonlik uchun taklif qilingan kishi mahalliy aholi hurmatiga sazavor bo'lishi kerak. Ishni boshlashdan avval, siz unga ekspeditsiya maqsadi va vazifalarini tushuntirishingiz, berilgan axborotdagi voqealikni "bo'yab" ko'rsatmaslikni tayinlashingiz kerak.

Ashyoviy dalillarni belgilashdagi asosiy talab – topilgan narsani va o'rganilayotgan voqealikni o'ziga xosligini aniq yetkazishdir.

Ashyoviy dalillarni ta'minlashda voqealik va tekshirilayotgan narsalarni tasvirlash muhim o'rin tutadi. Bu borada ma'lum tartibga rioya qiling. Masalan, uy-joylarni tadqiq qilganingizda, dastlab uy qurilishidan avval qilinadigan urf-odat, udumlar, keyin poydevor, undan tom, romlar va eshiklar to'g'risida yozishingiz kerak. Mabodo nikoh to'yini o'rganmoqchi bo'lsangiz, avval sovchilik (respublikamizning ba'zi joylarida "og'iz iskar deb aytishadi"), keyin non sindirish, fотиha to'y berish, nikoh to'yi va nihoyat to'ydan keyingi urf – odat hamda udumlarni tasvirlashingiz lozim.

Tasviriy usullar: rasm solish, chizish, nusxa ko'chirishlardan iborat. Etnografik rasm chizish, umuman olganda, katta mahorat talab qilmaydi va har bir kishi uning oddiy uslublarni o'zlashtirishi mumkin. Turli xil ish qurollarining rasmini, ba'zida moddiy madaniyatning o'ziga ashyolarni ko'lamli chizish, uning turli qismlari, nomlarini shu chizmaning o'ziga yozib qo'yish, etnografik ma'lumotlarning qiymatini oshiradi.

Ko'lamli chizma yordamida uy-joylar, ish qurollari, kiyim-kechak bichimlari, idish va uy-ro'zg'or bo'yumlarining rasmini qog'ozga tushirishingiz mumkin. Dala etnografik ekspeditsiyalarida chizmachilik va rasm chizish ko'pincha qo'shib olib boriladi. Nusxa olishda ko'pincha kal'ka yoki yupqa qog'oz orqali turli xil kashtalar, zeb-ziynat buyumlarini tasvirlashda foydalaniladi.

Suratga olish: fotoapparatdan foydalanishni bilishdan tashqari, ekspeditsiya davrida turli xil narsalarni to'g'ri suratga olish bilan bog'liq maxsus adabiyot va oynomalardan foydalanish, uning bu sohadagi mahoratini oshishga yordam beradi.

Etnografik to'plam to'plash: Hech qanday surat yoki rasm ashyoning asl nusxasi o'rnini bosa olmaydi. Hozirgi kunda keng miqyosda sodir bo'layotgan zamonaviy etnik jarayonlar, etnograflar uchun eng muhim bo'lgan xalqimizning moddiy madaniyati, xo'jalikdagi ashyolarning yo'qolib ketishiga olib kelmoqda. Shuning uchun etnograflarning ekspeditsiya paytidagi asosiy vazifalardan yana biri uchragan madaniyat ashyosini daftarga qayd qilishi, axborotchining roziligi bilan ulardan namunalar olishdir. To'planadigan buyumlarning, bir butunini tashkil qiladigan narsalarning to'liq yig'indi (komplekt) bo'lishini ta'minlash kerak. Misol uchun, kiyimlar yig'imini to'plashda, oyoq kiyimidan boshlab, to bosh kiyimigacha hammasini yig'ish va iloji boricha, bir oiladan bir kishiniki, hech bo'lmaganda, bir etnik guruhniki, ma'lum joyniki bo'lishiga harakat qiling. Kiyimlarni belgilash: qaerdan ekanligini, uning bilan bog'liq biron voqea,

hodisalar bo'lsa, yozib qo'yish lozim.

To'planadigan ashyolarni qayd qilish uchun ekspeditsiyada alohida daftar tutiladi. Agar bizni qiziqtiradigan narsani olish imkoniyati bo'lmasa, uning qaerda ekanligini, egasi xaqida ma'lumotlarni, muzey, ilmiy muassasalarga xabar qilmoq kerak. Etnografik ekspeditsiyalar to'plamlar sotib olish uchun, albatta ma'lum miqdorda pul bilan ta'minlanishi zarur. Bularning hammasi ekspeditsiya dala ma'lumotlarni yanada boyitadi.

2.2. Kuzatish turlari

To'g'ridan-to'g'ri, ichkaridan va ishtirokli kuzatuv. Etnograflar – kundalik hayotning barcha tomonlariga, yil fasllari va boshqa o'ziga xos jihatlar, jumladan shas va guruh faoliyatini diqqat bilan kuzatishi zarur.

Kuzatuv muddati: Bir yil va undan ortiq muddat (uzoq muddatli statsionar metod). Buning natijasida ular ma'lum bir jamoaning bir yillik hayotini kuzatish imkoniga ega bo'ladilar.

Bir yildan oshiqroq muddat davomidagi dala tadqiqotini olib borish orqali etnograf dastlabki "begonalishish" (madaniy hayrat) jarayonida qayd etishni unutgan jihatlarni mukammal tasvirlab olishiga imkon yaratadi.

Ishtirokli kuzatuv – Nadin Nikok Kongoning Efe jamoasini o'rganish misoli.

Bevosita qatnashuv: Bevosita qatnashuvga misol tariqasida K.Kottakning 1965-1967 yillarda Janubi-Sharqiy Afrika sohilining Madagaskar orolida va Braziliyada olib borgan tadqiqotini misol qilib keltirish mumkin.

U 14 oy Magaskar orolida yashab, u yerdagi Betsileo jamoasi hayotini bevosita kuzatgan.

U hosilni yig'ish faslida va sholilarni yetishtirish, vafot etgan qishloq oqsoqolini qayta dafn etish marosimi, chaqaloqlarni cho'qintirish jarayonida qatnashdi. Bu ularni barchasini bevosita kuzatuv asosidagina o'rganish mumkinligini ta'kidladi.

Intervyu jadvali tahlil:

- Intervyu jadval bilan birgalikda etnograf odamlar bilan yuzma-yuz suhbatlashadi, savollar beradi va javoblarni yozib oladi.
- Sifatli ma'lumotlar yig'ishga imkoniyat beradi.
- Har xil odamlar uchun mo'ljallangan savollarni asosiy tuzilmasi kiritilgan bo'ladi.

To'g'ridan-to'g'ri va shaxssiz o'tkazish imkonini beradi.

2.3. Kuzatishga tayyorgarlik: reja va dasturlar, kuzatish vositalari orqali natijalarni qayd etib borish

Xalqlarning maishiy turmushi, madaniyati va ijtimoiy hayotini o'rganish etnografi fanida ikki xil uslub: statsionar (uzoq muddat bir joyda yashash va kuzatish) yoki ekspeditsiyalar orqali olib boriladi. Uzoq muddatli etnografik tadqiqotlar umuman o'rganilmagan yoki kam tadqiq qilingan etnik guruhlar va xalqlarning madaniyati, maishiy turmushi, tili va irqiy xususiyatlarini tekshirishda qo'l keladi. Hozirgi paytda bunday etnoslarning nihoyatda kam ekanligi, statsionar uslubning amalda ahyon-ahyonda qo'llanilishiga olib keldi. Statsionar tadqiqotlarning eng katta kamchiligi o'rganish joyi,

aholi sonining tor diorada bo'lishidir.

Shu bilan birgalikda, uzoq muddatli etnografik ekspeditsiyalarning afzalliklari ham ko'p, jumladan, etnografning uzoq muddat davomida ma'lum aholi orasida yashashi va tadqiqot o'tkazishi, g'oyat chuqur ilmiy asoslangan xulosalarning yaratilishiga imkon beradi.

Statsionar uslubning muvaffaqiyatli natijalari sifatida N.N.Mikluxo-Maklayning¹ ovrupaliklar qadami yetmagan Yangi Gvineyaning shimoliy - sharqiy qirg'og'ida 1871-72, 1876-77 va 1883 yillarda (umumiy muddati 3 yilga yaqin) papuaslar orasidagi olib borgan tadqiqotlarni ko'rsatishimiz mumkin. Uning Kruzail va King Vilyam burunlari o'rtasidagi, 150 mil masofadagi qirg'oq aholisining hayoti hamda faoliyatini o'rganganligini kundaliklaridan bilishimiz mumkin.

N.N.Mikluxo-Maklayning papuaslar xo'jaligini, moddiy madaniyatini, urf-odat va udumlarini, o'ziga xos san'atini tasvirlab yozgan ma'lumotlari hozirgi kungacha etnografik tadqiqotlarning namunali ko'rgazmasidir.

Bu borada namunali tadqiqotlar qatoriga V.G.Vagoroe va L.Ya.Shternberglarning o'zlari yashagan joylar tub aholisining madaniyati, xo'jaligi haqida yozib qoldirgan qimmatli ilmiy ma'lumotlarni ko'rsatish mumkin.²

Mashhur amerikalik etnograf olimi Margaret Mid 1927 yili Samoa orolida, 1928-29 yillari Admiralteystva orollarida manus qabilalari bolalarini, 1930-33 yillarida Yangi Gvineya papuaslari, arpes, mingdugmor, yatmul va chanbullarni, nihoyatda 1936-39 yillarda Bali (Indoneziya) oroli aholisini o'rgandi va 25 dan ortiq ilmiy asarlarni yaratdi. Uning yetti asari jamlangan to'plami yaqindagina nashrdan chiqdi. "Madaniyat va bolalar dunyosi" kitobi etnografik tadqiqotlar bilan shug'ullanmoqchi bo'lgan kishiga asosiy qo'llanma bo'lib qolishi tabiiydir.³

Keyingi yillarda tadqiqotlar o'rniga ko'pincha uzoq va qisqa muddatli ekspeditsiyalar uyushtirish keng tarqalmoqda. Hozirgi kunda etnograflar asosiy ma'lumotlarni xuddi shu uslubda to'plashmoqda. Bunday etnografik dala ekspeditsiyalari, ularning oldiga qo'yilgan maqsadlardan kelib chiqib, bir necha haftadan bir necha oygacha davom etishi mumkin. Ushbu tadqiqotlar paytida ancha yirik tumanlar qamrab olinib, bir necha guruh aholi o'rganilishi mumkin. Bunga o'xshash ekspeditsiyalar o'z oldiga turli xil maqsadlarni qo'yishi (moddiy madaniyati, oilaviy munosabatlar, urf-odatlarni va h.k.) tadqiq qilishi mumkin, lekin biz iloji boricha xalq madaniyatining uzoq tadqiqot talab qilmaydigan tomonlarini tanlashimiz zarur. Jumladan, qisqa muddat ichida tadqiq qilish uchun uy joylar, kiyim – kechak, taom va moddiy madaniyatning boshqa sohalarini tanlashimiz mumkin. Umuman etnografik ekspeditsiya uzoq muddatli - statsionar tadqiqotni talab qilmaydigan muammolarni yechishda qo'l keladi.

Suhbat, muloqot va muloqot jadvallari:

- Mahalliy muhitning ishtirokchisi bo'lish, etnografning doimiy ravishda kuzatilayotgan jarayonlarda qatnashib, ular haqida odamlar bilan bevosita muloqot olib borishni angalatadi.

¹ Миклухо-Маклай Н.Н. Собр. соч. т.т М:- Д изд АН СССР 1950-54

² Богораз В.Г., Чукчи Ч.Ч. 1-П. Л.: Наука, 1934-39.

³ Мид.М. Культура и мир детства. М.: Наука, 1988.

Dala ishi olib borilayotgan jamoa tilini o'rganishning bir necha bosqichlari mavjud.

- Birinchi bosqich – nomlash – atrofdagi buyumlarning nomini surishtirish. Keyinchalik murakkab tuzilishdagi savollar bera boshlaymiz va shu o'rinda ularga beriladigan javoblarni ham o'z-o'zidan anglab yeta boshlaymiz. Tilni o'rganishda tajriba orttirish muhim. Lekin ommaviy munozaralar va guruh suhbatlarida, diniy marosimlar liturgiyadan iborat bo'lganligi uchun keyinchalik yozib olingan matnni mutaxassis bilan tahlil qilish lozim.

2.4. Ishtirokchilarni kuzatishni tashkil etish: uslubiy va etika (ahloq) muammolari

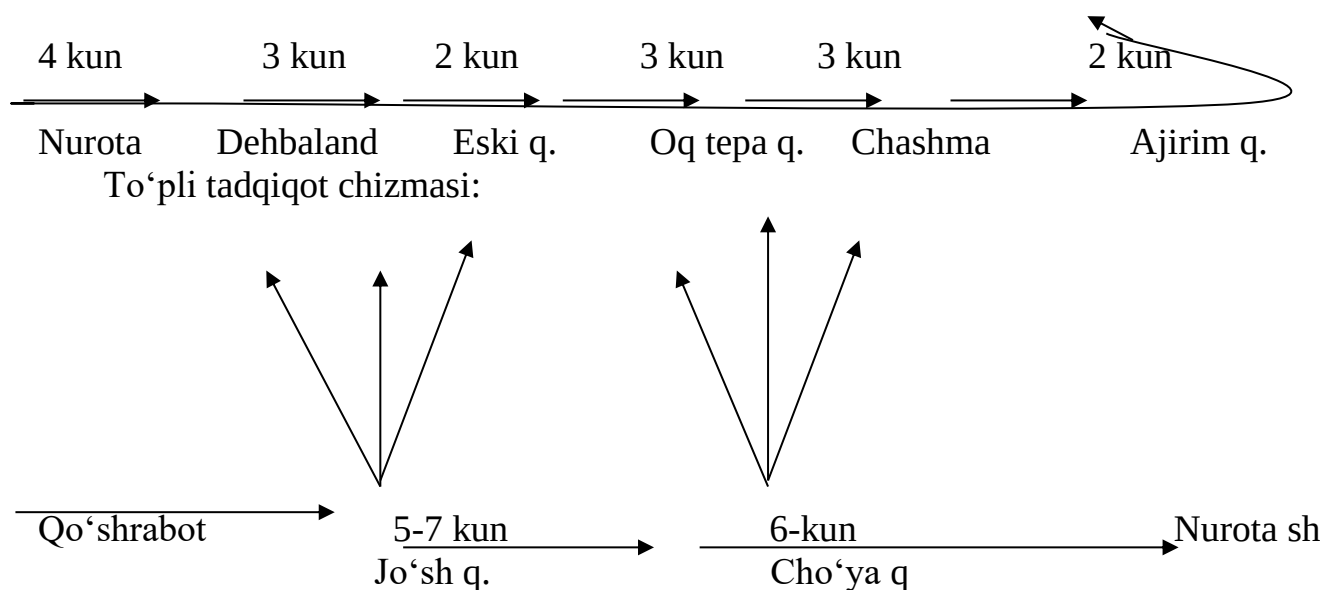
Etnologiyani fan sifatida shakllanishida dala tadqiqotlari katta ahamiyat kasb etadi. Bu uslub mustamlaka xalqlar hayoti haqida ma'lumotlar to'plashda ayniqsa qo'l kelgan. Tadqiqot muddati 1 yildan kam bo'lmasligi lozim. Statsionar uslubning muhim jihati etnologning o'rganayotgan aholisi kundalik hayoti ishtirokchisiga, guvohiga aylanishidir. Hozirgi kunda etnologiyada shoshilinch yoki mavsumiy tadqiqotlar ko'proq aholini qamrab olish uchun, marshrutli (yo'nalishli) yo'sinda o'tkaziladi. Uslubning kamchiligi etnos hayotini mavsumlar oralig'ida kuzatish imkoni bo'lmasligidir.

Dala tadqiqotlari moddiy va ma'naviy madaniyatga oid ma'lumotlar to'plash imkonini beradi. Moddiy madaniyat sohalari: uy-joylar, kiyim-bezaklar, taom va idishlar, chizma rasmlarda aksini topadi. Ma'naviy madaniyat sohalari an'analar, urf-odat, udumlar: kino, foto va videokameralar yordamida tasvirga tushiriladi. Dala tadqiqotlari davomida muzey uchun ekspanatlar to'planadi.

3-MAVZU TURLICHA MA'LUMOTLARNI TO'PLASH, ULARNI QAYTA ISHLASH, UMUMLASHTIRISH, TURLICHA METODLARNI QO'LLASH

Etnografik ekspeditsiyalar paytida ikki usul bilan ma'lumotlar to'planadi: to'pli (kustovoy) va yo'nalishli (marshrutniy). Yo'nalishli tadqiqotda doimo harakatda bo'linadi, rejalashtirilgan rayonlarda ekspeditsiya uchun tanlangan aholi punktlari ma'lum yo'l ustida joylashgan bo'lishlari kerak. Tadqiqotchilar ana shu aholi yashaydigan joylarda 2-3 kun to'xtab, ma'lumot to'playdilar.

Yo'nalishli tadqiqot chizmasi:

To'pli tadqiqot uslubida rejada yirik aholi yashaydigan joy ekspeditsiya bazasi qilib tanlanadi. Mazkur joyni o'rganishga ko'proq vaqt (6-7 kungacha) sarflanib, to'plangan ma'lumotlarga aniqlik kiritish maqsadida, uning atrofidagi kichikroq qishloqlar aholisi esa har biri 1-2 kun davomida o'rganiladi.

Agar ekspeditsiya tarkibida etnografik soni yetarli bo'lsa, har bir talabaga (yoki ikki – uch kishiga) alohida mavzu berilishi maqsadga muvofiqdir. Buning natijasida kengroq joyni va ekspeditsiyaning hamma mavzularini qamrab olish imkoniyati tug'iladi.

To'pli tadqiqotlarni yo'nalishli uslub bilan qo'shib olib borish ham mumkin. Keyingi yillarda qardosh mamlakatlardagi tarix instituti etnografiya bo'limi xodimlari bilan uzoq muddatli tadqiqotlar o'tkazish uchun ma'lum qishloq aholisini tanlab (misol uchun. Namangan viloyatidagi Ayqiron qishlog'i, 1950-1955 yy, Farg'ona viloyatidagi Vodil qishlog'i, 1990 yy.) keng va chuqur rejali dasturlar bo'yicha ish olib bormoqdalar. Bu borada kafedramiz tarix fakulteti talabalarini etnografiya sohasi bo'yicha ixtisoslashishini boshlar ekan (kelajakda shunday bazaga ega bo'lish) ilmiy tadqiqotlarning yanada rivojlanishiga yordam berishi muqarrar.

O'zbekiston Fanlar akademiyasi tarix instituti, etnografiya bo'limi xodimlari bilan xamkorlikda 1988 yili boshlangan etnografik dala ekspeditsiyalarimiz keyingi yillarda mustaqil davom ettirildi. Natijada, o'tkazilgan beshta ekspeditsiya o'lkamiz xalqlarini o'rganishdagi muammolarni aniqlashda, talabalarni amaliy tajriba bilan boyitish

imkonini beradi.

Tajriba shuni ko'rsatmoqdaki, xalqning ijtimoiy hayoti, maishiy turmushi, oila va oilaviy munosabatlari, urf-odat hamda udumlarini tadqiq qilishda uzoq muddatli (ba'zi holatlarda, hatto statsionar) ekspeditsiyalar uyushtirish maqsadga muvofiqdir. Hayotning ushbu sohalarini, halq ichida "yashab", uning ishonchini qozonmasdan, qisqa muddatda tushunish qiyin.

Hozirgi kungacha dala etnografik tadqiqotlarning asosiy ob'ekti qishloqlardir. Agar qishloq aholisi etnik jihatdan bir xil bo'lsa, uning madaniyati va maishiy turmushida etnik o'ziga xosliklar ham umumiydir, natijada bunday joylar tadqiqot birligi sifatida tanlanishi mumkin. Mabodo tanlangan joyda yashovchi axoli ko'pmillatli yoki turli etnoslardan iborat bo'lsa, ularning har biri alohida, mustaqil etnik guruh sifatida o'rganiladi. Zamonaviy shahar aholisini o'rganishda etnik belgi asos bo'la olmaydi. Shuning uchun shahar aholisi tadqiq qilinganda turli xil sinflar, sotsial toifalar, kasblar, madaniyati va maishiy turmushi, o'ziga xosliklari e'tiborga olinishi zarur.

Dala etnografik ekspeditsiyalari davomida biz axborotlardan olingan ma'lumotlarimizga nisbatan asosiy talab, ularning haqqoniy (reprezentativ) bo'lishidir. Ekspeditsiya vazifalari va maqsadlarga binoan, ma'lumotlarning haqqoniyligi ikki xil uslub bilan ta'minlanadi. Asosiy uslublar: tanlab va yalpi tadqiqotlar o'tkazish.

Tanlab etnografik tadqiqot o'tkazishda etnik xususiyatlari jihatdan o'zaro yaqin qishloqlardan birontasini olib, chuqur o'rganiladi, qolganlari esa olingan ma'lumotlarni aniqlashtirishda foydalaniladi. Ushbu uslubning afzal tomoni, etnografning ma'lum joy aholisini qisqa vaqt ichida chuqur tadqiqot qilish imkoniyati bo'lishidir. Tanlab tadqiqot o'tkazishda, qishloqni tanlashda sub'ektiv bir taraflama yondashish orqali xatoga yo'l qo'yish mumkin. Shuning uchun ekspeditsiyadan avval har xil tuman aholisi haqida to'liq tarixiy, etnografik, statistik ma'lumotlarga ega bo'lish yuqorida ko'rsatilgan xatolarga yo'l qo'ymaslikka yordam beradi.

Tanlab tadqiqot o'tkazish ko'pincha maishiy turmush va madaniyatning an'anaviy, qadimgi shakllarining (uy-joy, kiyim-kechak) saqlanib qolishi, kamdan-kam uchraydigan xoldir. Xalq an'analari, urf-odat va irimlari bundan mustasno, sababi, etnik an'analarda madaniy xususiyatlar madaniy, maishiy turmushda aytarli o'zgarishsiz yuzlab va minglab yil saqlanishi mumkin. Ushbu yo'l bilan olingan ma'lumotlar xalqimizning o'tmish madaniy tarixini tiklashga yordam beradi. Lekin madaniyatning zamonaviy shakllari tez rivojlanayotgan (savdo, transport, matbuot, televidenie va radio) bugungi kunda madaniyat va maishiy turmushni tanlab tadqiqot qilish hamma vaqt kutilgan natijani bermaydi. Shuning uchun zamonaviy, madaniy va etnik jarayonlarni o'rganishda yalpi tadqiqot o'tkazish uslubi to'g'ri va asosli ma'lumotlar olishda foydalidir.

Yalpi tadqiqot o'tkazishda etnografiya sohalarini qatorasiga o'rganiladi: jumladan, uy-joylarning barchasi, mavjud oilalarning hammasi va x.k. Yoppasiga o'tkazilgan tadqiqotlar ko'plab ma'lumotlarni to'plashga, ularning keyingi ishlashda-statistik tadqiqot uslublari, EHM (elektron hisoblash mashinalari) va kompyuterni qo'llash imkoniyatini beradi.

Yoppasiga tadqiqot uslubining to'liq bo'lmagan chegaralangan shakli tanlanganda (misol uchun 2000 oiladan 200 tasi yoki kiyim-kechaklardan bir yoki ikki turi) etnograflar nihoyatda ehtiyot bo'lishlari zarur. Buning uchun oldingi o'tkazilgan etnografik tadqiqotlar ma'lumotlardan, tajribasidan keng foydalanishimiz mumkin.

Amalda bu ikki uslub vaziyatga qarab tanlanadi va zarur bo'lsa, qo'shib olib borilishi, muayyan uslubga tanlanishi esa, ayrim shaxslarning hohishi bilan emas, ekspeditsiya maqsad va vazifalaridan kelib chiqishi shart. Maishiy turmush va madaniyat bo'yicha etnografik ma'lumotlar ommaviy so'roq varaqalari (anketalarni) to'ldirish orqali ham to'planadi. So'roq varaqalari tuzishida undagi qo'yilgan savollar aniq – ravshan bo'lishi, javoblarning esa to'liq bo'lishiga erishish uchun harakat qiling.

Oxirgi yillarda etnografiya fanida zamonaviy etnik jarayonlarni tadqiq qilish borasida ish olib boradigan etnosotsiologiya sohasi vujudga keldi. Etnosotsiologlar tuzgan so'roq varaqalari ikki xil uslub bilan to'ldiriladi: birinchisi, pochta orqali yuborilgan anketalarga o'zi mustaqil javob bersa, ikkinchisi, so'roq varaqalarini ekspeditsiya paytida etnograflarning o'zi to'ldirishidir. Birinchi xildagi so'roq varaqalari savollari sodda, tushunarli tuzilishi talab etiladi. Bunday turdagi anketalar etnografik ma'lumotlarga ba'zi aniqliklarni kiritish, qo'shimcha ma'lumotlar olishga mo'ljallangan.

Etnograflar o'zlari to'ldiradigan so'roq varaqalarining qanchalik murakkab tuzilishi ekspeditsiya maqsad va rejalariga bog'liqdir.

So'roq varaqalari bilan ishalning eng zarur sharti, uning tarixiy bo'linishini ta'minlashdir. To'plangan ma'lumotlarimiz etnografik jihatdan, faqat statistik tasvir bo'lsa, uning qiymati deyarlik bo'lmaydi. Anketalar to'ldirishdan oldin o'rganilgan aholi guruhini ma'lum muddatdan so'ng qaytadan tadqiq qilish muhim siyosiy ma'lumotlar beradi.⁴

Etnosotsiologiya sohasida olib borilgan namuna e'tiborga loyiq tadqiqotlar sobiq SSSR Fanlar akademiyasi etnografiya institutida olib borilgan edi. So'roq varaqalarini zamonaviy etnik jarayonlarni tadqiq qilishda ishlatar ekanmiz, biz u bilan chegaralanib qolmasdan, dala etnografik tadqiqotlarning boshqa uslublarini ham qo'shib olib borishimiz muhim ilmiy xulosalarga olib keladi.

3.2. Etnografik ekspeditsiyani tayyorlash

Etnografik ekspeditsiyani tayyorlash, bir-biriga o'xshamaydigan ikki xildagi jarayonlardan iborat. Ularning birinchisi, ilmiy tayyorgarlik bo'lsa, ikkinchisi, muhim soha – ekspeditsiya ishlarini moddiy jihatdan ta'minlashdir.

Ilmiy tayyorgarlik bo'lajak ekspeditsiya a'zolari tomonidan tanlangan mavzu bo'yicha ma'lum ma'lumotlarni aniqlab, bo'lajak tadqiqotlarning hajmi va vazifalarini belgilashdan boshlanadi.

Etnografik ekspeditsiyaga ilmiy tayyorgarlik butun o'quv yili davomida olib boriladi. Unda mazkur viloyat aholisi bilan bog'liq tarixiy, etnografik, statistik ma'lumotlar sinchikovlik bilan o'qilib, ma'lum ilmiy material to'planadi. Bu borada imkon boricha etnografik muzey to'plamlari, grafik materiallar, suratlar va h.k. bilan tanishish bo'lajak ishimizga yordam beradi.

Tanlangan joyning jo'g'rofik holatini, iqlimi, suv manbalari yo'llarini bilishimiz ham ilmiy, ham amaliy ahamiyatga egadir. Ularning hammasi aholining xo'jalik faoliyatini

⁴ Арутюнян Ю.В. Опыт социологического изучения села. М.:Наука, 1958.

Пименов В.В. Удмурды. Опыт компонентного анализа. Л.: Наука. 1977.

Арутюнян Ю.В. Социальная структура сельского населения СССР. М.: Наука, 1979.

Дробизева Л.М. Духовная общность народов СССР. Историко-социологический очерк межнациональных отношений. М.: Наука, 1981.

belgilab qolmasdan, ekspeditsiyani o'tkazish vaqtini aniqlashimizda ham qo'l keladi. Ilmiy tayyorgarlik faoliyat rejasi tuzish bilan yakunlanadi. Ekspeditsiya ilmiy faoliyati rejasidan tadqiq qilinishi zarur bo'lgan muammolar o'z aksini topadi, ularni amalga oshirish yo'llari ko'rsatiladi. Masalan:

- a) faoliyat rejasining kirish qismida ekspeditsiyani maqsadi va asosiy vazifalari;
- b) ekspeditsiya paytida tadqiq qilinishi lozim bo'lgan xalq madaniyati, maishiy turmushining turli sohalariga oid mavzu (mavzuchalar) nomlari;
- v) tadqiqotlar o'tkaziladigan joylar va ekspeditsiya yo'llari.
- g) etnografik ekspeditsiyaning umumiy muddati va har bir qishloqdagi ish vaqti;
- d) qatnashchilar ro'yxati va har birining shug'ullanadigan ish mavzusi;
- ye) dalada ishlash davomida e'tibor qilinishi zarur bo'lgan metodik ko'rsatmalar va tadqiqotlarning asosiy uslublari o'z aksini topadi.

Faoliyat rejasiga qo'shimcha ekspeditsiya uchun zarur bo'lgan turli xil xujjatlar, tuman, qishloq kengashi rahbarlari nomiga rasmiy xatlar, zarur so'roq varaqalari va x.k lar tayyorlab qo'yiladi. Ekspeditsiyada birinchi bor qatnashayotgan talabalar uchun savollar varaqasini tuzish ham maqsadga muvofiqdir. U orqali ekspeditsiya a'zolarining kundalik ishlarini nazorat qilish, keyingi ish rejasini tuzish osonlashadi. Mufassal tuzilgan savolnoma asosida, eng zarur muammolarni aniqlashda yordam beradigan 20-30 banddan iborat kichikroq savollar varaqasi tuzilib, undan axborotchi bilan suhbat paytida ham foydalanishimiz mumkin.

Etnografik ekspeditsiyalarni moddiy jihatdan ta'minlashda quyidagi ko'rsatmalar e'tibor qilishimiz zarur. Zamonaviy texnik vositalarning yildan-yilga ko'payib, murakkablashib borishi etnografik tadqiqotlar olib borish uchun yaxshi imkoniyatlar yaratmoqda.

Buning uchun, albatta, moddiy asos yaratishimiz, dala ishlarini o'tkazishni yengillashtiradigan, ma'lumotlarning ilmiy sifatini oshiradigan fotoapparat, magnitafon, kinoapparatlarni ekspeditsiyadan oldin tayyorlab qo'yishimiz lozim.

Lekin hozirgi kungacha etnografning asosiy ish qurollari daftar va qalamdir. Dala yozuvlari qalin muqovali umumiy daftarlarga (iloji bo'lsa qalin, buklanmaydigan muqovali) qalam bilan tushuriladi. Axborotchidan olinadigan yozuvlarni, namgarchilik natijasida bo'yali ketishi mumkin bo'lgan, kimyoviy qalam, siyohlar bilan yozmagan ma'qul.

Har bir ekspeditsiya kiyim-kechak, uy-joylar, aholi xo'jaligi haqida albatta ish olib boradi. Shuning uchun unga zarur chizmachilik ashyolarini oldindan tayyorlab qo'yishimiz kerak. Jumladan, rasmni chizish uchun vatman qog'ozi, ish xo'jalik qurollarini, uy-joy rejalarini, kiyim-kechaklardan bichib olish uchun kalka, millimetrovka qog'ozlarini jamg'arishimiz, ularni buklanmaydigan jildda saqlashimiz zarur.

Chizish va nusxa ko'chirishda oddiy grafitli yumshoq qalamdan (TM dan M4 gacha) foydalaning. Uy rejalarini va shunga o'xshash chizmalarni yaratishda qattiq grafitli qalamdan foydalangan ma'qul.

Zarur rejalarini chizishda (18 yoki 24 talik) rangli qalamlar to'plamini ishlatib. Ekspeditsiya sharoitida qalamga qaraganda turli xil bo'yoqlar, akvarel, guashdan foydalanish qulay bo'lib, ular etnografik rasmlar chizishda taviriy san'atdagina nisbatan quyuqroq xolda ishlatiladi.

Yirik inshootlarni, uy-joylarni o'lchashda ko'pincha latta o'lchagich (metr)dan,

iloji bo'lmay qolganda, temir lentali (10-20m) o'lchash moslamasi (reletka) dan foydalaniladi. Kichik narsalarni, shuningdek, kiyimlardan bichim olinganda tikuvchilarni oddiy latta o'lchagichi qulayroq. Qishloqlar, uy-joylar rejasini chizishda chizg'ich, uchburchak guniya ishlatiladi.

Hozirgi kunda etnografik ekspeditsiyalarni kino va fotoapparatlarsiz tasavvur qilish qiyin. Shuning uchun ekspeditsiyadan avval bizkino foto tasmalarni, magnitafon uchun kassetalarni jamlab qo'yishimiz kerak. Etnografik ekspeditsiya uchun mablag' yetarli bo'lsa, mutaxassis suratchi, iloji boricha, biron rassomni jalb qilish, olinadigan ma'lumotlarning sifatini, qiymatini yanada oshiradi. Keng qo'llanilishi zarur bo'lgan texnik vositalardan biri – magnitafondir. Ularning axborotchilar suhbatining eng muhim joylarni, xalq og'zaki ijodi durdonalarini yozib olishda ishlatish juda zarur.

Ekspeditsiyaga ketishdan avval, mavsumga qarab eng zarur kiyimlarni olish kerakligi, xodimlarning kiyimlari odmi bo'lishi mahalliy aholi tomonidan koyishiga yoki ta'naga yo'l qo'ymaydigan darajada kiyinishini esdan chiqarmaslik zarur.

Etnografik ekspeditsiya paytida tadqiqotchilar aholi ishonchini qog'onish uchun mahalliy sheva, urf-odat va udumlarni hurmat qilishi zarur. Mahalliy aholiga nisbatan ozgina bo'lsada, hurmatsizlik (tashqimi yoki ichki, bundan qat'iy nazar) aholining noroziligiga olib keladi, bu esa o'z navbatida, olinadigan ma'lumotlarning aniq, puxta bo'lishiga zarar yetkazishi mumkin. Albatta, talabalarning madaniyatligi, tashqi ko'rinish va ma'naviy go'zalligi faqat ekspeditsiya paytida emas, tabiiy, hamishalik bo'lishi zarur.

Etnografik aholining diniy tuyg'ularini xurmat qilishi, diniy marosimlarni, rasm-rusmlarni tadqiq qilish borasida ularga xolisona baho berish kerak. Tadqiqotchi xalqning o'tmishdagi va hozirgi kundagi hayotini hech qanday "bo'yamasdan", bo'rttirmasdan, aniq, tabiiy holda tasvirlash zarur. Olingan axborotni mahalliy shevada qanday bo'lsa, o'sha holda yozish, tushinilmagan so'zlarni suhbat oxirida aniqlab, izoh berish etnografning asosiy vazifasidir.

3.3. Dala xujjatlarini to'ldirish hamda saqlashning ba'zi qoidalari

Etnografik ekspeditsiyalar davomida to'planadigan ma'lumotlar turli xil dala xujjatlarida mujasamlashtiriladi. Axborotchilar bilan savol-javob, rasmlar chizish, nusxa olish, suratlar, anketalar to'ldirish va x.k., bularning barchasi davr o'tishi bilan qiymati oshib boradigan tarixiy xujjatlardir.

Tarixchi uchun arxiv xujjatlari qanchalik nodir ashyo bo'lsa, etnograflar uchun dala ma'lumotlari shunchalik qimmatlidir. Etnografik ekspeditsiya paytida olib boriladigan ishlar, tadqiqotlar quyidagi xujjatlarda o'z aksini topadi: dala daftarlari, ekspeditsiya kundaligi, so'roq varaqalari, rasm chizish va chizmachilik ashyolari, fotosuratlar, kinolentalar.

Dala daftarlarning har bir beti raqamlanadi. Daftardan varaqlarni va ayniqsa yozilganlarini yirtib olish qat'iy taqiqlanadi. Daftarlarning birinchi va oxirgi betlarida varaqlarning umumiy soni ko'rsatilishi kerak. Ekspeditsiyaning har bir a'zosi faqat o'zining daftariga yozish mumkin, chunki o'zga kishining davtarga yozuvi uni keyingi to'g'irlanishda va ma'lumotlarni xajmlashda, ularni qayta ishlashda qiyinchiliklar tug'diradi.

Yozuv varaqaning faqat bir tomonidagina bo'lishi tavsiya qilinadi. Har bir

axborotchi bilan bo‘lgan suhbatni yangi betdan boshlashni unutmang. Suhbatni yoza boshlashdan avval varaqning tepasidan joy qoldirib, unga axborotchining manzilgohi, yoshi, kasbi, yozuvni kim, qachon olib borganligi va x.k.lar ko‘rsatiladi.

Etnografik ekspeditsiyalarida barqarorlik bo‘lishi uchun quyidagi namunadan foydalanishingiz mumkin.

Yozuv qilingan joy: viloyat, tuman, qishloq	Axborot kimdan olingan yoki suhbat mavzusi: ismi, otasining ismi, yoshi, kasbi, to‘plam (kolleksiyaga narsa olinsa, egasi haqida ma’lumotlar. Marosimlar, urf-odatlar tasvirlansa, ularning qatnashchilari haqida ma’lumotlar.)	Savol-javobni kim olib bordi. Yozuv qilingan kun, oy va yil. Tarjimon bo‘lsa, uning haqidagi ma’lumotlar.
--	--	---

Ba’zi hollarda yuqorida ko‘rsatilgan ma’lumotlarga qo‘shimcha axborotchining millati (ko‘p millatli joylarda), qabila-urug‘i (etnografik guruhlar mavjud tumanlarda) ko‘rsatiladi.

Yozuvlarga biron bir aniqlik kiritish, qo‘shimcha kishilar, to‘ldirish faqat dala ekspeditsiyasi paytida va yolg‘iz daftarning egasi tomonidan qilinishi mumkin.

Ekspeditsiya kundaligi oddiy kundalik daftar kabi olib boriladi, uning varaqlari ham raqamlanib, har bir ma’ulmotdan avval yozuv vaqti, joyi ko‘rsatiladi. Kundalikdagi yozuvni ham aniq ravshan bo‘lishiga erishish lozim.

Etnografik ekspeditsiya kundaligi ham ilmiy xujjat hisoblanib, turli xil keraksiz gaplarni yozishdan, o‘zgartirishlar kiritishdan tadqiqotchi o‘zini saqlagani ma’qul.

Savol-javob varaqalari, ilmiy muassasa tomonidan yuborilsa mahalliy aholi tomonidan to‘ldiriladi. Anketalarni umumlashtirish tadqiq qilish ishxona sharoitida bo‘ladi, xolos. Dala ekspeditsiyasi paytida etnograf tomonidan to‘ldirilgan savol-javob varaqlari iloji boricha aniq va to‘liq bitilishiga erishish lozim. Har bir qishloq yoki mahallada to‘ldirilgan varaqalar aralashib ketmasligi uchun alohida saqlanishi yoki ilmiy muassasaga aloqa bo‘lishi orqali yuborilishi mumkin.

Chizma ma’lumotlar (qo‘lda chizilgan, nusxa olingan rasmlar, kashtalar, uy rejalari va x.k lar) albatta yozma bayonlar, qissalar bilan to‘ldirilishi lozim. Bunday yozuvlar alohida daftarga emas, mazkur chizma ashyoning biron burchagida bo‘lgani ma’qul. Grafik chizmalarning har biri o‘z raqami, ekspeditsiya shifriga ega bo‘lishi lozim.

Fotosuratlar (etnografik ekspeditsiya paytida ko‘pincha tasmaga rasmlar tushirib keyin chiqariladi. Dala ishlari paytida olingan suratlar tasmasi raqamlanishi kerak. Suratga tushirish paytida birinchi kadrdagi qog‘ozga chizilgan tasma raqamini, ekspeditsiya shifri olinsa, keyingi kadrlarni raqamlab qog‘ozga yozish osonlashadi)

Tasma №	Kadr №	Suratning syujeti	Suratga olingan joy, vaqti, sharoiti

Rasm olingan sharoit haqida yozish suratlarni yuzaga chiqarishda qo‘l keladi.

Agar ekspeditsiya a‘zolarida bir necha fotoapparat bo‘lsa, ularning har biriga ma‘lum shifr beriladi.

Ekspeditsiya sharoitida dala xujjatlarini saqlash.

Yozuv daftarlari va kundaliklar doim ishlatilganligi sababli, ular ekspeditsiya a‘zolarining plansheti yoki portfellarida saqlanadi. To‘ldirilgan daftarlarni aloqa bo‘limi orqali ekspeditsiyani uyushtirgan tashkilot manziliga yuborish tavsiya qilinadi. Har ehtimolga qarshi daftarning, kundalikning birinchi betida mazkur xodimning yashash joyi, familiyasi, ismi, yozib qo‘yilishi zarur.

Chizma rasmlar va boshqa grafik materiallar alohida qalin qog‘oz moslamalariga solib saqlanadi, ularni ham to‘plab kupaygan paytida aloqa bo‘limi orqali jo‘natib yuborish mumkin.

Foto va kino tasmalar yaxshilab o‘ralib, ekspeditsiya davomida ehtiyot qilib saqlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mipziyoev Sh.M. Hozirgi zamon va Yangi O‘zbekiston. “O‘zbekiston” nashriyoti, 2024.
2. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023. –78b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekistonda erkin va faravon yashaylik. 5-jild. Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, O‘zbekiston 2023.
4. Mipziyoev Sh.M. Yangi O‘zbekistonda taraqqiyot strategiyasi asosida demokratik islohotlar yo‘lini qat’iy davom ettiramiz. 6-jild. Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2023.
5. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, kat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - xar bir rahbar faoliyatining kundalik koidasi bo‘lishi kerak. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiniig 2016 yil yakunlari va 2017 yil istiqbollariga bag‘ishlangan majlisidagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining nutqi. // Xalq so‘zi gazetasi. 2017 yil 16 yanvar, №11
6. Pandian A. A Possible anthropology method for uneasy times. Duke University Press, Durham and London. 2019.
7. Han F.Vermeulen. Before Boas. The Genesis of Ethnography and Ethnology in the German Enlightenment. University of Nebraska Press, Lincoln & London. 2015.

8. Salimov T.O'. Dala etnografik ekspeditsiyalar o'tkazish usullari. –T., 1993.

9. Pavlova, A.N. Sotsialnaya antropologiya : uchebnoye posobiye / A.N. Pavlova; Povoljskiy gosudarstvenniy tekhnologicheskii universitet. - Yoshkar-Ola: PGTU, 2016. - 96 s. - Bibliogr. v kn. - ISBN 978-5-8158-1639-8; [Elektronniy resurs]. - URL: <http://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=459498>

Axborot manbalari

- www.mirknig.com
- www.turklib.com
- www.etnology.com

4-MAVZU: BUGUNGI KUNDAGI ETNOLOGIYADA ETNOLOGIK TADQIQOTLARNI BUTUN BIR MAJMU

4.1.Etnografik dala ekspeditsiyasini o‘tkazish usullari va amaliyoti.

Xalq madaniyatini, maishiy turmushini amalda o‘rganish usullari turli bo‘lib, ularni qisqacha bayon qilish ancha mushkul vazifadir. Etnografik ekspeditsiya muvaffaqiyatini ta‘minlaydigan omillar quyidagilardan iborat: birinchidan, tadqiq qilinishi zarur bo‘lgan aholining madaniyat darajasi, ikkinchidan, ekspeditsiya oldiga qo‘yilgan vazifa va mavzularning aniqligi, uchinchidan, mazkur aholining o‘rganilganlik darajasi va nihoyat ekspeditsiya qatnashchilarning tayyorgarligini jiddiy amalga oshirish. Ushbu omillar har bir ekspeditsiyaning amaliy uslublarini, ish tartibini, vazifalarini aniqlab beradi.

Etnograflar dala sharoitida doimo o‘zgarib turuvchi, harakatdagi hayot bilan uchrashadilar, shu sababdan hamma narsani oldindan ko‘ra bilib, turmushdagi bor voqea-hodisalar mos keladigan uslublarni ishlab chiqish va tavsiya qilish amalda mumkin emas. Shu sababli, zeharli tadqiqotchi har bir sharoitga mos keladigan usulni izlamasdan, mustaqil fikr yuritadigan, zarur paytda qandaydir yangi usul qo‘llay oladigan bo‘lishi zarur. Dala tadqiqodlariga ijodiy yondashishgina etnograflar oldiga qo‘yilgan vazifalarni muvaffaqiyatli hal etilishiga yordam beradi.

Quyida oldinroq etnografiyada dala ekspeditsiyalarini olib borish uchun ishlab chiqilgan umumiy metodik va asosiy amaliy usullar bilan tanishib chiqamiz. Tadqiqot usullari bo‘limlari, etnografik dala ekspeditsiyalarining asosiy tekshirish ob‘ektlari xalq madaniyatining turli sohalarini qamrab oladi.

Fikrimizcha ularni asosiylari quyidagi muammolardan iborat: aholining etnik tarixi va etnoginezi, ho‘jalik mashg‘ulotlari va ish qurollari: uy-joylar, xo‘jalik binolari hamda ularning jihozlanishi: kiyimlar, poyafzal va bezaklar:taomlar va uy-ro‘zg‘or buyumlari: ijtimoiy munosabatlar, oila va oilaviy-maishiy turmush: urf- odatlar, udumlar, o‘yinlar, raqslar xalq og‘zaki ijodi. Kundalik turmushda ularning hammasi alohidan bo‘lmasdan, bir-birlari bilan uzviy bog‘liqlikda bo‘ladi. Shuning uchun etnograflar uy-joylarni tadqiq qilishsa, mazkur aholining ijtimoiy tuzumi, maishiy turmushi va oilaviy munosabatlarning o‘ziga xos tomonlarini ham o‘rganadilar. Agar kiyimlar o‘rganilsa, ularning urf-odat, udumlarga bog‘liqligi, ular orqali esa yana ijtimoiy munosabatlarga chiqiladi. Shu sababli, biz tavsiya qilayotgan qo‘llanmalar mazkur hodisa va voqelikni bayon qilishda ma‘lum yengillik tug‘dirish uchun shartli ravishdagi usullar, xolos.

Inson hayotining bosh omili - uning ishlab chiqarish faoliyatidir. Ishlab chiqarish faoliyati o‘z navbatida insoniyat madaniyatining asosiy hal qiluvchi belgisi hisoblanadi.

Yer yuzining asosiy qismi uchun hozirgi davrni eng muhim hususiyati sanoatning rivojlanish darajasi bilan belgilanadi. Xo‘jalikni ibtidoiy, sodda shakllari (ko‘rinishlari) uchraydigan yoki saqlanib qolgan chekka nihollar yildan-yilga kamayib bormoqda. Bugungi kunda etnografiya fanining faqat zamonaviy, taraqqiy qilgan, sanoatlashgan xo‘jalikni o‘rganish sohasi emas, balki uning yangi etnosotsiologiya, etnodemografiya, etnopsixologiya sohalarining ham faoliyati kengayib bormoqda. Insoniyat bosib o‘tgan uzoq tarixiy taraqqiyot davrida, jumladan O‘rta Osiyo halqlari tomonidan dehqonchilik, chorvachilik, bog‘dorchilik xo‘jalik sohalarini yaratilgan. Shu bilan birgalikda, keyingi

yillarda, hususan, sotsialistik jamoalashtirish davrida xo‘jalikning ko‘pgina an‘anaviy sohalari buzilganligi, unutilganligini guvohi bo‘lmoqdamiz. Bu jarayonlarning katta zararlarini biz ekologiyada (atrof-muhit, tabiatda) paydo bo‘lgan muammolarda, paxtaning yagona hukmron (monokultura) o‘simlikka aylanishida, sho‘rhok va tashlandiq yerlarning ko‘payib ketganligida, ularning ta’sirida bog‘-rog‘larning, chorvachilikning katta zarar ko‘rganligida kuzatishimiz mumkin.

Albatta, bunday sharoitda halq tomonidan asirlar davomida yaratilgan ma’qul, har qanday iqlim sharoitga, tabiatga mos va zarar keltirmaydigan xo‘jalikni o‘rganish, ba’zi hollarda uni tiklash va nihoyat uni targ‘ib qilish, keng yoyish etnograflarning asosiy vazifalardan biridir. Keyingi yillarda Nurota, Forish, Zomin, Boysun, Dehqonobod tumanlarda olib borgan etnografik tadqiqqlarimiz, xo‘jalik mashg‘ulotlarini ilmiy tadqiq qilish insoniyat tarixini, jumladan, xalqimiz tarixini chuqur o‘rganishda, tarixiy taraqqiyot qonunlarini anglashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xo‘jalik - murakkab, lekin uzliksiz jarayondir va uni yagona birlik sifatida o‘rganish zarur. Ma’lum viloyat, tuman iqtisodining o‘ziga xosligini tushunish uchun, eng avvalo ushbu joy aholisining hayotiy asosiy manbasi qaysi xo‘jalik turi ekanligini aniqlashimiz kerak. Huddi shu asosiy xo‘jalik mashg‘uloti, aholining hayot darajasini va madaniyatini belgilaydi. Xo‘jalikni har bir joyining tabiat muhiti bilan bog‘liq holda o‘rganmoq lozim. Shu bilan birga yer yuzida sof dehqonchilik, chorvachilik yoki ovchilik bilan shug‘ullanuvchi xalq yo‘q. Asosiy mashg‘ulot xo‘jalik faoliyati bilan birgalikda hamisha halqning o‘ziga, uni to‘ldiruvchi sohasi bo‘ladi. Misol uchun, dehqonchilik bilan mashg‘ul aholi uy chorvachiligi, ovchilik bilan, chorvador o‘z navbatida lalmi g‘alchilik, polizchilik yoki bog‘dorchilik bilan shug‘ullanishi mumkin. Etnograflarning vazifasi xuddi shu yordamchi xo‘jalik mashg‘ulotini ham nazardan qoldirmaslikdir. Mazkur aholida yangi xo‘jalik soxalarining paydo bo‘lishi va uning rivojlanish masalalarini ham tadqiq qilishingiz, olingan ma’lumotlarning qiymatini yanada oshiradi. Buning uchun manbalardan: arxiv, statistik ma’lumotlar, arxeologik tadqiqotlar, materiallardan foydalanish kerak.

Xalq xo‘jaligini o‘rganishga avval uning geologik sharoitiga, iqlimi va tuprog‘iga oid ma’lumotlarni ko‘rib chiqish, ya’ni mazkur tumanlarga oid o‘simlik va hayvonot dunyosini, temir yoki avtomobil yo‘llarining o‘tgan o‘tmaganligini, shahardan uzoq-yaqinligini haqida ma’lumotlar to‘plashingiz zarur.

Xo‘jalik turlari, mashg‘ulotlar, ish qurollari hamda xo‘jalik mahsulotlari etnografik tadqiqot ob’ekti sifatida ham statsionar, ham qisqa muddatli ekspeditsiya orqali o‘rganilishi mumkin. Agar ma’lum aholi guruhining xo‘jalik faoliyati va hayotini butun yil davomida o‘rganish zaruriyati bo‘lsa, statsionar tadqiq qilingan ma’qul, o‘zga hollarda qisqa muddatli ekspeditsiya uyushtirish mumkin.

Xo‘jalik sohasiga oid ma’lumotlar: aholi bilan savol-javob, xo‘jalik ishlarini shaxsan kuzatish, ashyolarni, ishqurollarini o‘rganish, rasmlarni chizish, suratga olish va h.k.lar asosiy ish uslubidir

Ish qurollari etnografik ekspeditsiya paytida katta e’tibor bilan o‘rganilishi lozim. Xo‘jalikning qaysi sohasini o‘rganishdan qat’iy nazar, unda ishlatiladigan asosiy va yordamchi ish qurollarini tadqiq qilish va tasvirlash zarur. Ish qurollari chizib olinishi ishlatish jarayonida esa uning yoniga katta - kichikligini aniqlash uchun chizg‘ich yoki qalam qo‘yib hajmli suratga olinishni ta’minlash. Ish qurollini mehnat jarayonini turli

davrlarida, turli tomonlarida suratga olganingiz ma'qul.

Mehnat qurollarini ko'lamli (masshtabli) chizish ancha qiyin bo'lsada, yaxshi natija beradi. Buning uchun ish quroli o'lchab chiqiladi va uning chizmasi tayyorlanadi. Chizmada uning uzunligi, eni, bo'yi, har bir asosiy qismning o'lchovi beriladi.

Etnografik ekspeditsiya paytida xo'jalik faoliyatining turli sohalarida ishlatiladigan ish qurollari, dastgohlarini, imkoniyati bo'lsa, chiqarilayotgan mahsulot namunalarini to'plamga olishga harakat qiling.

Hunarmandchilik dastgohlarini tadqiq qilish jarayonida ishlab chiqarish usullari va texnologiyasini o'rganing. Buning uchun mazkur jarayonni boshlanishidan, ashyo tayyorlanishidan oxirigacha tayyor mahsulot chiqqunga qadar kuzatishingiz va yozib, chizib olishingiz mumkin.

Misol uchun O'rta Osiyo va Qozog'iston xalqlarida keng tarqalgan gilam to'qilish tadqiq qilindi deylik. Birinchi navbatda junning tayyorlanishi, sifati, xajmi, unga bo'lgan talablar, ipning yigirilgan bo'lishi, iplarni to'qish dastgohiga qo'yilishi va h.k. jarayonlar ketma-ket navbat bilan o'rganiladi. Ishingizda ayniqsa mahalliy shevadagi so'zlarga, atamalarga (terminlarga) e'tibor berib, aniq yozish lozim. Kelajakda tadqiq qilinishi zarur bo'lgan xom-ashyo yoki tayyor mahsulot elaklari etnografiya muzeyi uchun qimmat baho eksponat bo'lib xizmat qiladi.

Hududimiz xalqlari qadimiy tarixga, madaniyatga, o'ziga xos xo'jalik sohalariga ega, lekin shuni e'tirof etish kerakki, oxirgi yuz yil davomida xalqlarimizning ko'plab o'ziga xos, boshqa joylarda kam uchraydigan hunarmandchilik turlari yo'qolib ketdi, ba'zilar yo'qolish arafasida turibdi. Shuning uchun etnograflar faqat mavjud xo'jalik sohalarini o'rganib qolmasdan, hozirgi kunda uchramaydigan, lekin qadimdan mazkur joylarda bo'lgan hunarmandchilik turlarini so'rab, surishtirib daftarga tushirishlari lozim.

Xo'jalik asoslari o'rganish borasida xalq kalendari, ayrim an'ana va irimlarga afsona va rivoyatlarga e'tibor berish zarur. Misol: asosiy mashg'ulotlari dehqonchilik yoki chorvachilik bo'lgan etnik guruhlar tabiat fasllari va xo'jalik faoliyatlariga qarab o'z yumushlarini rejalashtiradi. Oddiy misol, O'rta Osiyoning qishloq xo'jalik tumanlarda hatto to'y marosimlari dala ishlari kamaygan (avgust) yoki hosil yig'ib olingandan keyin (noyabr, dekabr oylarida) o'tkaziladi.

Faslga qarab irimlarga rioya qilinadi. Bahorning sernam kelishi uchun dehqonlar (martda) "Darveshona" o'tkazadilar, qurbonliklar qilinadi. Chorvador yomg'ir uchun o'z uyasidan chiqqan toshbaqalarni ag'darib ketishadi. Jumladan, Nurota tumanining Dehband qishloq aholisi dehqonchilikni boshlashdan oldin "Kushoyimi - kor" udumini o'tkazishgan. Yomg'ir yog'masa, "yalqon" qilingan. Qishloqda yelkaga hurjun tashlab, "Yalqon-yalqon" deb, xayr-ehson yig'ilgan. To'plangan oziqlar birgalikda iste'mol qilingan. Xo'jalik faoliyati bilan bog'liq, shunga o'xshash udumlarni ko'plab uchratasiz.

Iqtisod va xo'jalik inson hayotining harakatchan, doimo o'zgarib turuvchi muhit sohalaridan hisoblanadi. Ko'pincha siz o'rganayotgan xo'jalik sohasi mahalliy aholi uchun yaqin o'tmishda tashkil topgan bo'lishi mumkin. Shu sababdan yordamchi xo'jalik turi (O'rta Osiyo sharoitida ko'p uchraydigan soha chorvachilikdan) dehqonchilikka yaqin davrida o'tgan xalqlar uzoq payt o'z an'alarini saqlab qoldi.

Jumladan, Mirzacho'l aholisini olaylik. Bu yerdagi yangi qo'riq nohiyalariga 40-50 yil oldin yer-suv tanqis bo'lsada, xo'jalikda o'zlarining an'anaviy chorvachilik

sohalarini ham saqlab kelmoqdalar.

Mamlakatimizda hozirgi kundagi siyosat talabiga binoan xalqimizning serunum kam harajat, an'anaviy xo'jaliklar sohasidagi tajribasidan amalda foydalanish mumkin. Xo'jalik ishlab chiqarishini o'rganish borasida har bir etnosning o'tmishdagi mehnatni tashkil qilish usularidan ishni avlod orasida, jinslar orasida qanday taqsimlanganligini tadqiq qilishimiz lozim.

O'rta Osiyo halqlaring qadim zamonlardan o'zaro yordam, hashar, jamoatchilik hamkorlikda bajariladigan boshqa kishilar hisoblashishi kabi yaxshi udumlarni o'rganishimiz, uning qaysi tomonlarini hozirgi jamiyatimizda qo'llash mumkinligini aniqlash etnograflar uchun muhimdir. Xo'jalikni o'rganish borasida u bilan bog'liq urf- odat, udumlarini o'rganish biz uchun mehnatni tashkil qilishning shakllarini aniqlashda yordam beradi.

Etnograf zamonaviy xo'jalikni tadqiq qilishda jamiyatimizda sotsializm qurish davrida bo'lgan ilg'or, ijobiy o'zgarishlar bilan birgalikda yo'l qo'yilgan xato va kamchiliklarni, aholi moddiy farovonligining oshish darajasini, turli xil kasb egalarining, sotsial guruh vakillarining ishlash va yashash sharoitlarining va bu sohadagi o'zgarishlarni ko'rsata bilish lozim.

4.2. Turar-joylarni tadqiq qilish.

Turar joylar yashash va xo'jalik binolaridan iborat bo'lib, ular aholi punktlariga, shahar va qishloqlarga birlashadilar.

Turar joylarni o'rganish ijtimoiy tuzum, oilaviy munasabatlar, xo'jalik va maishiy turmushning boshqa sohaları haqida ko'plab o'ziga xos ma'lumotlar beradi. Moddiy madaniyat belgisi sifatida turar-joy binolari o'zining kam o'zgaruvchanligi (konservativligi) bilan ajralib turadi, buning sababi hammaga ma'lum, uy-joyni odamlar har yili qurmaydilar, maboda yangi uy qurilganda ham avvalgi qurilish tajribasi, an'analari va asosiy qonun- qoidalariga rioya qilgan holda nisbatan sekin quriladi. Natijada ko'plab shahar va qishloqlar o'zida o'tmish davr ruhini uzoq payt saqlab qoladi, bu esa biz - etnograflarning qimmatli tarixiy manbalarimizga aylanadi.

Uylarning ko'rinishi (shakli) va rejası ko'plab omillarga bog'liq. Geografik muhit iqlim-sharoit suv yo'llarining bor-yo'qligi ularga birlamchi tasir qilsa, ikinchidan, sotsial - iqtisodi daraja, dushman xavfining bo'lishi ko'plab xalqlar inson yashash unchalik qulay bo'lmagan joylarda ham uy- joy kurishga, yashashga majbur qilgan.

Mudofaa zaruriyati faqat shahar yoki qishloqning emas, uy-joylarning rejasiga ham ta'sir qilgan. Natijada dushman xavfi ostida yashagan aholining uy- joylari ko'pincha aylana doirasimon shaklda qurilgan.

Sotsial – iqtisodiy omillarning o'zgarishi, ayniqsa savdo- aloqalarining kuchayishiga, uning ta'siri ostida ko'plab yangi yo'llarning qurilishiga sabab bo'ldi. Kapitalizm jamiyatida mamlakatimizda esa o'sishi ro'y berdi .

Bu esa o'z navbatida uy- joylarni rejalashtirishga, ularni yo'l yoqalariga qurila boshlashiga olib keldi.

O'rta Osiyo sharoitida qishloqlar va ulardagi uylarning rejaları, jamoa xo'jaligi tuzumi paytida, ma'lum jihatdan rus, tatar xalqlarining, me'morchilik san'ati, qurilish uslublarining ta'sirida keskin o'zgardi. Qishloq xo'jaligida paxta hukmronligining tiklanishi, qishloq aholisiga shaxsiy xo'jalik uchun ajratiladigan yerlarning keskin

kamayishi, bu esa o'z navbatida hovlilarda xo'jalik binolarining, uy-hayvonlarining keskin kamayishiga olib keldi. Tadqiqotlar paytida qishloqlarda mavjud ijobiy jarayonlarga alohida e'tibor bering. Chunki elektr nuri, gaz va vodoprovod suvining o'tkazilishi aholining madaniyatiga, farovonligiga ta'sir etmay qolmaydi.

Har qanday shahar yoki qishloqni o'rganishni mazkur joyning etnik tarixini o'rganishda boshlashimiz zarur. Tadqiqot o'tkazilishimiz kerak bo'lgan qishloqlarning yoshini aniqlash uchun arxiv ma'lumotlaridan, o'sha joydagi me'morchilik yodgorliklaridan, afsona va rivoyatlardan foydalanishimiz mumkin. Mazkur joyda arxeologik qazishmalar o'tkazilgan bo'lsa, bu ma'lumotlar biz uchun yanada qo'l keladi.

Qishloq rejasini chizishda, topografik ko'p masshtabli xaritadan yoki fotoapparat bilan balandroq joydan turib olingan suratda foydalanishimiz mumkin. Shahar yoki qishloqdagi uy-joylarni o'rganish, ularning rejalari chizib olish bilan yakunlanmaydi. Qishloq aholisining joylashish qonuniyatlari, ba'zi qism nomlari va ularning mazmunini aniqlang. Ko'pincha alohida qismlar nomi aholining sinfi, sotsial tajribasi urug' - qabilalari haqida ma'lumotlar beradi, misol uchun, kosiblar yoki juvovchilar mahallasi va h.k. Uy-joylarni o'rganishda qishloq aholisining joylashuviga, unga qon- qarindoshchilik belgilarining ta'siriga ham e'tibor berishingiz kerak. Bu borada aholi joyidagi har bir qism (etnotoponomiyani) ning kelib chiqishi, ularning mazkur etnik guruh tarixi bilan bog'liq darajasini aniqlashimiz zarur.

Zamonaviy shahar va posyolkalar kurilishida etnograflar, milliy va xalq an'anasi hamda udumlarini hisobga olgan holda, arxitektura, loyiha tashkilotlariga qimmatli maslahatlar berish mumkin.

Uy-joylar, xo'jalik binolari va uy jihozlarini o'rganish.

Uy-joylar u yoki bu ko'rinishda butun dunyo xalqlariga ma'lum. Turar joy binolarining asosiy vazifasi, albatta, Mazkur geografik iqlim, mintaqada inson yashashi uchun zarur sharoitni yaratib berishdi. Uy-joylar insonning ishlab chiqarish faoliyati bilan bevosita bog'liq, ayniqsa qishloqlarda, ya'ni uyni xo'jalik binolari bilan bir butun (kompleks) qurilgan joyda bu yaqqol seziladi. Uylarning o'ziga xosligini ularni bezatishda ham kuzatish mumkin. Ko'pgina tumanlarda aholi o'z uylarini o'ymakorlik (ganchda, yog'ochda), gul bosish, chizish, bo'yash orqali bezatiladi. Etnograf tadqiqot paytida uy qurilishi texnikasiga ham e'tibor qilish kerak, sababi, inson ehtiyojlari, madaniyat darajasi, imkoniyatlari unda mujassamlashadi.

Uy joy qurilishining taraqqiyoti geografik yoki xo'jalik omillariga bog'liq bo'lmagan o'ziga xosliklari, unda yashayotgan aholi guruhlarining etnik jarayonlarini tadqiq qilishga yordam beradi.

Turar joylar, hovlilarni o'rganishda marshrutli ekspeditsiya uyushtirish ko'proq samara beradi. Sababi o'rganish kerak bo'lgan narsa "ko'rinadigan joyda" va bir yerda uzoq bo'lishga zaruriyat yo'q. Ikkilamchi marshrutli ekspeditsiya katta hajmdagi uy-joylarni o'rganish imkoniyatini beradi. Turar joylarni tadqiq qilishni uy va xo'jalik binolari yig'indisi (kompleksi) mavjud hovlidan boshlamoq zarur. O'rta Osiyo o'troq dehqonchilik bilan shug'ullanuvchi aholining hammasida bunday turar joy yig'indilari

mavjud.

Hovli nihoyat murakkab etnografik voqelik bo'lib, uning haqida to'liq ma'lumotlar yig'ish uchun mutaxassis bir qancha dala ishlari usullarini qo'llaydilar. Bularga axborotchi bilan savol-javob, uy-joylarni ta'riflamoq, foto suratlarga olish, binolarni o'lchab, ularning rejalarini chizish, me'morchilik bezaklaridan nusxa olish va h.k. lar kiradi. Oxirgi yillarda savol-javob varaqalari (anketalar) to'ldirish orqali tadqiqotlar o'tkazish keng tus olmoqda.

Etnograflar eng avvalo hovlilarni o'rganishda, ularga qanday joy tanlanganligini, qaysi omilga - quyoshgami, yo'l yoki suvga nisbatan uy quradigan joy belgilanganligini, tabiiy iqlim sharoit, geografik muhitni ta'siri qanday darajada ekanligini aniqlash zarur .

Shundan keyin hovli rejasini o'rganishga o'tasiz va bu borada taxminiy tasvirlovchi chizma yoki aniq chizma tuzishingiz mumkin. Hovlidagi binolarni, ular orasidagi masofani 10-15 metrli o'lchov moslamasidan foydalanib, qog'ozga chizmasini tushirsangiz, aniq rejali umumiy chizma yaratiladi. Qadam yoki qarichdan foydalansangiz. Taxminiy tasvirlovchi chizma paydo bo'ladi.

Qishloqlardagi aholi hovlilarini o'rganish bilan birga, siz unda yashovchi kishilarning ijtimoiy ahvoli, ularning ho'jalik mashg'ulotlari bilan qiziqishingiz zarur. Hovlini to'liq tasvirlash uchun yana undagi maydondan foydalanish darajasi, qanday daraxtlar borligi ham ko'rsatilishi kerak .

Uy- joylarni o'rganishda mukammalroq uslublardan foydalanish bizga yahshi ilmiy ma'lumot beradi. Buning uchun hovlidagi har bir uyni va rejasini chizmaga tushirishimiz kerak. Eshik derazalar va boshqa qismlar alohida o'lchanib, umumiy chizmaga kiritiladi. Shu reja chizmaning o'zida uy egalari haqida ma'lumot, uyning qurilish vaqti keyinchalik kiritilgan o'zgarishlar, ba'zi qismlarining nomlari va boshqa ma'lumotlar yoziladi, ko'pincha ushbu chizmaning orqa tomonida ushbu uy-joyga oid (mebel', oilaning tarkibiy x.i. lar) ekspeditsiya shifri , chizmaning raqami xam yozib qo'yiladi.

Fotapparat bilan uylarni suratga olganda quyosh nuridan foydalanib, nur tepadanburchak bo'yicha tushgan paytda olganingiz ma'qul. Apparatni binoning ro'parasiga emas, burchagidan ikkita devor ko'rinadigan qilib joylashtirish va suratga olish lozim.

Etnograf doimo yonida saqlashi kerak bo'lgan narsa, yashaydigan uylarga nisbatan xo'jalik binolari, vaqtinchalik qurib qo'yilgan bostirmalarda qadimiy an'anaviy qurilish usullari , belgilardir. Tog'li tumanlar- Qo'shrabod, Forishda shu kungacha yerto'la, to'la kabi qadimiy binolar saqlanib qolgan.

Qurilish ashyolarini tanlash, qurilish uslublarining o'zi ham ko'pincha geografik muhitga bog'liq. Zamonaviy qurilish sanoati bu ta'sirini birmuncha yo'qotsada, mahalliy ashyolardan foydalanish keng ko'lamda davom etayapti. Uylarning qurilishida ishlatiladigan qurilish ashyolari yog'och, tom, guvala uslublari, sinchli , pahasli va h. k . larga qarab , binolar mahalliy, o'ziga xos shaklda bo'ladi. Jumladan , tog'lik tumanlarda tosh, o'rmon doirasida yog'och, daryo vohalarida yoki vodiylarda g'isht, guvaladan uy qurishda ko'proq foydalaniladi.

Kafedramiz tomonidan 1990 yil bahorda uyushtirilgan etnografik ekspeditsiya davrida talabalarimizdan bir necha kishi uy-joy muammosi bilan shug'ullangan. Ushbu

muommoga oid misollar : “G‘azg‘on” davlat xo‘jaligining “Eski” qishlog‘ida olingan ma‘lumotlarga binoan bu yerda 1930-1940 yillarda aholining ko‘pchiligi yerto‘lalarda yashagan. Yerto‘la qurish uchun odam bo‘yi ko‘rinmaydigan qilib qazib, ustini shox-shabba bilan yopishgan. Uning eni 3 metr, uzunligi 3,5 - 4 metrgacha bo‘lgan bo‘lib, devorlari silliq qilib tarashlangan. Ba‘zida devorda tokcha qilib qo‘yilgan. Yerto‘laning o‘rtasida olov yoqib ovqat pishirilgan, tutun chiqib ketishi uchun o‘choqning tepasidan shipdan teshik yasagan va tutun chiqib ketgandan keyin yopib qo‘yilgan. Olovdan qolgan cho‘g‘ ustiga sandal solib, sandal atrofida o‘tirib ovqatlanishgan. Yerto‘laga kirish uchun zinapoya orqali eshikka tushilgan. Eshik ko‘pincha janubga yoki quyosh chiqadigan tarafga qo‘ilgan bo‘lib, og‘ziga kigiz yoki olacha yopib qo‘yilgan.

Yerto‘lani yoritish uchun maxsus chiroq yasalgan. Chiroqni yoqishda oq moy va paxtadan foydalanishgan. Oq moyni biror idishga solib, paxtani eshib, shu idish ichiga solib qo‘yilgan. Zarur paytda paxtaning idishdan tashqaridagi qismi, ya‘ni pilik yoqilib, chiroq qilingan.

Ekspeditsiya davomida biz Nurota tumani, Nurota davlat xo‘jaligidagi katta Ej qishlog‘ida bo‘lib, uy-joylar haqida ma‘lumotlar to‘pladik. Katta Ej qishlog‘i tog‘ bag‘rida joylashgan bo‘lib, bu yerda qadim paytlarda aholi yashab kelmoqda. Axborotchilarning bergan ma‘lumotlari bo‘yicha uylar avvaliga bir xonali bo‘lib, toshdan qurilgan. Xonaning qibla tarafida Mehrobi bo‘lgan, devorlarda tokchalar (tojikcha rapchalar) bo‘lib, unda turli xil idishlar saqlangan. Uylar 5, 7, 9 bolorli qilib qurilgan. Bunday uylarning tomi somonli suvoq qilingan. Uyning orqa tomoni ko‘chaga qaragan. Katta Ejda bir xonali uylar 1940-1950 yillargacha saqlangan.

Biz yuqorida faqat Nurota nohiyasining ikkita qishlog‘idagi an‘anaviy uylarni qisqacha bayon qildik, xolos. Demak, etnograflar uchun O‘zbekistonning turli viloyatlarida ushbu muammoni o‘rganish uchun katta imkoniyatlar mavjud.

Uy-joylar tarixiy-ma‘daniy an‘analari bilan uzviy bog‘liq ekanligini e‘tiborga olishingiz zarur, dehqonchilik bilan shug‘ullanadigan vohadan cho‘lga ko‘chib kelgan kishi g‘uvaladan qurib bo‘lsa ham uyda yashaydi.

Etnograflar uymi, o‘tovmi, bundan qat‘iy nazar ularga ishlatiladigan yog‘och, namat, kigiz, sholcha va x.k. larga e‘tibor berishi, ularni suratga olishi yoki kashtalarini chizib olishi kerak.

Qurilish ashyolari bilan tanishish borasida tadqiqotchi ularning qaerdan olinishini va qanday tayyorlanishini, bu borada ishlatiladigan asbob-uskunalarini tasvirlashi ham lozim. Qadim zamonlardan yaqin-yaqinlargacha odamlar yashagan hamda hozirgi kungacha saqlanib qolgan to‘la va yorto‘lalarni izlash, topib o‘rganish lozim. Uylarni o‘rganishda vatasvirlashda poydevorlardan tomigacha ,eshik oynasidan jihozlarigacha hamma-hammasi navbat bilan aks ettiriladi,suratga olinadi yoki chiziladi.

Xar bir xalqning uy jixozlari uzoq davr milliy an‘analari bilan bevosita bog‘liqdir. Shuning uchun uyning ichki ko‘rinishi, undagi buyumlarning turlari, joylanishi, tur-poyondozi, ko‘rpa-to‘shak va idishlarning o‘rni, eski va yangi uy jihozlari, buyumlar (stol, stul, sandal, sandiq va boshqalar), gilam, rasm-bezaklarni o‘rganish muxim ahamiyatga ega.

Tadqiqotchi aholi joylari tarixi bilan ham qiziqsa, yuqorida aytilgan dasturlardan tashqari, uy-joy bilan bog‘liq urf-odatlariga, turli irim-udumlarga ham e‘tibor qilish kerak.

Yozish borasida atamalarni mazkur aholi shevasida bo'lishini, ularga tushintirish xati yoki izoh berishni ta'minlash zarur.

Uy-joy va xo'jalik binolarida bo'layotgan zamonaviy etnik jarayonlarining ta'sirini o'rganishda yoppasiga savol-javob varaqlari to'lg'azish bilan tadqiqotlar o'tkazish ham etnograflarning vazifasidir. Yuqorida ko'rsatilgan uslublarni qo'shib olib borilishi ilmiy ma'lumotlar yig'ishda yaxshi natija beradi.

Kiyim-kechak, poyafzal va taqinchoqlar

Kiyim-kechak ham inson uchun eng avvalo uylar singari, tashqi tabiiy muxitdan saqlanish uchun zarur. Shuning uchun kiyimlarning paydo bo'lishini iptidoiy-jamoa tuzumi davrida oid desak hato qilmaymiz. Taqinchoq va bezaklar ham o'sha qadim zamonlarda paydo bo'lgan. Yer yuzidagi deyarli hamma aholi kiyim-kechak va bezaklar bilan tanish.

Kiyim turlari tabiiy geografik muxitga bog'liq bo'lib, ushbu omilga qarab, uning ko'rinishi ham, gazmoli ham belgilanadi. Gazmol turi faqatgina tabiiy iqlim sharoitiga emas, aholining xo'jalik faoliyatiga ham bog'liqdir. Bu ayniqsa ilgari, kiyim va poyafzallar sanoat tomonidan emas, natural xo'jalikda tayyorlangan paytda yaqqol kuzatish mumkin edi. Dehqonchilik bilan mashg'ul aholi ip, shoyi gazlamalardan, chorvadorlarda esa jun va teridan kiyim-kechak tikiladi.

Kiyim va bezaklar o'zlarining asosiy vazifalaridan tashqari, insonning jamiyatdagi tutgan o'rnini ham belgilaydi. Asrlar osha kiyim va bezaklarning ham turlari ko'payib inson xayotidagi ahamiyati oshib borgan. Hozirgi kunda ham insoniyat madaniyati, uning ilg'or yoki qoloqligi, ma'lum darajada kiyimlar hamda bezaklar orqali muayyan sotsial ahamiyat kasb qiladi. Etnograflar uchun kiyim va bezaklarning xuddi shu, ya'ni ularning ham o'tmishda, ham hozirgi kunda xalqlarning madaniy an'analari va urf-odatlariga mosligidir.

Geografik sharoit aholi iste'mol qiladigan hayvonlar va o'simliklar sifatiga bevosita ta'sir qiladi. Jumladan, sovuk iqlimlik mintaqalarda inson tanasi yog'lik taomlarni ko'proq talab qiladi. O'rta Osiyoda ko'k choyni keng tarqalganligini faqat an'anadan emas, ma'lum jihatdan havoning issiqligi bilan ham bog'liq ekanligiga xech kim shubha qilmaydi.

Taomlar tarkibiga katta ta'sir qiluvchi yana bir omil - mahalliy aholining xo'jalik turi, uning yetishtiradigan mahsulotidir. Tabiiy dehqonchilik bilan shug'ullanuvchi vodiylar aholilarining taomlari ko'chmanchi chorvachilik bilan mashg'ul aholi taomlaridan keskin farq qiladi.

Muhimi shundaki, taomlar ham uy-ro'zg'or buyumlari singari tarixiy-madaniy an'analardan odatlar ta'siriga beriluvchan sohadir. An'analardan ta'siri shunchalik kuchliki, xalqning yashash sharoiti keskin o'zgarsada, mahalliy taomlar o'ziga hosligi saqlanib qoladi. Ko'plab taomlarning an'anaviy barqarorligi ularda ma'lum xalq, yoki guruhlariga oid etnik xususiyatlar mavjud ekanligidan darak beradi.

Taomlar etnik xoslikni uzoq saqlovchi omillardandir. U yoki bu aholi guruhlari taomlariga qarab, biz ularning an'anaviy xo'jaligini, tog'likmi yoki vodiylilikmi ekanligini aniqlashimiz mumkin.

Xozirgi kunda taomlarning milliy va mahalliy xususiyatlari yo'qolib bormoqda. Bunga ayniqsa oziq-ovqat mahsulotlarining hom ashyo sifatida sanoat asosida tayyorlanishi va savdo muassasalari orqali sotilishi katta ta'sir ko'rsatmoqda.

Taomlarni o'rganishda faqat ularning turlarini, tarkibini, aniqlash bilan chegaralanib qolmasdan, ular bilan bog'lik omillarni, urf-odat, udumlarni, sharoitlarni ham chuqur tadqiq qilishi kerak. Jumladan, ovqatlanish tarkibi (kundalik va mavsumiy), xo'jalik faoliyatining unga ta'sirini ham albatta e'tiborga olish zarur. Inson parhezi, sog'lig'i ba'zi urf-odatlar va marosimlar bilan borliq. Taomlarga, sabzavot va boshqa oziqlarga nisbatan taqiqlash sabablarini, ularning muddati, qachon paydo bo'lganligini aniqlash bizga qimmatli ma'lumotlar beradi.

Inson faoliyatining qadim davrlarida paydo bo'lgan ba'zi hayvonlar, o'simlik va sabzavotlarning ayrim turlarini iste'mol qilinmaslik (tabu), taqiqlar ko'pincha diniy tasavvurlar bilan chatishib ketgan. Lekin insonning ma'lum taomlarni vaqtinchalik iste'mol kilmasligi faqat din bilan bog'liq emas. Etnograflar bu xodisaning haqiqiy sabablarini xalqlarning qadimiy mehnat faoliyatlaridan izlanishlari kerak. Misol uchun, musulmonlar cho'chqa go'shti, hindlar mol go'shti iste'mol qilmaydilar. Ko'pgina Ovro'pa mamlakatlarida toshbaqa go'shti tansiq taom sifatida, xitoyliklar ilon go'shti, butun Janubiy-Sharqiy Osiyo hududida it go'shti iste'mol qilinadi. Bunday "tabu"larning paydo bo'lishi, dunyo dinlari vujudga kelmasdan oldinroq bo'lgan va unga faqat dinni sabab qilib ko'rsatish hato bo'ladi. Siz o'rganayotgan joyingizda ma'lum taomlarga taqiqlarni va ularning atrof-tevarakka qanchalik tarqalganligini aniqlasangiz, ushbu aholi guruhining etnik tarixiga oid qiziqarli ma'lumotlarni tiklash mumkin bo'ladi.

Tadqiqotchining shaxsiy kuzatishlari, axborotchilar bilan savol-javoblar taomlar haqida ma'lumot to'plashning asosiy manbaidir. Shuningdek, chizma, rasmlar, Fotosuratlar va boshqa metodik usullarning qo'llanilishi bu muammoni chuqurroq o'rganish imkoniyatini beradi.

Taomlarni ta'riflashda mahalliy ovqatlarning masalliqlarini, uni tayyorlash jarayonini iloji boricha to'liq yozib oling. Taomlarni tayyorlash ko'pincha murakkab jarayon va unga rioya qilish ovqatning sifatiga ta'sir qiladi. Jumladan, O'zbekistonda palov milliy taom, lekin uni tayyorlashda o'nlab usullar mavjud. Siz qaysi viloyatga borsangiz, o'sha joyga xos palov pishiriladi va aholi o'z taomlarini eng yaxshi, eng shirin osh deb tavsiya qiladilar. Taomlar bilan bog'liq jarayonni ta'riflashda masalliq, qanday tayyorlanishiga, qanday idishlarda pishirilishiga e'tibor qilishingiz zarur.

Keyingi yillarda respublikamizda xalqimizning an'anaviy bayramlari tiklanmoqda. Jumladan, "Navro'z"ning nishonlanishi unutilib ketilayotgan ba'zi xalq taomlari sumalak, xalim, ko'k somsa va x.k.larning keng miqyosda yoyilishiga olib keldi.

Etnografik ekspeditsiyalar paytida ushbu sohada ham ko'plab ma'lumot to'plash mumkinligiga amin bo'ldik.

Faqat Nurota tumansining Dehband qishlog'ida xozirgi kunda uchramaydigan, mazkur joygagina hos qo'ng'irboshdan qotirma, chalma, yarma, irmi-sulton, kichi, juqma, bodom oshi kabi taomlarni yozib oldik. Taomlarni ta'riflashda mahalliy shevadagi har bir so'zni aniqlab, bayon qilishga harakat qiling.

Huddi shunday ichimlikliklar haqida ham ma'lumotlar to'planadi.

Tadqiqot paytida bolalar taomlarini ham o'rganish, ularning qanday yovvoyi o't, mevalarni tanovul qilishlarini yozib oling. Shu tarzda dorivor o'simliklar xaqida ham ma'lumot to'planadi.

Bunday o'simliklardan gerbariy to'plash, keyinchalik ularni mutaxassislar yordamida chuqurroq o'rganish imkoniyatini beradi.

Taomlarga, shifobaxsh o'simliklarga oid afsona va rivoyatlar, urf-odat hamda irim va udumlarni o'rganish ham ko'plab qimmatli ma'lumotlar beradi. Ko'pincha muayyan marosimlar, urf-odatlar bilan bog'liq taomlar o'zlarining qadimiyligi, an'anaviyligi bilan ajralib turadi. Masalan, to'ylarda, bayramlarda, ma'rakalarda pishiriladigan taomlar bir-biridan farq qiladi. Bu taomlarni biz kundalik iste'mol qilinadigan taomlar ichida uchratmasligimiz mumkin. Xalqimizning qadimiy an'alaridan mehmondo'stlik, mehmon kutish masalalariga ham e'tibor berish kerak.

Taomlarni o'rganish borasida etnografiyaning zamonaviy usullaridan biri etnosotsiologiyadan foydalanishimiz ham mumkin. Savol-javob varaqalarida qaysi an'anaviy taomlarning saqlanib qolganligi, ularning haftada necha martagacha tayyorlanishi, marosim taomlarining tarkibi, innovatsiyalar natijasida qanday yangi taomlarga va sabzavotlar hisobiga milliy taomlar boyiganligini aniqlashimiz mumkin. Ilgari xalqimizda bo'lmagan meva va sabzavotlarni qiyom qilish, tuzlash kabi yangi sohalarni ham o'rganishingiz lozim.

SOTSIAL MUNOSABATLAR, IJTIMOIIY VA OILAVIIY-MAISHIIY TURMUSH

Zamonaviy etnoslar va etnik guruhlar sotsial-ijtimoiy munosabatlarning ko'p qirrali tomonlarini falsafa, xuquqshunoslik, etika, estetika, sotsiologiya, tarix, etnografiya va boshqa ijtimoiy fanlar tadqiq qiladi.

Ular orasida etnografiya fani alohida o'rin egallaydi. Etnograf uchun boshqa fanlar vakillarida bo'lmagan imkoniyat, ya'ni xalqlarning maishiy turmushini, ular bilan yonma-yon turib o'rganish, etnosning ijtimoiy turmushidagi o'ziga hoslikni bevosita tadqiq qilish imkoniyati mavjud. Etnografiya fani ushbu tadqiqotlarni boshqa ijtimoiy fanlar bilan uzviy bog'liq holda olib boradi.

Etnografik tadqiqotlarning ahamiyati, ayniqsa yaqin o'tmishda urug'chilik jamiyati darajasida yashagan xalqlarni o'rganishda beqiyosdir. Bu borada L.G.Morganning "Qadimgi jamiyat" va "Xodenesaunlar yoki irokezlar ligasi" asarlarini eslash kifoya. F.Engelsning ko'pchilikka ma'lum "Oila, hususiy mulk va davlatning kelib chiqishi" asari huddi shu buyuk etnograf L.G.Morgan ishlari asosida yozilgan. Umuman olganda, sinfiy jamiyatdan oldingi davr ijtimoiy munosabatlari asosan etnografik ma'lumotlarga asoslangan. Etnograflar bu borada arxeologlar, antropologiya va boshqa yondosh fanlar yutuqlaridan to'la foydalanadilar.

Etnografik ekspeditsiyalar paytida kishilarning ishlab chiqarish jarayonida o'zaro munosabatlarini, oilaviy turmush, qishloq jamoasi, a'zolarining huquq, hamda majburiyatlarini tartibga soluvchi udumlar va x.k.lar tadqiqotchi oldida turgan asosiy muammolardir.

Sinfiy jamiyatning paydo bo'lishi, keyinchalik paydo bo'lgan yozuv manbalar etnografik tadqiqotlar chegarasining birmuncha torayishiga olib keladi. Endilikda ular rasmiy qonun va qoidalar doirasidan tashqarida bo'lgan insonlarning o'zaro munosabatlarini o'rganadilar. Qadimdan xalqimizda mavjud bo'lgan o'tloqlardan, suvdan, o'rmonlardan birgalikda foydalanish udumlari, zarur paytda hasharning qo'llanishi, mehmondo'stlik, yaxshi-yomon kunlarda o'zaro hamkorlik kabilarning hammasi ijtimoiy munosabatlar xaqida malumotlar olish manbalari hisoblanadi.

Etnograflarning asosiy vazifasi xuddi shu, ilmiy tilda "Ijtimoiy hayot" deb ataladigan ijtimoiy munosabatlarni o'rganishdir. Ijtimoiy turmushni tadqiq qilish mazkur

aholining etnik tarixini va madaniyatining o'ziga xosligini aniqlashga yordam beradi. Ular, shuningdek, insonning hozirgi murakkab vaziyatda jamiyatdagi o'rni, axloqi, odob qoidalarini belgilaydi. Ijtimoiy hayotni o'rganish davomida jonli, doimo o'zgaruvchan, doimo harakatdagi hayotni, unga yangi ijtimoiy munosabatlarning ta'siri, an'anaviy va yangi urf-odatlar, ularning transformatsiyasini kuzatamiz. Shuning uchun ijtimoiy munosabatlarni har tomonlama tadqiq qilish, xozirgi kungi hayotimizni etnografik tadqiq qilishning asosiy vazifalaridan biridir.

Ijtimoiy turmushni o'rganishning ikkinchi asosiy sharti, munosabatlarning ishlab chiqarish negizlarini tadqiq qilishdir. Ishlab chiqarish va uning turli sohalarini o'ziga xosligi, agar bor bo'lsa, mulkiy tengsizlikning taraqqiyot darajasi, ishlab chiqarish jarayonini tashkil qilish, unga alohida kishilar guruhining qatnashishi kabilar ijtimoiy turmushni o'rganishda e'tiborga olinishi zarur.

Masalan, O'rta Osiyo xalqlarida qadimdan yaxshi an'ana mavjud. Bu - hashardir. Bu udum hatto maqolga aylanib ketgan, ya'ni "Xashar elga yarashar". Qadim zamonlardan katta ishar: uy qurish, yo'llar, ko'priklarni tuzatish, ariq zovurlar qazish, tuy-ma'raka qishloq aholisining birgalikdagi mehnati orqali amalga oshirilgan.

Hatto sotsializm davrida ham xalqning ushbu an'anasidan foydalanilgan, jumladan, Katta Farg'ona kanali, Farhod gidroelektrostansiyasi qurilishlarini eslash kifoya. Farg'ona kanalini xalqimiz 45 kunda (245 km) qazib, tarix sahifalaridan o'rin oldilar. Dala ekspeditsiyasi paytida etnografning vazifasi ushbu mehnat turining paydo bo'lishi, keng yoyilish sabablarini tadqiq qilishi lozim. Shu jumladan, hozirgi kunga kelib hasharning nima sababdan yo'qolib ketayotganligini aniqlang.

Ekspeditsiya paytida ijtimoiy turmushni tadqiq qilish, ma'lum tartibda turmushni, aholining ishlab chiqarish faoliyati bilan bog'liq urf-odatlari hamda udumlarini, jamoa mulkidan: o'rmon, o'tloq, suvdan foydalanish tartiblarini o'rganish juda foydali. Misol uchun, suv tanqis bo'lgan Nurota tumanidagi Qadoq qishlog'ida qadimdan mavjud bo'lgan qulfakli hovuz bor. Qishloq aholisi yozning issiq kunlarida shu hovuzda to'plangan suvni har kuni 2 ta xo'jalik tomorqasini sug'orishga ajratadi. Ekspeditsiya davomida hususiy mulkchilik shakllari va undan foydalanish, jumladan, yerdan olinadigan hosilning necha foizi soliq hisobiga to'langanligini aniqlash zarur. Jamoa mulki hisoblangan boylik va mollarning taqsimlanishi asosiy qonun-koidalarni aniqlang. Nurotaga bo'lgan ekspeditsiya paytida 1909 yilda tug'ilgan Toshpo'lat ota Xamroev bilan Buxoro amirligi paytidagi xo'jalik haqida suhbatlashdik. Ularning aytishiga qaraganda, mazkur joydagi "Ko'chat" va "Yomontuman" qishlog'i aholisi g'allachilik bilan shug'ullangan, 1980 yili 3 botmon bug'doy ekib, 70 botmon hosil olingan. Podshoni haqi - 12 botmon zakot olingan (I botmon 128 kg). "Xosilni yig'ib xirmon qilganda maxalliy bek o'zining mirzasi bilan kelib, 4 pud bug'doy sig'adigan zag'omasi bilan o'lchab, soliqni yig'ib ketardi. Zakot pul deb esa har 100 tangadan I tanga, 40 ta qo'ydan I tasini olishardi. Bir yarim taxta suvimiz bor edi, 1,5 kun sug'orishga yetardi".

IJTIMOIIY HAYOTNI TASHKIL QILISH BILAN BOG'LIQ URF-ODAT VA QOIDALAR

Jamoa ishlarida mehnatni taqsimlash. Yo'l, ko'lrik qurish, ariq-zovurlarni tozalash va x.k.lar, misol uchun, Nurota atrofida sug'orish inshootlari - korizlarni tozalash. Kolxoz

tuzilgandan keyin ham korizlardan foydalanish davom etgan. Xar bir korizning o'z nomi bo'lgan: Ko'nchi, Quvondiq, Al-Buxori va boshqalar. Kuzda xashar aytishib, qo'y so'yilgan, savat va ketmon bilan korizlarning pushtasi* tozalangan. Xashardan keyin dasturxon yozilib, ishda qatnashganlarga taom tortilgan. Eng yaxshi ishlaganlarga, ustiga katta dumba yog'i qo'yib, "Polvon oshi" berishgan. Afsuski, o'lkamizdagi boshqa an'analar kabi, koriz tozalash ham 1957 yili yoppasiga davlat xo'jaliklari tuzilishi natijasida, korizlar tashlandiq xolga kelishi bilan asta-sekin yo'qolib ketdi.

Fikrimizni davom ettirib, siz: mahalla va kishloq jamoalari, unda saylangan kishilar, ularning haq-huquqlari va vazifalari, jamoatchilikning ta'sir etish shakllari, jamoatchilik fikri va x.k. muammolarni o'rganishga ham e'tibor qilishingizni ta'kidlamoqchimiz.

Ijtimoiy guruhlar: Bunday guruhlarining tabiati va tashkil topish qoidalari. Oila guruhlari, ularning alohida yashash va xo'jalik yuritish sharoitidagi aloqalari. Bolalar, o'smirlar, qizlarning hamkorlik guruhlari. Erkaklar va ayollar gaplari, ularning kelib chiqishi, hamkasblar guruhi, milliy tarkibi, aralash tumanlar, milliy guruhlar va ularning o'zaro munosabatlarini o'rganish. Yuqorida sanab o'tilgan sohalar ham tadqiqotchi e'tiboridan chetda qolmasligi zarur.

Odamlar o'rtasidagi munosabatlar, qadriyatlar. Qo'shnichilik va qo'shnichilik munosabatlari. "Uzoqdagi qarindoshdan yaqindagi qo'shni afzal" deydi xalqimiz. Yana bir maqolda "Uy olma, qo'shni ol" deyiladi. Qo'shnichilik munosabatlari qadimiy tarixga, an'analariga ega, ularning ko'pchiligi yo'qolib bormoqda, ularni yozib qoldirish etnograflarning vazifasidir. "Mehmon otangdek ulug'" degan maqolning o'zida mehmondo'stlik ana'nalarining qanchalik chuqur mazmuni yotadi. Har bir viloyat aholisining o'ziga xos mehmondo'stligi bor bo'lib, uni tadqiq qilish etnografiya fani uchun qiziqarli ma'lumotlar beradi. Bu borada qariyalar va bolalarga munosabat, ayollarga hurmat, e'tibor, ahloq va odob tushunchalari, bularning hammasi bizni tashvishlantiradigan muammolardir. Axir tariximizda nafaqat bizda, balki musulmonlar tarixida bo'lmagan qariyalar uyi, bolalar uyi kabi muassasalarning tashkil topganligini qanday tushunish mumkin? Nima sababdan xalqimiz uchun an'anaviy bo'lgan hurmat, ahloq, odob tushunchasi, qadriyatlari yo'qolib bormoq? Bunday voqealarning bo'lishiga kim aybdor? Biz o'z qadriyatlarimizni o'rganishimiz zarur, xalqimiz ananalarini o'rganishimiz uni keng ommaga, yosh avlodga yetkazishimiz kerak.

Jamoa yig'inlari va bayramlar. Turli xil yig'inlari, xalq o'yinlari va sayllari, Navro'z, Mehrjon va boshqa bayramlar, ularda qatnashgan qizlar, xarajatlar qanday taqsimlangan, jamoa uchun zarur bo'lgan paytda yig'in chaqirish, unga qatnashuvchilar tarkibi va boshqa muammolar ham etnograf tadqiq qilishi kerak bo'lgan tomonlardir.

Ko'rsatilgan sohalar ijtimoiy hayotning to'liq bo'lmagan turlari bo'lib, etnografik ekspeditsiya paytida tadqiqotchi sharoitga qarab ish ko'rishi, unga to'ldirishlar kiritishi mumkin.

Ijtimoiy turmushning biz ko'rsatgan sohalariga, xalq hayotining ushbu muammolariga qanchalik e'tibor talab qilinishi va uzoq muddatli tadqiqotni taqozo etishini ko'rdik. Ushbu sohani o'rganish albatta, statsionar uslubda olib borilsa, maqsadga muvofiq bo'ladi. Etnograf mahalliy aholi uchun "o'z kishisi"ga aylanib ketsa, unda yaxshi

* Пушта – коризнинг икки кудуғи орасини бирлаштирувчи ер ости арикчаси.

ma'lumot to'plash imkoniyati tug'iladi.

Tadqiqot borasida shaxsiy ishtirok va kuzatishning ahamiyati, kattadir. Hayotdagi mavjud o'ziga xosliklarni savol-javob orqali aniqlash mushkul, faqatgina tadqiqotchilarning xolis va diqqat bilan kuzatuv mazkur muammoning tagiga yetib, uni yozib olish imkoniyatini yaratadi. Ijtimoiy munosabatlarni, o'rganishda, ayniqsa mahalliy atamalarga alohida e'tibor berishingiz zarur.

Olingan ma'lumotlarning qanchalik keng tarqalganligini aniqlash uchun faqat mazkur tuman bilan chegaralanib qolmasdan, balki qo'shni tumanlarga kiruvchi bir necha qishloqlarda aholi bilan suhbatlashish orqali ham amalga oshiriladi.

Turli xil jamoa yig'inlarini o'rganishda texnik qo'llanmalardan kino, fotoapparat, magnitofon va x.k.lardan foydalanishi mumkin.

Ijtimoiy turmushni o'rganish borasida uning qatlamlariga, ayniqsa xalq og'zaki ijodiga, folklorga, afsona, rivoyatlari va maqollari (xalq ma'naviy madaniyatining aniq ko'rsatkichlari)ga e'tibor qaratilishi shart.

Zamonaviy ijtimoiy Hayotni, ijtimoiy turmushni o'rganishda tadqiqotchi shaxsiy kuzatishlar, savol-javoblardan tashqari, turli jamoa tashkilotlarining majlislar xujjatlaridan, devoriy gazetalar va x.k. lardan foydalanishi mumkin.

Yalpi tadqiqotlar, savol-javob varaqalarini tuldirish orqali olingan ma'lumotlarni elektron hisoblash mashinalarida qayta ishlab, mujassamlashtirish ham qiziqarli natijalar berishi muqarrar. Zamonaviy etnik jarayonlarni o'rganishda xujjatlardan, statistik ma'lumotlardan, etnosotsiologik tadqiqotlardan foydalanish mumkin. Ommaviy anketalar to'ldirish yo'li bilan biz kishilarning ijtimoiy faolligini rolini va o'rnini ainqalaymiz.

Oila va oilaviy munosabatlar

Ijtimoiy munosabatlarning yana bir sohasi oilaviy munosabatlardir. Shu sababdan, oilani o'rganishga etnografiyada muhim o'rin beriladi.

Oila - bu jamoa birligidir. Uning ichki aloqalari nikoh va qon-qarindoshlik munosabatlari bilan belgilanadi. Oilaning shakli va tabiati jamiyatning sotsial-iqtisodiy taraqqiyoti darajasi bilan bog'liqdir. Xususan, oila bu faqat qon-qarindoshlik guruhigina emas, balki mustaqil xo'jalik birligi, jamiyatning boshlang'ich hujayrasidir.

Oilaning xo'jalik va maishiy jihatdan alohida o'rin tutishi undagi munosabatlarning konservativligiga, oldingi tuzumlarga hos belgilarni saqlab qolishga sharoit yaratish natijasida oilaviy munosabatlarni o'rganish etnograflarda qimmatli tarixiy-qiyosiy malumotlarni to'plash imkoniyatini beradi.

O'rta Osiyoda, jumladan, O'zbekistonda qadimiy, patriarxal turdagi yirik oilalar saqlanib qolgan. Kafedramiz tomonidan 1978-79 yillarda o'tkazilgan etnosotsiologik tadqiqotlar davomida O'zbekistonning turli viloyatlarida o'rganilgan 6000 oilaning 15,2 foizi 2-3 avlod vakillari yashaydigan yirik oilalar ekanligi tasdiqlandi.⁵

Etnograflar bu xildagi oilalarni o'rganish borasida mehnat taqsimotiga, avlodlar

⁵ Исследования по теме "Настоящее и будущее электричества в Вашем быту" проведенные совместно с отраслевой лабораторией бытовой энергетики Ленинградского политехнического института им. М.И.Калинина. Данные обработаны на ВЦ. Таллинского радио.

Таблица №1

orasidagi munosabatlar, moliyaviy muammolarning ham qilinish masalasiga va boshqalarga e'tibor qilinishi kerak.

Zamonaviy oilalarni o'rganish ham amaliy va siyosiy ahamiyatga ega bo'lib, nazardan chetga qolmaydi. Jumladan, yuqorida eslatilgan tadqiqotlar paytida 65,4 foiz yoki 2.648 ta oila individual kichik oilalar ekanligini aniqlandi.

Bu sohalaridagi zamonaviy etnik jarayonlarni innovatsiya, ya'ni yangiliklarni tadqiq qilish, targ'ibot ishlarini olib borishda etnograflarning roli ayniqsa kattadir.

Oilaviy munosabatlarni o'rganishda iqtisodiy omillarga, umuman sotsial-iqtisodiy, madaniy sohalarining oilaviy munosabatlarga ta'sirini o'rganishimiz ham zarur. Oilaviy munosabatlar turli xil shakillarni o'zida mujassamlashtiradi. Xozirgi paytda yer yuzidagi ko'pchilik mamlakatlarga keng tarqalgan oila individual kichik oila (ota-ona, farzandlari) yoki monogam oiladir. Yuqorida qayd etilganidek, O'rta Osiyo sharoitida, ayniqsa qishloqlarda patriarxal tipidagi bir necha avlod vakillaridan iborat ajralmagan oilalar ham mavjud.

Oilaviy munosabatlarni o'rganish ko'p vaqtini va sabr-toqat bilan tadqiqot olib borishni talab qiladi, yo'qsa mutaxassis yuzaki xulosalarga kelishi mumkin. Shuning uchun oilani o'rganish statsionar uslubdagi ekspeditsiya orqali amalga oshirilsa, yaxshi natija beradi.

Oilani o'rganishning etnograf qo'llaydigan asosiy uslubi: shaxsiy kuzatuv va axborotchilar bilan savol-javobdir. Bu borada tadqiqotchi doimo xolis bo'lishi kerak, agar u borliqni bo'yab yoki o'zicha bir taraflama yoritisa, olingan malumotlarning qiymati yo'qoladi. Xolis ma'lumotlar olish uchun, shuningdek, yoppasiga anketalar to'ldirish natijasida olingan ma'lumotlardan ham foydalanish zarur. Bu borada qishloq kengashlarining xo'jalik daftarlaridan ham qiziqarli ma'lumotlar olish mumkin.

Oilaviy munosabatlarni o'rganishni, uning tarkibi va sonini aniqlashdan boshlagan ma'qul. Bu hildagi ma'lumotlarni aholi ro'yxati, xo'jalik daftari yoki o'tkazilgan etnosotsiologik tadqiqotlar beradi.

Masalan:

1-jadval

O'zbekiston Respublikasidagi oilalar soni

(100 foiz hisobida) 6000 oila

Respublika bo'yicha	Qishloq tumanlarida
1 kishi – 2,9	1 kishi -2,4
2 kishi – 9,0	2 kishi – 10,0
3 kishi – 14,3	3 kishi – 15,0
4 kishi – 19,7	4 kishi – 17,9
5 va undan ortiq - 53,7	5 va undan ortiq – 54,8

Oilaviy munosabatlarning iqtisodiy asosini-oila budjeti (hisob- kitobidan) aniqlaymiz. Bunday ma'lumotlarni ham anketalar orqali yoki savol-javob yo'li bilan aniqlashimiz mumkin.

Oila turmushining iqtisodiy asoslaridan biri bu vorislik va mol-mulkka nisbatan haq-huquqdir. Ko'pincha xolisona, to'la ishonchli ma'lumot olish qiyin bo'lgan soha - bu

oiladagi o‘zaro munosabatlardir. Oila azolari bu haqda gapirishni ko‘pincha istamaydi, qo‘shnilarning bergan ma‘lumotlari holis bo‘lish qiyin. Shu sababdan, biz oiladagi mehnat taqsimoti, oila azolarining haq-huquqlari va majburiyatlari orqali malumot olishimiz mumkin. Bu sohada oilaviy bayramlar, yig‘ilish yoki to‘y, marosimlarni kuzatish orqali ham qiyosiy ma‘lumotga erishamiz.

Taniqli rus etnografi S.A.Tokarev qarindoshlik munosabatlarini oddiy sonlar orqali (raqam bilan) ifodalashni taklif etgan. Buning uchun ko‘plab qon-qarindoshlik munosabatlaridan 8 ta asosiy kategoriya olinadi: ota, ona, o‘g‘il, qiz, er, xotin, aka, singil. Bu kategoriyalarning har biri: erkak jinslari toq, ayollar juft raqam bilan belgilanadi.

Ota – 1	Er – 5
Ona – 2	Xotin – 6
O‘g‘il – 3	Aka – 7
Qiz – 4	Singil – 8

Bunday raqamlar sistemasidan foydalanib, har qanday qarindoshlik munosabatlarini ifodalash osonlashadi.⁶ Misol uchun, (otasining otasi) 1-1, qaynotasi (xotining otasi) 1-6, bobosi (onasining otasi) 1-2, qaynotasi (erining otasi) 2-5 va x.k. Mazkur sistema juda murakkab oilaviy munosabatlarni aniq yozib olishga imkon beradi. Misol uchun oilada er, xotin, xotining oldingi eridan bo‘lgan qizi va er-xotinning o‘g‘li yashasa, uni quyidagicha ifodalash mumkin: 5-6-6-4-5 6-3.

Oilaviy munosabatlar haqida qo‘shimcha ma‘lumotlarni moddiy va ma‘naviy madaniyatning turli sohalaridan olish mumkin. Jumladan, urf-odatlar, xalq og‘zaki ijodi bu sohada alohida o‘rin tutadi. Qishloq yoki mahallada qarindosh xo‘jaliklarining joylashishiga qarab ham oilaviy munosabatlar haqida fikr yuritish mumkin.

Ba‘zida oilaviy munosabatlar tug‘risida ma‘lumotlarni uy-joylarning tuzilishidan, rejasidan ham bilish mumkin. Uyning "ichkari" va "tashqari"ga bo‘linishi, mehmonxona va qo‘noqxonaning borligi va x.k.lar asosida oilaviy munosabatlarni ravshanroq tasavvur qilishda kiyimlardan (qizlar, juvonlar, qariyalar uchun); sochni o‘rishdan, mehnat taqsimotidagi farqlardan bilib olishimiz mumkin.

Diniy tasavvurlar, urf-odat va udumlar, raqs va ommaviy ashula, o‘yinlar.

Xalq madaniyatining ushbu sohaları faqat ma‘naviy madaniyatiga oid bo‘lganligi uchun emas, balki ularni o‘rganishda umumiy usullar qo‘llanishi bilan ham bir-biriga yaqindir. Ma‘naviy madaniyatning mazkur sohaları ko‘pgina umumiylikka ega bo‘lishi bilan birlikda, o‘zaro uzviy bog‘liq va shu sababdan, ko‘pincha ularni bir-biridan ajratish ham mushkul. Jumladan, ko‘p urf-odatlar, marosimlar, qo‘shiq va raqssiz bo‘lmaydi. Xalq og‘zaki ijodida esa, o‘z navbatida diniy tasavvurlarni, udumlarni uchratishimiz mumkin.

Mamlakatimizda yetmish yil davomida rasmiy dinlarga, jumladan, islom diniga qarshi kurashib kelindi. Shunga qaramasdan, dinga ishonuvchilar mavjud va hozirgi kunga kelib Konstitutsiyadagi vijdon erkinligi haqidagi qonun amalda qo‘llanilmoqda. Rasmiy dinni o‘rganish etnograflar vazifasi emas, ular ko‘pincha O‘rta Osiyoda islomgacha tarqalgan diniy tasavvurlarning xalq madaniyatida, urf-odatlarida, oilaviy-maishiy munosabatlarida uchraydigan qoldiqlarni o‘rganishdan iborat. Etnografik ekspeditsiya a‘zolarining asosiy vazifalari ijtimoiy hayotda oilaviy-maishiy turmushdagi

⁶ Данные этносоциологических исследований «Настоящие и будущее электричества в Вашем быту», Обработаны на ВЦ. Талл.радио.

diniy tasavvurlarning saqlanib kolishi va uning sabablari, tabiati va-mohiyatini o'rganishga qaratilishi lozim.

Dala ekspeditsiyasi paytida dinga qarshi ochiqdan-ochiq tashviqot qilish ma'n etiladi. Ko'pincha dindor kishilar sizning bunday harakatingizni sezsa, sidqidildan axborot bermasliklari yoki gapirishdan butunlay bosh tortishlari mumkin. Bizning asosiy maqsadimiz, hamma harakatimiz ekspeditsiya oldiga qo'yilgan vazifalarni hal etishga qaratilgan bo'lishi lozim.

Diniy tasavvurlarni tadqiq qilish murakkab vazifa, shuning uchun biz juda ehtiyotlik bilan, kishilar diliga ozor yetkazmasdan olib borishimiz kerak. O'zbekistonning turli tumanlarida biz turli-tuman diniy tasavvurlarning (folbin, kinnachi, parixon va x.k.lar) amaliyotini kuzatishimiz, tadqiq qilishimiz mumkin. Etnograf ekspeditsiyaga tayyorgarlik davomida ushbu muammoga oid E.B.Taylor, Dj.Frezzer, T.P. Snesev, I.M.Jabborov, V.N.Basilov kabi olimlarning asarlarini o'rganib, malum ilmiy tasavvurga ega bo'lishlari kerak.⁷

Etnografik ekspeditsiya paytida Forish tumanining bir qancha qishloqlarida mahalliy aholiga oid irimlarni o'rgandik. Jumladan, axbo-rotchilarning aytishicha, dalada omoch bilan yer haydab boshlashdan oldin tayoqqa ayollar kiyimini kiygazib, uyma-uy yurilar (2-3 kishi) va xayr-ehson yig'ilar, keyin tushgan narsalardan ovqat tayyorlanish, yig'ilganlar iste'mol qilinarkan. Suv xotinni ko'tarib olganlar:

“Suv xotin, sulton xotin”

Suv tilaydi, bu xotin

Ko'lankasi maydon xotin

Jalani yog'dirib, o'rani to'ldirgan xotin!"-

deb qo'shiq aytilgan va yomg'irni chaqirishgan.

Biz, shuningdek, shamolni chaqirib yoki uni to'xtatish uchun qilinadigan irimlar haqida ham birmuncha ma'lumotlar to'pladik. Etnograf dala sharoitida oilaviy, mavsumiy urf-odatga marosimlarda amal qilinadigan diniy rasm-rusumlarga va irimlarga ham etibor qilishi zarur.

Ko'pchilik qatnashadigan diniy urf-odatlar, inson hayotining an'analarini uzoq, saqlovchi omillaridan biridir. Qadim paytlarda paydo bo'lgan, ko'p vaqt o'tishi bilan an'anaga aylanib ketgan. Hozirgi kunga kelib, odamlardan nima sababdan sunnat to'yi toq - 8-5-7 yoshlarda" qilinishi yoki marhumga aza nega 7 – 20 - 40 nchi kunlarida o'tkazilishini so'rasangiz, javob bera olmaydilar.

Urf-odatlar etnografik manba sifatida bizga uzoq o'tmish hayoti, xo'jalik hamda oilaviy turmush, udumlar va x.k.larni tiklashda qimmatli ma'lumotlar beradi. Gugurtning kashf qilinganligiga yuzlab yillar o'tsada, ba'zi xalqlarda, diniy urf-odat buyicha "toza" olov olish uchun yog'ochning ishqalanish kuchidan foydalanilgan. Boshqa bir misol: marhumning ruhini eslash uchun sham yoki qora chiroq yoqib qo'yilishi, zamonaviy

⁷ Тайлор Э.Б.Первобытная культура. М.:Политиздат, 1989;

Фрезер Джеймс. Золотая ветвь. Изд. 2-е М.: Политиздат, 1986/

Снесарев Г.П. Реликты домусульманский верований и обрядов у узбеков Хорезма. М: Наука,1969;

Джаббаров И.М, Общественный прогресс, быт и религия. Ташкент, Узбекистан.1973

Рухий олам, жаҳолат ва камолат. Тошкент, Ўзбекистон, 1988;

Домусульманские верования и обряды в Средней Азии. Сб.статей М.: Наука, 1975.

yodgorliklarda mangu olov yoqib qo'yish ham, demak, o'tmishga borib taqaladi. Lekin bunga o'xshash ma'lumotlardan foydalanganda ehtiyotlik bilan, tanqidiy yondashish zarur, sababi "urf-odatlarining barchasi ko'p qatlamlidir". Asrlar davomida jamiyat taraqqiyoti natijasida, ularga yangi zamon talabiga javob beradigan elementlar qo'shib borilgan.

Shuning uchun urf-odatlarini o'rganish paytida, ularni faqat to'liq yozib olish emas, balki maishiy turmushda saqlanish darajasini, o'zgarish jarayonini ham tadqiq qilish kerak. Axir ko'plab urf-odatlarimiz an'ana tusini olgan.

An'ana - insoniyat shakllanishi borasida, uning tomonidan yaratilgan voqelikdir. Anananing kattadan kichikka, avloddan avlodga o'tadigan fe'l-atvor, mahorat, tushuncha, ko'rinishlari bo'lib, ular madaniyatning asosini tashkil qiladi.

Har qanday an'ana va urf-odatlar bu ilgarigi yangilik (innovatsiya) va xar kanday innovatsiyalar, o'z navbatida, kelajak, ananaga aylanishi mumkin bo'lgan voqelikdir. Xaqiqatdan ham xech qaysi biron-bir jamiyat uchun ular o'z-o'zidan vujudga kelmaydi, uning boshlanish vaqti bor, demak, tabiiyki, u ilgari yangilik (innovatsiya) bo'lgan.

Hozirgi kunda biz uchun yangicha ko'ringan madaniyat xususiyatlari vaqti kelib, ananaga aylanishi yoki butunlay yo'qolib ketishi mumkin. Insoniyat shakllanib bo'lganidan buyon sodir bo'layotgan yangiliklar qadimgi madaniy ananalar asosida paydo bo'lmoqda.

Yer kurrasida insoniyat tomonidan yaratilgan jamiyatlar rang-barangdir. Ularning ba'zilarida an'anaviylik ko'proq saqlanib qolgan bo'lsa, boshqalarida zamonaviylik, yangi jarayonlar kengroq yoyilgan. Ammo an'analarsiz jamiyatni hech qachon yuz foiz tasavvur qilib bo'lmaydi.

Demak, an'analalar yangiliklarsiz yashashi mumkin, lekin xech qaysi jamiyat an'analarsiz yashay olmaydi, innovatsiyalar madaniyatning o'sishi, taraqqiyoti uchun zarur.

Urf – odatlarni o'rganish borasida, ularni ma'lum guruhlariga bo'lish maqsadga muvofikdir. Xo'jalik faoliyati bilan bog'liq (dexqonchilik, hunarmandchilik, chorvachilik) urf-odatlar xalqimiz orasida keng tarqalgan bo'lib, biz ularni albatta inson faoliyati sohasi bilan birgalikda o'rganmog'imiz lozim.

Ishlab chiqarish faoliyatiga yaqin soha bu mavsumiy (kalendar) urf-odatlar va irimlar. Buning sababi ko'pincha qishloq xo'jaligida mashg'ul, faoliyati mavsumiy urf-odatlar bilan chambarchas bog'liq "Navro'z", "Mehrjon", keyinchalik paydo bo'lgan "Paxta bayrami", "Qovun sayli" va x.k.larni mavsumiy bayramlar deb atashimiz mumkin.

Diniy urf-odatlar, irmlar guruhi ko'pincha diniy tasavvurlar bilan birgalikda o'rganiladi. Ko'pincha bunday xildagi favqulodda urf-odatlar va irimlar aloxida tadqiq qilinadi. Ular asosan tabiat yoki ma'lum voqealar bilan bog'liqdir. Jumladan, baxorning yog'ingarchiliksiz kelishi va boshqa turli xil ofatlarga, kasalliklarga qarshi harakatlar, xudoyilar va duoxonliklar shular jumlasiga kiradi.

Nihoyat oilaviy-maishiy munosabatlarni o'rganish borasida oilaning tuzilishi, kirim-chiqimlari, bo'sh vaqt va turmush madaniyati, oilaviy urf-odatlar va udumlar, bola tug'ilishi va tarbiyasi, sunnat to'yi, nikoh to'ylari va dafn marosimlari muhim tadqiqiy muammolardir.

Kafedramiz ish rejasi bo'yicha oxirgi yillarda kechki va sirtqi bo'limlarda taxsil oluvchi talabalar yuzdan ortiq diplom ishlari yozishdi. Etnografiya ko'p qirrali soha bo'lishiga qaramasdan, yozilgan ishlarning asosiy ko'pchiligi O'zbekistonning turli viloyatlari tumanlari aholisining xuddi shu urf-odatlariga bag'ishlangan adabiyotlarning

yetishmasligi, talabalarning ekspeditsiya usullarini bilmasligi ko'pchilik diplom ishlarining ilmiy jihatdan sifati past bo'lishiga olib keldi. Shu sababdan ushbu o'quv qo'llanmasida urf-odat va marosimlarni tadqiq qilish bo'yicha ba'zi uslubiy ko'rsatmalar berishni lozim topdik.

Oilaviy urf-odatlar va marosimlarni tadqiq qilishning asosiy yo'li, bu albatta kuzatishdir. Bu borada hech qanday, hatto juda xolis va to'liq hikoya ham, uning o'rnini bosa olmaydi.

Etnografik ekspeditsiya paytida qiziqarli ma'lumot to'plash ancha mushkul ish. Misol uchun, Forish tumanidagi Sarimsoq qishlog'idan talabalarimiz yozib olgan quyidagi lavhani keltiraman. "Farzand" tug'ilganda ko'pincha qo'shni ayol doyalik qilgan. Bola tug'ilganidan keyin, uning kindigini uzoq umr ko'rsin deb peshonasiga o'lchab kesishgan. Farzand ko'rgan ayolni qo'l ustiga ko'rpa yozib o'tkazishar ekan. Yana bir irim: "Og'zing moyga to'lsin", deb nonga moy qo'yib, farzand ko'rgan ayolga tishlatilgan.

Besh kundan so'ng bolani tol yoki tutdan qilingan beshikka belashgan. Qizil, ko'k lattani yondirib, beshikni xalos qilishgan. Bolani belash borasida "Eshak xangrasa qo'rqma" deb gapirgan. Beshikning bosh tomoniga kulcha qo'yib, uni 40 kundan keyin itga berishgan.

Bolani belamasdan avval beshikka 3 ta qoshiq qo'yib tebratishgan, agar qoshiqlar to'ntarilib qolsa, keyingi farzand qiz bo'ladi deyishgan. Qirq kunlik chillasi chiqqunga qadar, tuqqan ayol ko'chaga chiqmagan.

40-kun o'tgandan keyin quroqdan ko'ylakcha tikib, avval uni itning boshiga, it bo'lmasa, otning qozig'iga, so'ngra bolaga kiydirishgan. Bolaning sochini bir yoshga o'tish arafasida (ba'zida undan ham ertaroq) ug'il bo'lsa, bobosi, qiz bo'lsa, momosi olgan. Irimi bo'yicha sochni olganlari uchun narsa berib, rozi qilishgan. Bola yura boshlaganda uning oyoqlari orasidan non kulcha yumalatishgan. Unga quroq do'ppi, munchoqli chopon kiydirishgan.

Yuzaki qaraganda hikoya to'liq yozib olinganga o'xshaydi, lekin tadqiqotchining aybi bilan ancha narsa qolib ketgan. Ularni savol tariqasida ifodalaymiz: .

1. Farzand tug'ilishi arafasida doya ayol qanday irimlarga rioya qilgan?
2. Tuqqan ayolni nima sababdan kul ustiga yozilgan ko'rpachaga o'tkazishgan? .
3. Bolaning onasiga qanday taomlar berilgan? Qaysi taomlarni iste'mol qilish taqiqlangan?
4. Tug'ilgan bolani yuvintirib nimaga o'rashgan?
5. Bolani belashdan avval latta yondirib, beshikni nimadan xalos qilishgan?
6. Bolani qattiq tovushdan qo'rqmaslikka chaqirish nima bilan bog'liq?
7. Beshik boshidagi kulcha nonni 40 kundan keyin nega itga berishgan?
8. Ayolning chillasi chiqqunga qadar odamlarga ko'rinmasligining sababi nimada?
9. Nima sababdan quroq ko'ylakcha tikilgan?
10. Nega uni avval itning boshiga yoki otning qozig'iga kiydirishgan?

Demak, qisqagina xikoyada tadqiqotchining aybi bilan juda muhim, kerakli ma'lumotlar qolib ketgan. Bunday kamchilik takrorlanmasligi uchun etnograf ekspeditsiyaga tayyorlanish borasida, savol varaqasi tuzishi lozim. Axborotchi bilan suhbat borasida oldindan tuzilgan savollarni navbat bilan berib borsangiz, olgan

etnografik ma'lumotlaringiz to'liq va ilmiy jihatdan pishiq bo'lishi ta'minlanadi.

Har qanday urf-odatni o'rganganingizda, uni uchta qismga bo'lish lozim: marosim arafasi, marosimning o'zi va undan keyingi qilinadigan urf-odatlar hamda irimlarni sinchiklab o'rganib, o'ziga xos tomonlarini topish.

Ommaviy marosimlarni, jumladan, nikoh tuyalarini kuzatish va yozishdan bir necha kishi qatnashgani ma'qul. Sababi katta doirada, bir necha kun davomida bo'layotgan voqealarni mukammal kuzatish bir kishi uchun og'irlik qiladi. Marosim tugashi bilan tadqiqotchilar hamma to'plangan ma'lumotlarni umumlashtirib yozadilar.

Axborotchilardan ishonchga molik ma'lumotlar olish uchun urf-odat, marosimlarni chuqur biladigan, o'zi ishtirok qilgan kishilarni topish kerak.

Bir necha axborotchidan ma'lumot olinishi mazkur aholi guruhiga hos bo'lgan har qanday urf-odat yoki marosimni to'liq o'rganishga imkoniyat beradi.

Yana bir marta dala ekspeditsiyasida qatnashgan yosh tadqiqotchilarimizdan birining nikoh to'ylari haqida olgan ma'lumotlarini keltirmoqchimiz. Ushbu nikoh to'yi marosimni Qashqadaryo viloyati, Qamashi tumani, Gulshan qishlog'i aholisiga tegishlidir. Suhbatning birinchi qismi - Sovchilik.

Quda bo'lish uchun tanlangan oilaga yigit tarafdin ikkita erkak kishi sovrchilikka boradi. Ular yigitning oilasiga yaqin, ishbilarmon, gapga chechan, turmush tajribasiga ega, hayotning ikr-chikirlarini yaxshi bilgan, xushmuomala, sermulohaza, ko'pchilik hurmat qiladigan o'rta yoshli kishilardan tanlanadi.

Odatda sovrchilar birinchi marta borganda qiz tomondan aniq javob olinmaydi. Qiz tomon bu taklifni og'ayni, qarindosh urug'lari maslahatini, qizning roziligini olishni lozim ko'radi. Axir, "Maslaxatli to'y buzilmas" deb bekorga aytishmaydi xalqimiz.

"Qizi borning nozi bor" deganlaridek, sovrchilar kamida 3-4 marta qatnaydilar. Shundan keyin qiz tomon rozi bo'lsa, sovrchilar ma'lum kunga yana taklif qilinadi. Bu marosimda qiz tomonning yaqin qarindoshlari ishtirok etishib, to'yning tartibini kelishib olishadi. Ularning ichida "unashtirish" to'yi qachon bo'lishi, unga nimalar olib kelishni maslaxatlashishadi, qalin pulining miqdori kelishib olinadi.

Agar qiz shu qishloqqa yoki qarindoshlariga tushadigan bo'lsa, qalin puli 1000-1200 so'm, agar uzoqqa, begonalarga tushadigan bo'lsa, 1400-1600 so'm atrofida bo'ladi.

Unashtirish tuyi "non sindi" deb ham ataladi. Bu to'yga bitta qo'y yoki 10-20 kg go'sht, bir qop un, bir quti novvot, bir quti qimmatbaho konfet, bir qop qantd, kelinga atab to'rt kiyimlik toza gazmol, ikkita asl rumol yuboriladi.

Kuyov tomondan atab pishirilgan 6 patir va 6 qatlama tuyga taklif qilingan kariyalar orasida, piru-badavlat va bir nikohli kishi tomonidan juft-juft qilib sindiriladi. Kuyov tomondan olib kelingan 20-30 metr chit dastro'molcha qilib bo'linadi va sindirilgan patirlar to'yga kelganlarga, qo'ni-qo'shnilarga, qarindosh-urug'larga yaxshi niyat tariqasida tarqatiladi.

Juft qilib sindirishning ma'nosi, shu kelin-kuyovning juft bo'lib yurishi ramzidir. Unashtirish to'yi, olib kelingan qo'y pishirilib, "qo'shgani bilan qo'sha qarisin", "borgon joyidan bol topsin", "o'zidan ko'paysin, uvali-juvali bo'lib yurishsin" kabi tilaklar bilan o'tadi.

"Uy ko'rdi", "Quda tanishtirish" marosimlari unashtirish to'yidan biroz vaqt o'tgandan keyin bo'ladi. Bunda qiz tomondan onasi va bir necha qarindosh ayollar "Unashtirish to'yi" kuni olib qolingani dasturxonga har xil pishiriqlarni qilib olib

kuyovnikiga borishadi.

Faqat shundan keyin sovchilar qiz tomonga borishib, "Fotiha to'y" kunini, unga ketadigan sarf-xarajatlarni belgilab keladilar. Bu to'yni mahalliy aholi "Tuqqiz to'y" deb ham ataydilar.

Fotiha to'yida kelinga atalgan hamma sarpolar qatori bir kiyimlik oqlik, bitta katta oq "baxt" ro'moli, hali ochib ko'rilmagan yangi oyna, ipak, xar xil taqinchoqlar, saqich, xina, o'sma, duppi va upa-elaklar yuboriladi. Sarpolar: 213 tacha asl kiyimlik va o'ntacha qimmatbaho katta-kichik ro'mollardan iborat bo'lishi kerak. Agar kelin tomon sarpolardan kamchilik topishsa, kerakli narsalarni nikoh to'yigacha olib kelishni talab qilishlari mumkin. To'qqiz to'yida to'rtta qo'y, 200-250 kg atrofida shirinliklar, bir qop sabzi, 4-5 kg choy, 400-500 dona non yoki ikki qop un beriladi. To'yga yuborilgan qo'ylarning bo'yniga oq va qizil qiyiqcha bog'lanadi. Bu yaxshilik, ezgu-niyat, kelin-kuyovga oq yo'l tilash ramzidir.

Kiyim bichar: To'qqiz to'y o'tgandan keyin, nikoh to'y bo'lishidan oldinroq, kuyov tomonidan kelin tomonga quda ayollar "kiyim bichar" ga kelishadi. Ular o'zlari bilan 80-36 dona angushvona, 2-4 quti nina (igna), 30-50 dona katta dastro'molcha yoki 20-30 metr chit, to'g'nogichlar olib kelishadi. Bu marosimda kelinga atab yuborilgan sarpolardan kiyim, chimildiq, dasturxon bichishadi. Marosimda ishtirok etgan kattayu kichikka dastro'molcha, nina (igna), angushvona, to'g'nogich berib chiqiladi.

Unashtirish to'yidan to'nikoh to'yigacha bo'ladigan sayl va bayramlarda qiz tomonga sovg'a-salom yuborib turiladi. Bunda ham kelinga ko'ylaklik, ro'mol, upa-eliklar, saqich, bir quti qimmatbaho shirinlik, 10 kg kunjutlik holva, bir satil (chelak) nisholda bo'ladi. Yuqorida aytilgan narsalar hayitlikda berilgan. Olib kelingan narsalar, qarindosh-urug', qo'ni-qo'shnilarni chaqirib ko'rsatiladi hamda ularga ulashiladi.

Nikoh tuyi: Nikoh to'yini maslaxatlashish, qachon bo'lishini belgilash uchun sovchilar borib aniqlab kelishadi. Nikoh to'yiga 2 ta qo'y, bir qop guruch, 100-150 kg xar xil turdagi shirinliklar, 2 qop sabzi, bir katta bidon yog', 10 kg mayiz, 2 qop un yoki 400-600 dona non, oshga solinadigan ziravorlar yuboriladi.

Kelin tomonga to'y kelib tushgandan keyin, kelinnikidan "kuyov oshi" bilan birga kuyovga bosh-oyoq sarpo-chopon, kuylak, do'ppi, kostyum-shim, kelin kuyovga atab tikkan oq zar gazmoldan belbog' va dastro'molcha yuboriladi. Bu sarpolar ichida "kuyov jo'raga" ham atalgan chopon, belbog', do'ppi va dastro'molcha bo'ladi.

Nikoh to'yidan bir kun avval yoki to'y kuni kelin va kuyov o'rtoqlari, dugonalari qurshovida dilrabo kuy va qo'shiqlar bilan "Baxt" uyiga" borishadi. ZAGS dan o'tib, urushda xalok bo'lganlar yodgorligiga gullar qo'yadi, esdalik uchun suratga tushishadi. So'ngra kuyov kelinning dugonalariga do'kondan sovg'alar olib beradi, shundan keyin to'yxonaga qizning otasinikiga qaytishadi. To'yxonaga kuyov tarafdan qudalar kelishadi. Ularning og'ziga shirinliklar solib kutib olishadi. Dasturxonga taklif qilishganda avval shirin choy bilan mehmon qilishadi. Buning ramziy manosi kelin va kuyovning xayotlari sharbatdek shirin, qudalar, o'rtasidagi muomala ham doimo shirin bo'lsin ma'nosini beradi.

Qudalardan keyin kuyov o'rtoklari qurshovida. uyin-kulgi, musiqa sadolari, dilrabo kuy va qo'shiqlar bilan to'yxonaga kirib keladi.

"To'qqiz tovoq" bu kuyov va jo'ralar uchun maxsus bezatilgan dasturxondir. Unda to'qqiz xil ovqat, turli xil pishiriqlar, shirinliklar, meva-chevalar, noz-ne'matlar bo'ladi.

“To‘qqiz tovoq”dan taomlar tanovul qilingandan keyin, kelinning tog‘asi-yoki amakilaridan biri dasturxon o‘rtasiga belbog‘ tashlaydi. Bu belboqqa kuyov va uning o‘rtoqlari himmatiga karab 3, 5, 10, 25 so‘mgacha pul tashlaydi. Belbog‘ tashlagan kishi bu pulni o‘zi oladi va qiz ko‘rdiga borganda biron bir sovg‘a yoki uy jixozlaridan birini olib boradi.

Kelinni chimildiqqa olib kelishdan oldin "qizlar bazmi" bo‘ladi. Bazmdan keyin dugonalari kelinni milliy kiyimda yasantiradi. Sochini mayda qilib o‘rib, jamalak taqadi, o‘sma qo‘yishadi. Kelinlik libosini, do‘ppi kiydirib, "oq baxt" ro‘molini yopintiradi. To‘qqiz tovoq va qizlar bazmi tugagandan qeyin kelin va kuyov o‘rtoqlari bilan chimildiqqa taklif etiladi. Kelin chimildiqqa kelishidan oldin “qiz saqlar” bo‘lib o‘tadi. Kelin, kelinlik libosini kiyganidan keyin, yaqin qarindoshlaridan ikki kishi vakil (rozilik) so‘rashga keladi. Bu “qiz saqlar” deb ataladi. Kelinning yangasi, opasi yoki xolalaridan biri uning yonida o‘tirib, vakil so‘ragani kelgan kishilardan pul talab qilishadi. Pul miqdori 100 so‘m atrofida bo‘lib, u kuyov tomonidan olinadi. Shundan keyin vakil so‘rab kelgan kishilar kelinning "nikohi jonimni amakimga ("kar ota" bo‘lib turgan kishiga) berdim", degan gapni eshitadilar. Shu paytdan boshlab kelinning inon-ixtiyori o‘zida emas, “kar otada” bo‘ladi.

"Qiz saqlar" bo‘lgan kishi olgan pulini kelinning dugonalariga 2 so‘mdan tarqatadi, kolganini o‘zi olib, "Qiz ko‘rdiga" borganda sovg‘a olib boradi. Kuyovni chimildiqqa o‘tkazishdan avval uning qo‘yniga tuxum solinadi. Tuxum solishning ramziy ma‘nosi kelin va kuyovning qo‘yni to‘la farzand bo‘lsin degan tilakni bildiradi.

Kuyov chimildiqqa o‘tgach, qo‘yning kallasini olib kelishadi. Kuyov bu kallaning kulog‘idan tishlab, o‘rtoqlariga uzatadi. Kallani olgan kuyovning o‘rtog‘i kelin tomonidan "kuyov ulo" talab qiladi. Kelin tomon ularga 40-50 so‘m pul yoki qo‘y beradi. Buni olgan yigit to‘y tugagandan keyin urtoqlari bilan bazm uyushtiradi.

"Kiz saqlar" tugagach, dugonalari kelinni chimildiqqa olib kelishadi. Kelin chimildiqqa kuyovning yoniga o‘tayotganda "oyoq bosadi" bo‘ladi. Qaysi biri ikkinchisining oyog‘ini oldin bossa, o‘shaning (kelin yoki kuyovning) qurilayotgan yangi oilada ustun turishini bildiradi. So‘ngra ularning qo‘yniga yosh bolani berishadi. Bu ularniig farzandlari ko‘p bo‘lsin, degan niyatda qilinadi.

Chimildiqqa kelin va kuyovni oynaga qaratib, chiroq aylantirishadi. Kuyov kelinga qaymoq va shirinlik yalattiradi. Bularning ma‘nosi kelin bilan kuyovning yuzi oynadek yorug‘, olovdek bir-biriga mehri issiq, qaymoqdek muloyim, sharbatdek shirin turmush qurishlari timsolidir.

Bu irimlar tugagach, kelinni olib ketish, ketmaslik ixtiyori "kar ota"da qoladi. "Kar_ota" kelinning eng yaqin qarindoshlaridan - biri yoki akasi bo‘ladi. Bu kishi ko‘ngli to‘lguncha pul olmasa, gapirmasdan jim turaveradi. Shuning uchun ham uni "kar ota" deb ataydilar.

Bu kishi 100-120 so‘m pul olgandan keyingina kelinni olib ketishga ruxsat beradi.

Kelinning otasi qiziga oq fotixa bergach, kelinga ikkita non va xamirturush o‘ralgan dasturxon berada hamda rizqli, nasibali bo‘lsin, o‘zidan ko‘paysin, borgan joyidan bol topsin deb, duo qilishadi. Qiz tomonidan unga atab qilingan seplarni mashinalarga ortishadi. Kelinning sepiga oltita ko‘rpa, oltita ko‘rpacha, 10-14 ta yostiq to‘rtta gilam va kelin hamda kuyov tomonidan atab qilingan sarpolar to‘ldirilgan sandiq bo‘ladi.

Kelin kuyovnikiga kelgach, uni kuyov mashinadan ko'tarib olib, uch joyda yoqilgan olovni aylantiradi, keyin kelinning oyog'i ostiga qo'y so'yishib, qon chiqariladi va poyondoz tashlab, kelinni yangi uyiga olib kirishadi.

Olovga sig'inish, topinish, mushkul kushod o'tkazish zardushlik diniga xos bo'lib, xalqimiz o'rtasida urf-odat sifatida saqlanib qolgan. Qon chiqarish esa yorug'lik ramzi bo'lib, kelinning qadami kutlug' bo'lsin, o'zi bilan baxt, shodlik olib kirsin, degan ramziy ma'noni beradi.

Nikoh to'yi uchun bezatilgan dasturxonga kelin tomonidan kelgan qudalar va barcha mehmonlar taklif etiladi. Kelin-kuyovga bildirilgan tilaklar, kuy va qo'ishiqalar uzoq davom etadi.

Yuz ko'rsatar to'yning ertasiga bo'ladi. Bunda kuyovning ota-onasi, aka-opalari, qarindosh-urug'lari kelin bilan ko'rishishadi, kelinga atab olgan sovg'alarini berishadi. "Kelin osh yemaydi", deb aytilgan xitobga yangi ro'zg'or uchun kerakli buyumlarni olib berishga va'da beriladi va to'y tarqaladi. Sovchilarga kelin va kuyov tomon qudalar xam to'n kiygizishadi. Bu "sovchi to'ni" deb ham aytiladi.

To'y tarqagach, nikoh o'qitiladi. Nikoh o'qitilayotganda kelin va kuyov tomonidan 2-3 kishi qatnashadi. Mulla kelin-kuyovga bir-birini hurmat qilishga, xayotning achchiq-chuchugi-yu g'am-tashvishlarini barobar tortib, hayot quvonchlarini baham ko'rib, tinch-totuv turmush kurishni maslaxat beradi. Ahil, bir-biriga mehribon bo'lishga, hurmat qilishga chaqiradi.

Kuyov salom: To'ydan 2-3 kun o'tganidan keyin kuyov urtoqlari bilan "kuyov osh yemaydi" bo'ladi va qaynotasi kuyoviga sigir xadya qiladi. To'ydan bir-bir yarim yil o'tgach, kelinning ota-onasi, aka-uka; opa-singillari, qarindoshlari, "qiz saqlar", "kar ota" bo'lgan kishilar uy jihozlari, sovg'a-salomlar olib, "qiz ko'rdi"ga kelishadi va "chorladi" kunini belgilab, qizni va qudalarni mexmonga taklif etishadi.

Yuqorida bayon etilgan nikoh to'yi marosimini o'qib, siz yashayotgan joydagi to'ylarda boshqacharoq urf-odatlar mavjudligini o'ylashingiz mumkin. O'zbekiston xalqlari nikoh to'ylari bilan bog'liq urf-odat, irimlar juda ko'p, har bir joyning o'ziga xosligi mavjud. Shunday ekan, etnograflar uchun tadaqiqot maydoni juda kengdir.

Urf-odat va marosimlar doimo ashula, uyin, musiqa bilan bo'ladi, ularning kinolenta, fotosuratga olish, chizish qimmatli tavsirli materiallar beradi.

Etnograflar dala tadqiqotlari davomida xalq o'yinlari haqida ham ma'lumot to'plashlari mumkin. O'yinlarda (kattalar va bolalar o'yinlari mavjud) urf-odatlar va marosimlarning qadimgi belgilari saqlanishi bilan ahamiyatlidir.

O'yinlar haqida ma'lumotlar to'plashda shaxsiy kuzatish, uning qonun- qoidalarini aniqlash, qatnashuvchilar tarkibi bilan tanishish zarur. O'yinlarni kino tasmalariga, fotosuratga olish, juda bo'lmasa qog'ozga chizib olish hamda o'yin paytida aytiladigan so'zlar va iboralar mahalliy shevada yozib olinish kerak..

Foydalanilgan adabiyotlar va internet resurslar

1. Мирзиёев Ш.М. Ҳозирги замон ва Янги Ўзбекистон. "О'zbekiston" нашриёти, 2024.
2. О'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2023. – 78b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekistonda erkin va faravon yashaylik. 5-jild.

Toshkent: “O’zbekiston” nashriyoti, O’zbekiston 2023.

4. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистонда тараққиёт стратегияси асосида демократик ислохотлар йўлини қатъий давом эттирамиз. 6-жилд. Тошкент: “O’zbekiston” нашриёти, 2023.
5. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик - ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил яқунлари ва 2017 йил истиқболларига бағишланган мажлисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг нутқи. // Халқ сўзи газетаси. 2017 йил 16 январь, №11
6. Pandian A. A Possible anthropology method for uneasy times. Duke University Press, Durham and London. 2019.
7. Han F.Vermeulen. Before Boas. The Genesis of Ethnography and Ethnology in the German Enlightenment. University of Nebraska Press, Lincoln & London. 2015.
8. Салимов Т.Ў. Дала этнографик экспедициялар ўтказиш усуллари. –Т., 1993.
9. Арутюнов С.А. Культурная антропология / С.А. Арутюнов, С.И. Рыжакова. М.: Директ-Медиа, 2014. - 217 с. - (Наследники Геродота). - ISBN 978-5-4458-3556-1; [Электронный ресурс]. - URL: <http://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=235161>.
10. Павлова, А.Н. Социальная антропология : учебное пособие / А.Н. Павлова; Поволжский государственный технологический университет. - Йошкар-Ола: ПГТУ, 2016. - 96 с. - Библиогр. в кн. - ISBN 978-5-8158-1639-8; [Электронный ресурс]. - URL: <http://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=459498>

Axborot manbalari

- www.mirknig.com
- www.turklib.com
- www.etnology.com

IV. AMALIY MASHG'ULOT MATERIALLARI

1-amaliy mashg'ulot: Etnologiya fan sifatida shakllanishining ilk bosqichlarida ma'lumotlarni to'plash

Etnologiya fan sifatida, uning predmeti, uslublari va yondosh fanlar bilan aloqadorligi

Etnologiya turli xalqlarning madaniyati, turmush tarzi, ijtimoiy tuzilishi va tarixiy rivojlanishini o'rganadigan fan sohasidir. Bu fan insoniyatning madaniy xilma-xilligini kompleks ravishda tadqiq etadi va har bir xalqning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlaydi.

Etnologiya predmeti juda keng qamrovli bo'lib, quyidagi asosiy yo'nalishlarni o'z ichiga oladi. Birinchidan, xalqlarning moddiy madaniyatini o'rganish. Buga uy-joy qurilishi, kiyim-kechak, ovqat tayyorlash usullari, hunarmandchilik an'analari kiradi. Ikkinchidan, ma'naviy madaniyat tadqiqi amalga oshiriladi. Bu soha din va e'tiqodlar, folklor, raqs va musiqa san'ati, bayram va marosimlarni qamrab oladi.

Uchinchidan, ijtimoiy tuzilish va oilaviy munosabatlar o'rganiladi. Qabilaviy tizim, oilaviy aloqalar, nikoh an'analari, bolalar tarbiyasi kabi masalalar bu sohaga kiradi. To'rtinchidan, iqtisodiy faoliyat turlari tadqiq etiladi. Chorvachilik, dehqonchilik, hunarmandchilik, savdo-sotiq an'analari bu yo'nalishning asosini tashkil etadi.

Etnologiya o'zining tadqiqot uslublari empirik va nazariy yondashuvlarni birlashtiradi. Dala tadqiqotlari eng muhim uslub hisoblanadi. Bu usulda tadqiqotchi bevosita xalq orasida yashab, ularning turmush tarzini kuzatadi va ma'lumot to'playdi.

Taqqoslash usuli ham keng qo'llaniladi. Turli xalqlarning madaniyatini solishtirish orqali umumiy va o'ziga xos jihatlarni aniqlash mumkin. Tarixiy yondashuv xalqlarning madaniy rivojlanish jarayonlarini o'rganishga imkon beradi.

Etnologiya ko'plab yondosh fanlar bilan chambarchas bog'liq. Antropologiya bilan aloqadorlik insonning biologik va madaniy jihatlarini birgalikda o'rganishni ta'minlaydi. Tarix fani bilan hamkorlik xalqlarning o'tmishini tushunishga yordam beradi.

Tilshunoslik bilan bog'liqlik til va madaniyat o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish imkonini beradi. Psixologiya bilan aloqadorlik xalqlarning ruhiy xususiyatlarini tushunishga yordam qiladi. Sotsiologiya bilan bog'liqlik ijtimoiy munosabatlarni chuqur tahlil qilish imkonini yaratadi.

Arxeologiya bilan hamkorlik o'tmishning moddiy qoldiqlarini tadqiq etishda muhim ahamiyatga ega. Geografiya bilan aloqadorlik xalqlarning tabiiy muhit bilan o'zaro ta'sirini tushunishga yordam beradi.

Xalqlarning maishiy turmushi, madaniyati va ijtimoiy hayotini o'rganish uslublari

Etnologik tadqiqotlarda ikki asosiy usul qo'llaniladi: statsionar va qisqa muddatli ekspeditsiya uslublari. Har ikkala usulning o'ziga xos afzalliklari va kamchiliklari mavjud.

Statsionar usul tadqiqotchining uzoq muddat (bir yil yoki undan ortiq) bir xalq orasida yashashi va ularning turmush tarzini chuqur o'rganishini nazarda tutadi. Bu usulning asosiy afzalligi shundaki, tadqiqotchi xalqning kundalik hayotini barcha jihatlar bilan kuzata oladi.

Statsionar usulda tadqiqotchi mahalliy aholi bilan yaqin munosabatlar o'rnatadi. Bu unga xalqning ichki hayotini, maxfiy an'alarini va e'tiqodlarini o'rganish imkonini

beradi. Tadqiqotchi til o'rganib oladi va mahalliy aholi bilan ularning ona tilida muloqot qilishi mumkin.

Bu usul orqali mavsumiy o'zgarishlarni kuzatish mumkin. Xalqning turli faslardagi faoliyati, bayramlari, marosimlarini to'liq o'rganish imkoni paydo bo'ladi. Tadqiqotchi mahalliy madaniyatga chuqur kirib boradi va ichkaridan kuzatish imkoniga ega bo'ladi.

Statsionar usulning kamchiliklari ham mavjud. Birinchidan, juda ko'p vaqt va moliyaviy resurs talab qiladi. Ikkinchidan, tadqiqotchi o'zi ham mahalliy madaniyatga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Uchinchidan, tadqiqotchining shaxsiy xususiyatlari natijalarni buzishi mumkin.

Qisqa muddatli ekspeditsiya usuli bir necha hafta yoki oy davomida amalga oshiriladigan tadqiqotlardir. Bu usulning asosiy afzalligi vaqt va mablag'ni tejashdir. Qisqa vaqt ichida ko'p ma'lumot to'plash mumkin.

Bu usulda bir nechta tadqiqotchi birgalikda ishlaydi va har biri o'z mutaxassisligi bo'yicha ma'lumot to'playdi. Turli hududlarni qamrab olish va taqqoslash imkoni paydo bo'ladi. Zamonaviy texnik vositalardan samarali foydalanish mumkin.

Qisqa muddatli usulning kamchiliklari shundaki, chuqur ma'lumot olish qiyin. Mahalliy aholi bilan yaqin munosabat o'rnatish vaqti yetmaydi. Mavsumiy o'zgarishlarni kuzatish imkoni bo'lmaydi. Ba'zi maxfiy an'analarni o'rganish qiyin bo'ladi.

Taniqli etnograflarning tadqiqot ma'lumotlari

N.N.Mikluxo-Maklay rus etnografi va antropologi bo'lib, Papua-Yangi Gvineya xalqlarini o'rganish bo'yicha fundamental tadqiqotlar olib borgan. U 1871-1883 yillar orasida Papua xalqlari orasida yashab, ularning madaniyatini chuqur o'rgangan.

Mikluxo-Maklayning tadqiqot uslubi zamonaviy etnografiya uchun namuna bo'lib qolgan. U mahalliy xalq bilan teng munosabatda bo'lgan va ularning madaniyatini yuqoridan pastga qaramasdan o'rgangan. U Papua tilini o'rgangan va mahalliy aholi bilan ularning ona tilida muloqot qilgan.

Uning tadqiqotlari Papua xalqlarining ijtimoiy tuzilishi, oilaviy munosabatlari, iqtisodiy faoliyati haqida qimmatli ma'lumotlar beradi. U mahalliy xalqning sun'iy jihatlarini, hunarmandchiliklarini, diniy e'tiqodlarini batafsil tasvirlab bergan.

V.G.Bogoraz Sibir xalqlari, ayniqsa chukchalar bo'yicha tadqiqotlar olib borgan taniqli rus etnografi. U Shimoliy-Sharqiy Sibirda uzoq yillar yashab, mahalliy xalqlarning madaniyatini o'rgangan. Uning tadqiqotlari chukchalar, yukagirlar va boshqa Sibir xalqlari haqida fundamental bilimlar beradi.

Bogorazning uslubi ham zamonaviy etnografiya uchun muhim ahamiyatga ega. U mahalliy tillarni chuqur o'rgangan va xalq og'zaki ijodini to'plagan. Uning yig'gan folklor materiallari hozirgi kunga qadar qimmatli ilmiy manba hisoblanadi.

L.Y.Shternberg rus etnografi bo'lib, Amur daryo bo'yi xalqlari, ayniqsa gilaklar bo'yicha tadqiqotlar olib borgan. Uning tadqiqotlari shamanizm va an'anaviy dinlar bo'yicha fundamental bilimlar beradi. Shternberg mahalliy xalqlarning ijtimoiy tuzilishi va oilaviy munosabatlarini ham chuqur o'rgangan.

Margaret Mid amerikalik antropolog bo'lib, Tinch okeani orollari xalqlarini o'rgan. Uning "Samoadalar o'smirlik" asari zamonaviy antropologiyada klassik asar hisoblanadi. Mid bolalar va yoshlar tarbiyasi, gender munosabatlari bo'yicha fundamental tadqiqotlar olib borgan.

Midning uslubi madaniyat va shaxsiyat o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganishga qaratilgan. U psixoanalitik yondashuvni etnografiyaga joriy etgan va kulturaviy determinizm nazariyasini rivojlantirgan.

Bu olimlarning tadqiqotlari hozirgi kunga qadar etnografik tadqiqotlarning namunasi bo'lib qolmoqda. Ularning uslublari, ma'lumot to'plash va tahlil qilish usullari zamonaviy etnologiyada ham qo'llaniladi.

2-amaliy mashg'ulot: Etnologiyada tadqiq etilayotgan etnos vakillarini bevosita kuzatish

Etnologik tadqiqotlarda kuzatish asosiy ma'lumot to'plash usuli hisoblanadi. Kuzatishning turli xil turlari mavjud bo'lib, har biri o'zining afzalliklari va qo'llanilish sohalariga ega.

To'g'ridan-to'g'ri kuzatish tadqiqotchining o'rganilayotgan jarayonlarni bevosita ko'rishi va qayd etishidir. Bu kuzatish turida tadqiqotchi voqealarga aralashmaydi va faqat kuzatuvchi rolini o'ynaydi. Bu usul xalqning kundalik faoliyatini, odat-urf an'alarini o'rganishda samarali.

To'g'ridan-to'g'ri kuzatishda tadqiqotchi ma'lum masofani saqlaydi va kuzatiladigan odamlarning tabiiy xatti-harakatlarini buzmaslikka harakat qiladi. Bu usul orqali xalqning ish faoliyati, marosimlar, bayramlar, ijtimoiy munosabatlar o'rganiladi.

Bu kuzatish turining afzalligi shundaki, tabiiy sharoitda sodir bo'layotgan jarayonlarni o'rganish mumkin. Tadqiqotchining ta'siri minimal bo'lib, haqiqiy holatni kuzatish imkoni mavjud. Kamchiligi esa ba'zi ichki jarayonlarni to'liq tushunib bo'lmasligidadir.

Ichkaridan kuzatish tadqiqotchining guruh a'zosi sifatida faoliyat yuritishidir. Bu usulda tadqiqotchi o'rganilayotgan jamoaning bir qismiga aylanadi va ichkaridan kuzatish imkoniga ega bo'ladi. Mahalliy odamlar bilan yaqin munosabat o'rnatish mumkin.

Ichkaridan kuzatishda tadqiqotchi mahalliy tilni o'rganadi va madaniy an'analarga rioya qiladi. U oilaviy marosimlarda, diniy bayramlarda, mehnat jarayonlarida qatnashadi. Bu usul orqali chuqur va har tomonlama ma'lumot olish mumkin.

Bu usulning afzalligi mahalliy xalqning ishonchini qozonish va maxfiy ma'lumotlarga kirishdir. Kamchiligi tadqiqotchining ob'ektivligini yo'qotish xavfi va mahalliy madaniyatga haddan tashqari moslashib ketish mumkinligi.

Ishtirokli kuzatish tadqiqotchining faol ravishda jarayonlarga aralashishidir. Bu usulda tadqiqotchi nafaqat kuzatadi, balki faol ishtirokchi bo'ladi. U mahalliy odamlar bilan birgalikda mehnat qiladi, marosimlarda qatnashadi, muammolarini hal qilishda yordam beradi.

Ishtirokli kuzatish jarayonida tadqiqotchi o'zi ham ta'sir qiladi va ta'sir qabul qiladi. Bu usul orqali jarayonlarning ichki mexanizmlarini tushunish va chuqur tahlil qilish mumkin. Mahalliy odamlar bilan do'stona munosabatlar o'rnatiladi.

Kuzatishga tayyorgarlik

Etnologik kuzatishga to'g'ri tayyorgarlik tadqiqotning muvaffaqiyatli o'tishi uchun muhim ahamiyatga ega. Tayyorgarlik jarayoni bir necha bosqichlarni o'z ichiga oladi va puxta rejalashtirish talab etiladi.

Birinchi navbatda kuzatish rejasini tuzish zarur. Rejada tadqiqot maqsadlari aniq belgilab olinadi va qaysi masalalarni o'rganish kerakligi ko'rsatiladi. Kuzatish davomiyligi, joylar va vaqtlar aniqlanadi. Tadqiqot jarayonining bosqichlari belgilab chiqiladi.

Reja tuzishda o'rganilayotgan xalqning hayot tarzi hisobga olinadi. Qaysi mavsumda qanday faoliyat bilan shug'ullanishi, bayram va marosimlarning vaqti, ijtimoiy hayotning xususiyatlari o'rganiladi. Bu ma'lumotlar asosida kuzatish vaqti va joylari tanlanadi.

Kuzatish dasturi batafsil ishlab chiqiladi. Dasturda har kuni qanday faoliyat kuzatilishi, qanday ma'lumotlar to'planishi, qanday usullar qo'llanilishi ko'rsatiladi. Kuzatish davomida amalga oshiriladigan ishlarning ketma-ketligi belgilanadi.

Kuzatish vositalari oldindan tayyorlanadi. Kundalik daftar, foto va video kamera, audio yozish uskunalari, o'lchash asboblari zarur. Mahalliy sharoitga mos kiyim-kechak, yashash uchun zarur buyumlar tayyorlanadi.

Ma'lumotlarni qayd etish tizimi ishlab chiqiladi. Qanday tarzda kuzatishlar yozib borilishi, fotosuratlar va videolarni qanday nomlash va saqlash, ma'lumotlarni qanday tizimlashtirish masalalari hal qilinadi.

Kuzatish natijalarini qayd etish uchun maxsus jadvalar va formalar tayyorlanadi. Bu jadvallar kuzatish jarayonini soddalashtiradi va muhim ma'lumotlarni o'tkazib yubormaslikka yordam beradi.

Texnik vositalarning holatini tekshirish va zaxira jihozlarni tayyorlash zarur. Dala sharoitida texnikani ta'mirlash qiyin bo'lgani uchun, barcha jihozlarning ishlamay qolish ehtimolini hisobga olish kerak.

Ishtirokchilarni kuzatishni tashkil etish

Kuzatish jarayonini tashkil etishda uslubiy va etika masalalari alohida ahamiyatga ega. Tadqiqotchi mahalliy odamlarning huquqlarini hurmat qilishi va ularning manfaatlarini hisobga olishi shart.

Birinchi navbatda mahalliy rasm olimlar bilan aloqa o'rnatish kerak. Jamoaning rasmiy va norasmiy rahbarlari bilan uchrashib, tadqiqot maqsadlari tushuntiriladi. Ularning roziligi va qo'llab-quvvatlashini olish muhim.

Mahalliy odamlarni tadqiqot haqida to'liq xabardor qilish zarur. Tadqiqotning maqsadi, davomiyligi, natijalaridan qanday foydalanilishi haqida ochiq gaplashish kerak. Insonlarning tadqiqotda qatnashishi ixtiyoriy bo'lishi shart.

Konfidentsiallik masalasini hal qilish muhim. Kuzatiladigan odamlarning shaxsiy ma'lumotlari va maxfiy amaliyotlari himoyalaniishi kerak. Ma'lumotlarni nashr etishda haqiqiy ismlar o'rniga taxallus ishlatish maqsadga muvofiq.

Mahalliy madaniyat va an'analarga hurmat bilan qarash zarur. Diniy e'tiqodlar, marosimlar, tabualar hisobga olinishi kerak. Tadqiqotchi mahalliy qoidalarga rioya qilishi va hech kimni ranjitmasligi shart.

Qarshilik ko'rsatilsa, majburlashga urinmaslik kerak. Ba'zi odamlar chet ellik tadqiqotchidan qo'rqishi yoki uni istamashi mumkin. Bunday hollarda sabr qilish va asta-sekin ishonch qozonish zarur.

Etik kodeksni rioya qilish muhim. Tadqiqotchi o'z manfaati uchun mahalliy odamlarni aldamaslik, ularning zaifliklaridan foydalanmaslik, adolatli munosabatda bo'lish shart. Mahalliy odamlarning farovonligini birinchi o'ringa qo'yish zarur.

Bixevioristik yondashuv

Bixevioristik yondashuv odamlarning kuzatilishi mumkin bo'lgan xatti-harakatlariga e'tibor qaratadi. Bu yondashuv aniq va objektiv ma'lumotlar to'plashga qaratilgan bo'lib, ichki ruhiy holatlarni emas, tashqi ko'rinadigan faoliyatni o'rganadi.

Bixevioristik yondashuvda xatti-harakatlarning takrorlanishi va qonuniyatlari o'rganiladi. Odamlarning ma'lum vaziyatlardagi reaksiyalari, ular qanday qaror qabul qilishlari, qanday mulosabatda bo'lishlari kuzatiladi. Bu ma'lumotlar asosida xulq-atvor namunalari aniqlanadi.

Bu yondashuvda miqdoriy tahlil usullari qo'llaniladi. Xatti-harakatlarning chastotasi, davomiyligi, intensivligi o'lchanadi. Statistik usullar yordamida qonuniyatlar aniqlanadi va xulosa chiqariladi.

Bixevioristik yondashuv turli xil xatti-harakatlarni tasniflash imkonini beradi. Ish faoliyati, ijtimoiy munosabatlar, marosimiy harakatlar, kundalik turmush tarzi kabi sohalar alohida o'rganiladi. Har bir soha uchun o'ziga xos indikatorlar ishlab chiqiladi.

Bu usulning afzalligi ob'ektivlik va aniqlikdir. Xatti-harakatlarni barchasi bir xil tarzda kuzatishi va baholashi mumkin. Natijalarni takrorlash va tekshirish oson. Turli xalqlarning xatti-harakatlarini solishtirish mumkin.

Kamchiligi esa ichki motivatsiya va ma'nolarni tushunib bo'lmasligidadir. Nega biror xatti-harakat namoyon bo'lishi, uning madaniy ahamiyati qanday ekanligi aniq bo'lmaydi. Shuning uchun boshqa yondashuvlar bilan birlashtirib ishlatish tavsiya etiladi.

Semiotik yondashuv

Semiotik yondashuv madaniyatni belgilar tizimi sifatida qarash va ularning ma'nosini tushunishga qaratilgan. Bu yondashuv har qanday madaniy hodisani ma'lum ma'nolarni ifodalovchi belgi sifatida ko'radi va ularning ichki ma'nosini ochishga harakat qiladi.

Semiotik tahlilda madaniy belgilarning uch darajasi o'rganiladi. Birinchi daraja belgining o'zini, ya'ni material ko'rinishini o'rganadi. Masalan, ma'lum matning rangi, shakli, o'lchami kabi xususiyatlari. Ikkinchi daraja belgining to'g'ridan-to'g'ri ma'nosini o'rganadi.

Uchinchi daraja eng murakkab bo'lib, belgining chuqur madaniy ma'nosini ochadi. Bu daraja belgi qanday qiymatlarni ifodalashi, qanday e'tiqodlar bilan bog'liqligi, qanday ijtimoiy munosabatlarni namoyon etishini o'rganadi. Bu eng qiziqarli va muhim darajadir.

Semiotik yondashuvda matnlarni o'qish usuli qo'llaniladi. Har qanday madaniy amaliyot matn sifatida o'qiladi va tahlil qilinadi. Marosimlar, bayramlar, kundalik amaliyotlar, predmetlar hammasini matn sifatida qarash mumkin.

Bu yondashuvda kontekst muhim ahamiyatga ega. Belgining ma'nosi kontekstga qarab o'zgarishi mumkin. Shuning uchun belgini uning paydo bo'ladigan madaniy muhit bilan birga o'rganish zarur. Tarixiy, ijtimoiy, diniy kontekstlarni hisobga olish shart.

Semiotik tahlil chuqur va ko'p qatlamli tushunishga imkon beradi. Bu usul orqali madaniyatning yashirin qatlamlarini ochish, xalqning dunyoqarashini tushunish mumkin. Belgilar orqali ijtimoiy munosabatlar, qiymat tizimlari, e'tiqodlarni o'rganish mumkin.

3-amaliy mashg'ulot: Ma'lumotlarni to'plash, qayta ishlash va metodlarni qo'llash

Dala ishlarining asosiy turlari

Etnografik dala ishlari har xil ko'rinishlarda amalga oshiriladi va har biri o'ziga xos vazifalarni bajaradi. Bu ishlarning muvaffaqiyati tadqiqotning umumiy natijasini belgilaydi.

Etnografning shaxsiy kuzatuvlari dala ishlarining asosi hisoblanadi. Tadqiqotchi o'zi to'g'ridan-to'g'ri kuzatgan hodisalar eng ishonchli ma'lumot manbai bo'ladi. Shaxsiy kuzatuvlarda tadqiqotchi o'zining his-tuyg'ulari, taassurlari, tushunishlari bilan birga ob'ektiv ma'lumotlarni ham qayd etadi.

Kuzatuvlar turli vaqtlarda va turli sharoitlarda olib boriladi. Kundalik hayot, bayram va marosimlar, ish faoliyati, ijtimoiy munosabatlar kuzatiladi. Har bir kuzatuv batafsil yozib olinadi va kerak bo'lsa foto yoki video bilan tasdilanadi.

Shaxsiy kuzatuvlarda tadqiqotchining pozitsiyasi muhim. U nafaqat kuzatuvchi, balki ishtirokchi ham bo'lishi mumkin. Bu unga ichkaridan ma'lumot olish imkonini beradi. Biroq ob'ektivlikni saqlash zarur.

Axborotchilar bilan suhbat dala ishlarining ikkinchi muhim turi hisoblanadi. Mahalliy odamlar bilan o'tkaziladigan suhbatlar orqali kuzatish mumkin bo'lmagan ma'lumotlar olinadi. Tarixiy voqealar, an'analar, e'tiqodlar haqida ma'lumot olish uchun suhbat zarur.

Suhbatlar turli xil bo'lishi mumkin. Rasmiy intervyu, norasmiy suhbat, guruhli muhokama kabi shakllar qo'llaniladi. Har bir suhbat usuli o'ziga xos ma'lumotlar beradi. Suhbatlarni yozib olish yoki audio yozish maqsadga muvofiq.

Axborotchilarni tanlashda ehtiyotkorlik zarur. Yoshi katta, tajribali, bilimli odamlar yaxshi axborotchi bo'ladi. Biroq turli yoshdagi va ijtimoiy qatlamdagi odamlar bilan ham suhbatlashish kerak. Bu ma'lumotlarning to'liqligini ta'minlaydi.

Ma'lumot va ashyolarni ta'minlash dala ishlarining uchinchi muhim yo'nalishi hisoblanadi. Faqat kuzatish va suhbat yetarli emas, moddiy dalillar ham kerak. Hunarmandchilik mahsulotlari, kiyim-kechak namunalari, uy buyumlari to'planadi.

Bu ashyolar madaniyatning moddiy dalillari bo'lib xizmat qiladi. Ularning tayyorlanish usuli, bezalishi, ishlatilishi haqida ma'lumot olish mumkin. Ashyolarning evolyutsiyasini kuzatish orqali madaniy o'zgarishlarni o'rganish mumkin.

Etnografik muzey uchun yig'malar to'plash dala ishlarining muhim qismi hisoblanadi. To'plangan ashyolar, fotografiyalar, audio yozuvlar kelajakda tadqiqot uchun va ta'lim maqsadlari uchun ishlatiladi. Muzey yig'malari kelgusi avlodlar uchun madaniy meros bo'ladi.

Dala kundaligini yuritish va saqlash

Dala kundaligi etnografik tadqiqotning eng muhim vositasi hisoblanadi. Bu yerda tadqiqotchining barcha kuzatuvlari, suhbatlari, taassurotlari, xulosalari qayd etiladi. Kundalikni to'g'ri yuritish tadqiqotning sifatini belgilaydi.

Kundalik yuritishda muntazamlik eng muhim tamoyil hisoblanadi. Har kuni sodir bo'lgan voqealar, kuzatuvlar, suhbatlar darhol yozib olinishi kerak. Vaqt o'tishi bilan tafsilotlar esdan chiqadi va ma'lumotlarning aniqligi kamayadi.

Kundalikda faqat faktlar emas, tadqiqotchining shaxsiy fikr va his-tuyg'ulari ham yoziladi. Bu keyinchalik ma'lumotlarni tahlil qilishda yordam beradi. Biroq faktlar va shaxsiy qarashlarni ajratib yozish zarur.

Kundalik yozishda aniq va ravshan til ishlatilishi kerak. Maxsus atamalar izohlab yoziladi. Mahalliy so'zlar va iboralar aniq tarjima bilan beriladi. Kundalikni boshqa tadqiqotchilar ham tushuna olishi zarur.

Kundalikda sana, vaqt, joy ko'rsatiladi. Kim bilan suhbat o'tkazilgani, qanday voqea kuzatilgani batafsil yoziladi. Bu ma'lumotlar keyinchalik tahlilda muhim bo'ladi.

Kundalikni saqlash ham jiddiy masala. Asosiy nusxa va zaxira nusxa tayyorlab qo'yiladi. Raqamli shaklda ham saqlash tavsiya etiladi. Kundalik yo'qolsa, butun tadqiqot ma'lumotlari yo'qolishi mumkin.

Kundalikdan tashqari qo'shimcha hujjatlar ham yuritiladi. Foto jurnali, audio yozuvlar ro'yhati, ashyolar katalogi kabi yordamchi hujjatlar kundalik bilan birga saqlanadi.

Dala kundaligini tuzish va loyihalash

Dala kundaligining tuzilishi tadqiqotning samaradorligiga katta ta'sir ko'rsatadi. Kundalikni oldindan puxta loyihalash va mantiqiy tuzilmani belgilash zarur.

Kundalik bir nechta qismdan iborat bo'lishi kerak. Birinchi qism umumiy ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Bu qismda tadqiqot maqsadi, joylashgan hudud, davomiyligi, ishtirokchilar haqida ma'lumot beriladi.

Ikkinchi qism kundalik yozuvlarning asosiy qismi hisoblanadi. Bu yerda har kungi kuzatuvlar, suhbatlar, voqealar qayd etiladi. Har bir yozuv sana, vaqt va joy ko'rsatilishi bilan boshlanadi.

Uchinchi qism tahliliy xarakterga ega. Bu yerda tadqiqotchining fikrlari, xulosalari, gipotezalari yoziladi. Kuzatilgan hodisalarning izohlanishi va ularning ahamiyati baholanadi.

To'rtinchi qism qo'shimcha materiallarni o'z ichiga oladi. Suhbat matnlari, eskizlar, sxemalar, fotosuratlar tariflari bu qismga kiradi. Bu materiallar asosiy matnni to'ldiradi va boyitadi.

Kundalikda indeks yoki ro'yhat bo'lishi foydali. Bu asosiy mavzular, shaxslar, joylar bo'yicha ma'lumotni tez topishga yordam beradi. Elektron shaklda indeks tayyorlash qulayroq.

Kundalikda izohlar va qisqartmalar ro'yhati bo'lishi kerak. Tadqiqotchi o'zi uchun belgilar va qisqartmalar ishlatishi mumkin, lekin ularni izohlab qo'yishi zarur.

Kundalik sahifalarini raqamlash va sanalar bo'yicha tartibga solish muhim. Bu ma'lumotlarni tartibli saqlash va kerak vaqtda topish imkonini beradi.

Kuzatishlar davridagi yozuvlar

Kuzatish davomida yozuvlarni qayd etish maxsus uslub va ehtiyot talab qiladi. Voqea sodir bo'layotgan vaqtda yoki darhol keyni yozib olish eng samaralidir.

Dastlabki yozuvlar qisqa va shartli bo'lishi mumkin. Asosiy nuqtalar, kalit so'zlar, raqamlar qayd etiladi. Bu tafsilotli yozishga vaqt yo'qligida qo'llaniladi. Keyinchalik bu qisqa yozuvlar kengaytiriladi.

Kuzatish vaqtida diskret bo'lish muhim. Doimo yozib turishga urinish mahalliy odamlarni bezovta qilishi mumkin. Shuning uchun muhim nuqtalarni eslab qolish va keyin yozib olish kerak.

Raqamli jihozlardan foydalanish qulaylik yaratadi. Telefon yoki planshetga tezda yozib olish mumkin. Audio yozib qo'yish ham foydali, lekin ruxsat olish zarur.

Kuzatish davomida fotosuratlar olish muhim ma'lumot manbai. Biroq fotosurat olishdan oldin ruxsat so'rash ehtiyot talabi. Ba'zi vaziyatlarda fotosurat olish nomaqbul bo'lishi mumkin.

Kuzatishlar davomida ob'ektivlikni saqlash muhim. Shaxsiy his-tuyg'ular va baholar faktlardan ajratib yozilishi kerak. "Menimcha", "ko'rinishicha" kabi so'zlar bilan shaxsiy fikrlar belgilanadi.

Dala kundaligi va ma'lumotlarni qayta ishlash tartibi

Dala kundaligidan to'plangan ma'lumotlarni qayta ishlash murakkab va uzoq jarayon hisoblanadi. Bu jarayon bir necha bosqichda amalga oshiriladi va maxsus uslublar talab qiladi.

Birinchi bosqich - ma'lumotlarni tartibga solish. Barcha kundalik yozuvlari, audio va video materiallar, fotosuratlar bitta tizimga solinadi. Sanalar, mavzular, shaxslar bo'yicha tasniflash amalga oshiriladi.

Ikkinchi bosqich - ma'lumotlarni kodlash. Turli mavzular uchun kodlar ishlab chiqiladi. Masalan, oilaviy munosabatlar, diniy amaliyotlar, iqtisodiy faoliyat uchun alohida kodlar belgilanadi. Bu keyinchalik tahlilni osonlashtiradi.

Uchinchi bosqich - ma'lumotlarni tahlil qilish. Kodlangan ma'lumotlar turli jihatdan tahlil qilinadi. Qonuniyatlar izlanadi, tendensiyalar aniqlanadi, xulosa va umumlashmalar qilinadi.

To'rtinchi bosqich - natijalarni tayyorlash. Tahlil natijalari asosida ilmiy hisobot yoki maqola tayyorlanadi. Ma'lumotlar jadvallar, diagrammalar, eskizlar bilan tasvirlanadi.

Ma'lumotlarni qayta ishlashda kompyuter dasturlari keng ishlatiladi. NVivo, Atlas.ti kabi maxsus dasturlar etnografik ma'lumotlarni tahlil qilish uchun mo'ljallangan. Bu dasturlar katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlashda yordam beradi.

Ma'lumotlarni qayta ishlashda hamkorlik ham muhim. Boshqa tadqiqotchilar bilan ma'lumot almashish, ularning fikrlarini olish tadqiqot sifatini oshiradi. Ilmiy jamiyat bilan munozara qilish yangi g'oyalar berishi mumkin.

4-amaliy mashg'ulot: Etnologik tadqiqotlar majmui

Etnografik dala ekspeditsiyasini o'tkazish amaliyoti

Etnografik dala ekspeditsiyasi murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, unga puxta tayyorgarlik va professional yondashuv talab etiladi. Ekspeditsiyani muvaffaqiyatli o'tkazish uchun bir qator bosqichlarni ketma-ket bajarish zarur.

Tayyorgarlik bosqichi ekspeditsiyaning muvaffaqiyatini belgilovchi eng muhim qadam hisoblanadi. Bu bosqichda tadqiqot maqsadi va vazifalari aniq belgilanadi. Qaysi

xalq o'rganilishi, qaysi masalalar tadqiq etilishi, qancha muddat davomida ish olib borilishi aniqlanadi.

O'rganilayotgan hududning geografik, tarixiy, ijtimoiy-iqtisodiy xususiyatlari o'rganiladi. Mahalliy iqlim sharoitlari, transport aloqalari, turar joy imkoniyatlari, xavfsizlik masalalari hisobga olinadi. Bu ma'lumotlar ekspeditsiya a'zolarining tayyorgarligida yordam beradi.

Ekspeditsiya tarkibini shakllantirish muhim masala hisoblanadi. Turli mutaxassislikdagi etnograflar, lingvistlar, antropologlar, fotosuratchilar jalb qilinishi mumkin. Har bir a'zoning vazifasi va mas'uliyati aniq belgilab qo'yiladi.

Moliyaviy resurslar hisoblanadi va byudjet tuziladi. Transport xarajatlari, turar joy to'lovi, ovqatlanish, texnik vositalar, mahalliy xarajatlar hisobga olinadi. Qo'shimcha xarajatlar uchun zaxira mablag' ajratiladi.

Zarur hujjatlarni tayyorlash amalga oshiriladi. Passport, viza, ruxsatnomalar, sug'urta polislari, tibbiy guvohnomalar tayyorlanadi. Mahalliy hokimiyat organlari bilan kelishuv o'tkaziladi.

Texnik vositalar va jihozlar tayyorlanadi. Foto va video kameralar, audio yozish qurilmalari, kompyuterlar, GPS navigatorlar, elektr manbalari va zaxira qismlar olinadi. Barcha jihozlarning ishlashi tekshiriladi.

Ekspeditsiya davomidagi ish tartibi oldindan belgilanadi. Kundalik jadval tuziladi, vazifalar taqsimlanadi, yig'ilish vagtlari belgilanadi. Favqulodda vaziyatlarga tayyorgarlik ko'riladi.

Ekspeditsiyani amalga oshirish bosqichi amaliy ishlarni o'z ichiga oladi. Mahalliy hududga yetib kelgach, birinchi navbatda mahalliy hokimiyat va jamiyat rahbarlari bilan uchrashish o'tkaziladi. Ekspeditsiyaning maqsadi tushuntiriladi va hamkorlik o'rnatiladi.

Turar joy va ish joylari tartibga solinadi. Texnik vositalar o'rnatiladi va ularning ishlashi tekshiriladi. Ma'lumotlarni saqlash va qayta ishlash tizimi yo'lga qo'yiladi.

Mahalliy aholi bilan birinchi aloqalar o'rnatiladi. O'zini tanishtirib, ekspeditsiya maqsadini tushuntirish zarur. Mahalliy odamlarning ishonchi va qo'llab-quvvatlashini qozonish muhim.

Guruhli suhbat (fokus-guruh) usuli

Fokus-guruh usuli etnografik tadqiqotlarda keng qo'llaniladigan samarali ma'lumot to'plash vositasidir. Bu usul orqali bir vaqtda bir nechta kishidan ma'lumot olish va ularning fikrlarini solishtirish mumkin.

Fokus-guruh tashkil etishda ishtirokchilarni tanlash muhim ahamiyatga ega. Odatda 6-10 kishilik guruh optimal hisoblanadi. Ishtirokchilar o'rganilayotgan masala bo'yicha bilim va tajribaga ega bo'lishi kerak.

Ishtirokchilarni tanlashda turli mezonlar qo'llaniladi. Yosh, jins, ijtimoiy holat, ta'lim darajasi, kasb kabi omillar hisobga olinadi. Guruhning bir jinsli yoki aralash bo'lishi tadqiqot maqsadiga bog'liq.

Fokus-guruh o'tkazish uchun qulay joy tanlanadi. Joy tinch, bezovatlar dagi, ishtirokchilar uchun ma'lum bo'lgan bo'lishi kerak. Doiraviy yoki kvadrat shaklidagi stol atrofida o'tirish tavsiya etiladi.

Suhbatni olib boruvchi (moderator) muhim rol o'ynaydi. U suhbatni boshqaradi, savollar beradi, barcha ishtirokchilarning fikrini olishga harakat qiladi. Moderator taraf tutmasligi va neytral pozitsiyada turishi kerak.

Suhbat rejasi oldindan tayyorlanadi. Asosiy mavzular va savollar ro'yhati tuziladi. Biroq rejadan qat'iy ushlab turishning zaruri yo'q, tabiiy oqim bo'yicha suhbat o'tkazilishi mumkin.

Audio yoki video yozib olish foydali, lekin ishtirokchilarning roziligi bilan amalga oshirilishi kerak. Ba'zi odamlar yozib olishni istamashi mumkin, bunday holda faqat yozma qaydlar yuritiladi.

Suhbat davomida barcha ishtirokchilarning fikrini olishga harakat qilinadi. Ba'zi odamlar faol, boshqalari kamgap bo'lishi mumkin. Moderator kamgap odamlarni suhbatga jalb qilishga harakat qilishi kerak.

Ziddiyatli fikrlar paydo bo'lishi tabiiy hol. Bu ziddiyatlar muhokama qilinadi va turli nuqtai nazarlar aniqlanadi. Bir fikrga kelishga majburlash kerak emas, har xil qarash qiymatidir.

Miqdoriy dala tadqiqot usullari va anketa so'rovi

Etnografik tadqiqotlarda sifatli usullar bilan bir qatorda miqdoriy usullar ham muhim o'rin tutadi. Anketa so'rovi keng tarqalgan miqdoriy tadqiqot usuli bo'lib, katta auditoriyadan bir vaqtda ma'lumot to'plash imkonini beradi.

Anketani tuzish murakkab va mas'uliyatli ish hisoblanadi. Anketa savollari aniq, tushunarli va bir ma'noli bo'lishi kerak. Savollar mantiqiy ketma-ketlikda joylashtiriladi va bir-biri bilan bog'lanishga ega bo'lishi kerak.

Anketa turlari turlicha bo'lishi mumkin. Ochiq savollar - respondent o'z fikri bilan javob beradigan savollar. Yopiq savollar - tayyor variantlardan birini tanlash talab etiladigan savollar. Yarim ochiq savollar - ba'zi variantlar berilgan, "boshqa" varianti ham mavjud.

Anketani tuzishda bir qator qoidalarga rioya qilish zarur. Savollar sodda va tushunarli bo'lishi kerak. Ikki yoki undan ortiq ma'noga ega bo'lgan savollardan saqlanish kerak. Respondentni ma'lum javobga yo'naltiradigan savollar qo'ymaslik kerak.

Anketani sinab ko'rish (pilot tadqiqot) muhim bosqichdir. Kichik guruhlarda anketani sinab, kamchiliklarni aniqlash va tuzatish zarur. Bu asosiy tadqiqotda xatoliklarni oldini olishga yordam beradi.

Tanlamani shakllantirish anketaning ishonchliligini ta'minlaydi. O'rganilayotgan xalqning turli qatlamlaridan wakillarni jalb qilish zarur. Yosh, jins, ijtimoiy holat, hudud bo'yicha nisbatlarni saqlash kerak.

Anketa so'rovini o'tkazish jarayoni puxta tashkil etilishi kerak. So'rovchilar oldindan tayyorlanishi va bir xil uslubda ishlashi zarur. Respondentlarni majburlash yoki undashga yo'l qo'ymaslik kerak.

Ma'lumotlarni qayta ishlash statistik usullar yordamida amalga oshiriladi. Foizli nisbatlar, o'rtacha qiymatlar, korrelyatsiya koeffitsientlari hisoblanadi. Natijalar jadval va diagrammalar orqali tasvirlanadi.

Dala tadqiqoti natijalarini tavsiflash va taqdim etish

Etnografik tadqiqot natijalarini tavsiflash va taqdim etish tadqiqotning yakuniy bosqichi bo'lib, juda muhim ahamiyatga ega. Natijalarni to'g'ri taqdim etish tadqiqotning ilmiy qiymatini belgilaydi.

Natijalarni tavsiflashda mantiqiy ketma-ketlik muhim. Dastlab tadqiqotning maqsadi va vazifalari takrorlanadi. Keyin qo'llaniilgan uslub va metodlar tasvirlanadi. So'ngra asosiy natijalar va xulosalar bayon etiladi.

Matnni tuzishda ilmiy uslubga rioya qilish zarur. Aniq, ravshan va ob'ektiv til ishlatiladi. Shaxsiy fikr va baholarni faktlardan ajratib ko'rsatish kerak. Ilmiy terminologiyadan to'g'ri foydalanish muhim.

Tasviriy materiallardan foydalanish matnni boyitadi. Fotosuratlar, eskizlar, xaritalar, sxemalar matnni to'ldiradi va tushunishni osonlashtiradi. Tasviriy materiallar sifatli va aniq bo'lishi kerak.

Boshqa tadqiqotchilarning ishlariga havola qilish ilmiy andozani ko'rsatadi. O'z natijalarini oldingi tadqiqotlar bilan solishtirishda ilmiy qiymat ortadi. Adabiyotlar ro'yhatini to'g'ri tuzish muhim.

Natijalarni turli auditoriyaga moslash zarur. Ilmiy jurnallar uchun batafsil va chuqur tahlil talab etiladi. Keng jamoatchilik uchun sodda va tushunarli tarzda yozish kerak.

Natijalarni taqdim etishning turli shakllari mavjud. Ilmiy maqolalar, monografiyalar, dissertatsiyalar, ilmiy anjumanlar va konferensiyalar. Har bir shakl o'ziga xos talablar va formatlarga ega.

Mazmunli munozaralar va tanqidlarni qabul qilishga tayyor bo'lish zarur. Boshqa olimlarning fikr va takliflarini tinglab, o'z ishini takomillashtirish mumkin. Ilmiy hamjamiyat bilan faol munosabatda bo'lish tadqiqotchi rivojlanishiga yordam beradi.

Etik masalalarga e'tibor berish muhim. Tadqiqotda qatnashgan odamlarning huquqlari himoya qilinishi kerak. Konfidentsiallik saqlash va ma'lumotlarni suiiste'mol qilmaslik zarur.

Natijalarni nashr etishda mualliflik huquqlariga rioya qilish zarur. Boshqa mualliflarning g'oyalari va ma'lumotlariga to'g'ri havola qilish, plagiatdan saqlanish muhim talabdir. O'z hissasini aniq ko'rsatish va hamkorlarni e'tirof etish kerak.

Tadqiqot natijalarini amaliyotda qo'llash imkoniyatlarini ko'rsatish foydali. Ta'lim, madaniyat, turizm, ijtimoiy siyosat kabi sohalarda qanday foydalanish mumkinligini ta'kidlash zarur.

Kelajakdagi tadqiqotlar uchun tavsiyalar berish ham muhim. Qaysi masalalar qo'shimcha o'rganishni talab etishi, qanday metodlar samaraliroq bo'lishi mumkinligini ko'rsatish kerak.

Xulosalar va tavsiyalar

Etnologik tadqiqotlar zamonaviy dunyoda tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Globallashtirish sharoitida xalqlarning madaniy o'ziga xosligi va an'analarini saqlash dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

Etnologik tadqiqotlarda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari kengaymoqda. Raqamli kameralar, GPS qurilmalari, kompyuter dasturlari tadqiqot samaradorligini oshirmoqda. Virtual etnografiya kabi yangi yo'nalishlar paydo bo'lmoqda.

Interdissiplinar yondashuv etnologiyaning rivojlanish istiqboli hisoblanadi. Boshqa fanlar - psixologiya, sotsiologiya, iqtisodiyot, siyosatshunoslik bilan hamkorlik yangi imkoniyatlar ochmoqda.

Amaliy etnologiya sohasida ham yangi yo'nalishlar rivojlanmoqda. Etnologik bilimlarni biznes, marketing, dizayn, turizm sohalarida qo'llash kengayib bormoqda. Bu etnologiyaning amaliy ahamiyatini oshirmoqda.

Etnologik ta'lim tizimini takomillashtirish zarur. Zamonaviy uslub va metodlarni o'rgatish, amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish, xalqaro tajribani o'rganish muhim vazifalardir.

Etnologik tadqiqotlarda etik masalalarga e'tibor kuchaymoqda. Tadqiqot ob'ektlarining huquqlarini himoya qilish, madaniy mulkchilikni hurmat qilish, tadqiqot natijalarini to'g'ri ishlatish kabi masalalar dolzarb.

O'zbekiston etnologiyasi rivojlanishi uchun katta imkoniyatlarga ega. Respublikada yashaydigan ko'plab xalqlar, ularning boy madaniy merosi, zamonaviy o'zgarishlar tadqiqotchilar uchun boy material yaratadi.

Xalqaro hamkorlikni kengaytirish O'zbekiston etnologiyasi rivojlanishi uchun muhim. Yetakchi etnologik markazlar bilan aloqalar o'rnatish, qo'shma loyihalar amalga oshirish, tajriba almashish zarur.

Etnologik muzeylar va arxivlarni rivojlantirish madaniy merosni saqlash uchun muhim. Zamonaviy saqlash texnologiyalari, raqamlash, elektron kataloglar yaratish kelajak avlodlar uchun muhim.

Jamoatchilik orasida etnologik bilimlarni targ'ib qilish ham muhim vazifa. Ommaviy axborot vositalari orqali xalqlarning madaniy xilma-xilligi, tolerantlik va o'zaro hurmat g'oyalarini kengaytirish zarur.

V. GLOSSARIY

V. GLOSSARIY

Termin	O'zbek tilidagi sharhi	Ingliz tilidagi sharhi
Normativ-huquqiy hujjatlar —	umummajburiy davlat ko'rsatmalari sifatida huquqiy normalarni belgilashga, o'zgartirishga yoki bekor qilishga qaratilgan rasmiy hujjatdir.	normative-legal documents - are official documents aimed at establishing, changing or abolishing legal norms as universal state instructions.
Qonun —	O'zbekiston Respublikasida eng muhim va barqaror ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladigan masalalar bo'yicha, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan yoki referendum o'tkazish yo'li bilan qabul qilinadigan oliy yuridik kuchga ega bo'lgan normativ hujjat.	Law — Normative document of the highest legal force, adopted by the Oliy Majlis of the Republic of O'zbekistan or by way of a referendum on the most important and stable issues of regulating social relations in the Republic of O'zbekistan
<i>Normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilish huquqiga ega bo'lgan organlar yoki mansabdor shaxslar</i> —	O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalari, O'zbekiston Respublikasining Prezidenti, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, vazirliklar, davlat qo'mitalari va idoralar, mahalliy davlat hokimiyati organlari normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilish huquqiga ega bo'lgan organlar yoki mansabdor shaxslar hisoblanadi.	organizations or officials with the right to receive normative-legal documents — Chambers of the Oliy Majlis of the Republic of O'zbekistan, the President of the Republic of O'zbekistan, the Cabinet of Ministers of the Republic of O'zbekistan, ministries, state committees and departments, local state authorities are the persons or officials authorized to adopt normative-legal acts
qonun osti hujjatlari —	O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari va qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari, vazirliklar, davlat qo'mitalari va idoralarning buyruqlari hamda qarorlari, mahalliy davlat hokimiyati organlarining qarorlari	Decrees and resolutions of the President of the Republic of O'zbekistan, resolutions of the Cabinet of Ministers of the Republic of O'zbekistan, orders and resolutions of ministries, state committees and agencies, resolutions of local state authorities.
bakalavriat —	o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi negizida oliy ta'lim yo'nalishlaridan biri bo'yicha fundamental bilimlar beradigan, o'qish muddati to'rt yildan kam bo'lmagan tayanch oliy ta'lim	bachelor's degree — Basic higher education with a period of study of not less than four years, providing fundamental knowledge in one of the directions of higher education on the basis of secondary special, vocational education
magistratura —	bakalavriat negizida o'qish muddati kamida ikki yil bo'lgan aniq mutaxassislik bo'yicha oliy ta'lim	master's degree — higher education in a specific specialty with a duration of study at least two years on the basis of a bachelor's degree
bakalavr, magistr —	oliy ta'limning tegishli bosqichiga muvofiq dasturlarni muvaffaqiyatli o'zlashtirgan shaxslarga beriladigan akademik darajalar	Bachelor, Master — academic degrees awarded to persons who have successfully mastered the programs in accordance with the relevant stage of higher education
oliy ma'lumot darajasi —	shaxs tomonidan oliy ta'limning muayyan o'quv rejalari va fanlar dasturini mazkur ma'lumot haqida tegishli davlat hujjati berilgan holda, o'zlashtirishi natijasi	level of higher education — the result of a person mastering certain curricula and science programs of higher education with the issuance of the relevant state document on this information
oliy ma'lumot haqida davlat hujjati (diplom) —	akkreditatsiyadan o'tgan oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilariga beriladigan va ularning oliy ta'limning o'quv rejalari va fanlar dasturini bajarganliklarini tasdiqlovchi davlat namunasidagi hujjat. Hujjat uzluksiz ta'limning keyingi bosqichlarida o'qishni	state document on higher education (diploma) — a state-recognized document issued to graduates of accredited higher education institutions and confirming their completion of the curriculum and subject program of

Termin	O'zbek tilidagi sharhi	Ingliz tilidagi sharhi
	davom ettirish yoki olingan akademik darajaga muvofiq ishlash huquqini beradi	higher education. The document entitles the holder to continue one's studies at the later stages of continuing education or work in accordance with the academic degree received.
oliy ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklari klassifikatori —	oliy ma'lumotli kadrlar tayyorlash uchun bakalavriat ta'limi yo'nalishlari va magistratura mutaxassisliklarining tizimlashtirilgan ro'yxati	classifier of directions and specialties of higher education— a systematized list of directions of Bachelor's education and master's specialties for training of personnel with higher education.
oliy ta'limning davlat ta'lim standarti —	muayyan ta'lim sohasiga (soha tarkibiga) qo'yiladigan malaka talablari, ta'lim mazmuni, bitiruvchilar umumiy tayyorgarligining zaruriy va yetarli darajasini, kadrlar tayyorlash sifatini baholash darajalarini belgilaydigan etalon darajasi	state educational standard of higher education — qualification requirements for a particular field of education (structure of the field), the content of education, the standard level that determines the necessary and sufficient level of general training of graduates, the level of assessment of the quality of training
malaka talablari —	uzluksiz ta'lim tegishli bosqichi bitiruvchisining umumiy bilim va kasb tayyorgarligi darajasiga qo'yiladigan talablar	qualification requirements — requirements for the level of general knowledge and professional training of the graduate of the relevant stage of continuing education
o'qitishning me'yoriy muddati —	ta'lim oluvchilar tomonidan o'quv rejalari va fanlar dasturi o'zlashtirilishi uchun belgilangan muddat	normative duration of teaching — the period set by students for mastering the curriculum and science program
o'quv fanlari bloki —	o'quv rejalari va fanlar dasturlarining kadrlar tayyorlash jarayonida aniq maqsad va vazifalarga erishish uchun muayyan bilim sohasi yoki faoliyatning o'zlashtirilishini ta'minlaydigan o'quv fanlarini birlashtiruvchi tarkibiy qismi	educational block — curricula and science programs are an integral part of the curriculum, ensuring the mastery of a particular field of knowledge or activity to achieve specific goals and objectives in the process of training
o'quv rejasi —	oliy ta'limning muayyan bakalavriat ta'lim yo'nalishi yoki magistratura mutaxassisligi bo'yicha o'quv faoliyati turlari, o'quv fanlari va kurslarining tarkibi, ularni o'rganishning izchilligi va soatlardagi hajmini belgilaydigan hujjat	academic plan (curriculum) — a document defining the types of educational activities, the composition of academic disciplines and courses, the sequence of their study and the number of hours in a particular bachelor's or master's degree in higher education
o'quv fani —	ta'lim muassasasida o'rganish uchun fan, texnika, san'at, ishlab chiqarish faoliyatining muayyan sohasidan saralab olingan bilimlar, o'quv va ko'nikmalar tizimi	educational science — system of knowledge, training and skills selected for study in an educational institution from a specific field of science, technology, art, production activities
o'quv semestri —	oliy ta'lim muassasasida o'quv yilining yarmini tashkil etuvchi o'zaro bog'langan fanlarning ma'lum majmuini o'zlashtirishga mo'ljallangan va ular bo'yicha yakuniy nazorat bilan tugallanadigan qismi	academic semester — part of a higher education institution intended for mastering a certain set of interconnected disciplines that make up half of the academic year and ending with the final control over them
o'quv fani dasturi —	ta'lim mazmuni, uning talabalar tomonidan o'zlashtirilishining eng maqbul usullari, axborot manbalari ko'rsatilgan normativ hujjat	educational program — normative document indicating the content of education, the most optimal methods of its mastering by students, sources of information
malaka amaliyoti —	o'quv jarayonining nazariy bilimlarni mustahkamlash, amaliy ko'nikma va o'quv hosil qilish, o'quv rejalari va fanlar dasturlarining ma'lum (yakuniy) qismidagi mavzu bo'yicha materiallar to'plash uchun	qualification practice — part of the educational process to consolidate theoretical knowledge, develop practical skills and curriculum, to collect materials on the topic in a

Termin	O'zbek tilidagi sharhi	Ingliz tilidagi sharhi
	o'tkaziladigan bir qismi	particular (final) part of the curriculum and science programs
yakuniy davlat attestatsiyasi —	bakalavr yoki magistr darajasiga qo'yiladigan malaka talablariga muvofiq holda, ma'lum talab va tartibotlar vositasida (fanlar bo'yicha davlat attestatsiyasi, bitiruv malakaviy ishi yoki magistrlik dissertatsiyasi himoyasi) bitiruvchi tomonidan oliy ta'lim o'quv reja va dasturlarining bajarilishi sifatini baholash	final state attestation — assessment of the quality of implementation of higher education curricula and programs by the graduate in accordance with the qualification requirements for the bachelor's or master's degree, through certain requirements and procedures (state certification in disciplines, defense of graduate work or master's dissertation)
o'qitish sifatini nazorat qilish —	talabaning bilim saviyasini tekshirish va uning o'quv dasturini o'zlashtirish darajasini aniqlash	control of the quality of teaching — check the level of knowledge of the student and determine the level of mastery of his curriculum
ta'lim sifatini nazorat qilish —	o'qitish mazmuni va natijalarining davlat ta'lim standartlari talablariga muvofiqligini tekshirish	control of the quality of education — checking that the content and results of training meet the requirements of state educational standards
oliy ta'lim muassasasi attestatsiyasi —	oliy ta'lim muassasasida kadrlar tayyorlash mazmuni, darajasi va sifatining OT DTS talablariga muvofiqligini aniqlovchi tadbir	attestation of higher education institution — an event that determines the content, level and quality of training in higher education institutions in accordance with the requirements of SES
oliy ta'lim —	uzluksiz ta'limning yuqori malakali mutaxassislar tayyorlovchi mustaqil turi. Oliy ta'lim muassasalarida amalga oshiriladi. Oliy ta'lim ikki bosqichdan iborat: bakalavriat va magistratura	higher education — an independent type of continuing education that trains highly qualified professionals. It is carried out in higher education institutions. Higher education consists of two stages: bachelor's and master's
Korrupsiya —	shaxsning o'z mansab yoki xizmat mavqeidan shaxsiy manfaatlarini yoxud o'zga shaxslarning manfaatlarini ko'zlab moddiy yoki nomoddiy naf olish maqsadida qonunga xilof ravishda foydalanishi, xuddi shuningdek bunday nafni qonunga xilof ravishda taqdim etish	corruption — unlawful use of one's position or position for personal gain or material or intangible benefits for the benefit of others, as well as illegal provision of such benefits
korruptsiyaga oid huquqbuzarlik —	korruptsiya alomatlariga ega bo'lgan, sodir etilganligi uchun qonun hujjatlarida javobgarlik nazarda tutilgan qilmish	corruption offense — an act with signs of corruption, for which the legislation provides for liability
Klassifikator —	oliy ma'lumotli kadrlar tayyorlash yo'nalishlari va mutaxassisliklarining tizimlashtirilgan ro'yxati.	Classifier — a systematized list of areas and specialties of higher education
Yo'nalish —	5-bosqichning o'quv rejalar va fanlar dasturi bo'yicha oliy ta'lim muassasasi bitiruvchisi tomonidan egallangan va beriladigan «bakalavr» akademik darajasi doirasida kasb faoliyatining muayyan turini bajarishni ta'minlovchi bazaviy va fundamental bilimlar, uquvlar va ko'nikmalar kompleksi.	Direction — A set of basic and fundamental knowledge, skills and abilities acquired by a graduate of a higher education institution in accordance with the curriculum and science program of the 5th stage and providing a certain type of professional activity within the "bachelor's" academic degree
Mutaxassislik —	5A-bosqichning o'quv rejalar va fanlar dasturi bo'yicha oliy ta'lim muassasasi bitiruvchisi tomonidan egallangan va beriladigan «magistr» akademik darajasi doirasida kasb faoliyatining muayyan turini bajarishni ta'minlovchi muayyan	Specialty — A set of knowledge, training and skills in a specific specialty, provided by a graduate of the higher education institution in the curriculum and science program of the 5A stage, to perform a certain type of

Termin	O'zbek tilidagi sharhi	Ingliz tilidagi sharhi
	mutaxassislik bo'yicha bilimlar, uquqlar va ko'nikmalar kompleksi.	professional activity within the academic degree of "master"
Kredit —	biror fanni o'zlashtirish uchun sarflanadigan talabning ish hajmining o'lchovi	Credit — a measure of a student's workload required to master a subject
kredit, kredit-soat	o'quv ishlari hajmini o'lchashning yagonalashtirilgan birligi	credit, credit-hour — a unified unit of measuring the volume of educational work
Registrator ofisi	fanlarga talabalarni qayd qilish va ularning o'quv davridagi barcha o'zlashtirish ko'rsatkichlarini qayd qilishning markazlashtirilgan xizmat turi	registrar's office — a centralized type of service for recording students in subjects and recording all their mastery indicators during the study period
edvayzer	talabaga mutaxassislik bo'yicha o'quv traektoriyasini tanlash va o'quv davridagi fanlarni o'zlashtirish bo'yicha yordam beruvchi mutaxassislik kafedra o'qituvchisi	Adviser — Teacher of the specialty department, which helps the student to choose the educational trajectory of the specialty and master the disciplines of the study period
namunaviy o'quv reja	o'quv fanlarini o'rganish ketma-ketligi va hajmini belgilovchi o'quv reja	Curriculum — a curriculum that defines the sequence and scope of the study of academic subjects
ishchi o'quv reja	talabalarining shaxsiy o'quv rejaları asosida shakllantirilgan o'quv reja, o'qituvchilarning o'quv ishlari yuklamalarini hisoblash uchun asos bo'ladigan hujjat	the curriculum, formed on the basis of individual curricula of students, is a document that serves as a basis for calculating the workload of teachers
kredit ta'lim tizimi	o'quv jarayonini tashkil etish shakli bo'lib, talabalarga o'z o'quv traektoriyalarini muayyan chegarada belgilash imkonini beradi, mustaqil va ijodiy bilim olishni rag'batlantirishga yo'naltiriladi, o'zlashtirilgan bilimlar hajmi kreditlarda o'lchanadi	credit education system — is a form of organization of the educational process, which allows students to set their own educational trajectories within certain limits, is aimed at encouraging independent and creative learning, the amount of acquired knowledge is measured in credits
mustaqil ish	mavzular bo'yicha mustaqil ta'limga ajratilgan ish bo'lib, o'quv-uslubiy adabiyotlar va tavsiyalar bilan ta'minlanadi, testlar, nazorat ishlari, kollokviumlar, referatlar, bayon va hisobotlar shaklida nazorat qilinadi	self-study activity — is a work devoted to independent study on the subject, is provided with educational and methodical literature and recommendations, is supervised in the form of tests, control works, colloquiums, abstracts, statements and reports
tyutor	fan bo'yicha amaliy mashg'ulotlarni olib boruvchi va maslahat beruvchi, talabalarining mustaqil ishlarini tashkil qiluvchi va bajarilishini ta'minlovchi	Tutor — conducting and advising on practical training in science, organizing and ensuring the independent work of students
Forum	fan mavzulari bo'yicha telegram kanallari yoki masofaviy ta'lim platformalarida fikr almashish	Forum — exchange of views on science topics on telegram channels or distance learning platforms
kollokvium	o'quv modulining nazariy qismining o'zlashtirilishini tekshirish maqsadida suhbat uyushtirish	Colloquium — conduct a conversation to check the mastery of the theoretical part of the training module
keys-stadi	ishlab chiqarishdagi muammoli vaziyatlar bo'yicha belgilangan shakldagi topshiriqlar bo'yicha yechim izlash	case study — search for solutions to tasks in the prescribed form on problematic situations in production
kurs ishi	fan yoki fanlar majmuasi (korxonalar iqtisodiyoti, menejment asoslari, ekologiya va atrof-muhit muhofazasi, fuqaro himoyasi va h.k.) muammolari bo'yicha belgilangan uslubiy qo'llanmalar asosida bajariladigan belgilangan uslubiy qo'llanmalar asosida yoziladigan yozma va hisob ishlari	course work — written and accounting work on the basis of established methodological guidelines on the problems of science or a set of disciplines (economics of enterprises, basics of management, ecology and environmental protection, civil protection, etc.)

Termin	O'zbek tilidagi sharhi	Ingliz tilidagi sharhi
<i>Edvayzer</i>	o'qish davri bo'yicha shaxsiy o'quv traektoriyasini tanlash va ta'lim dasturini o'zlashtirishga yordam beruvchi o'qituvchi	Advisor — a teacher who helps to select an individual learning trajectory for the study period and to master the curriculum
<i>Fasilitator</i>	guruhlardagi faoliyat natijasini samarali baholash, muammoning ilmiy yechimini topishga yo'naltirish, guruhdagi kommunikatsiyani rivojlantirish kabi vazifalarni bajaradi	Facilitator — effectively evaluates the results of group work, focuses on finding a scientific solution to the problem, develops group communication
<i>Moderator</i>	qabul qilingan qoidalarga amal qilish tekshiradi, tinglovchilarning mustaqil fikrlash va ishlash qobiliyatlarini rivojlantirish, bilish faolyatini faollashtirishga yordam beradi. Ma'lumotni, seminarini, treninglar va davra suhbatlarini boshqaradi, fikrlarni umumlashtiradi	Moderator — checks compliance with accepted rules, helps to develop students' independent thinking and working skills, activates cognitive activity. Manages information, seminars, trainings and roundtables, summarizes ideas
<i>Supervayzer</i>	quyidagi to'rt fazifani bajaradi: o'qituvchi sifatida o'rgatadi, fasilitatorlik, maslahatchi, ekspert vazifani bajaradi	Supervisor — performs the following four functions: teaches as a teacher, facilitator, consultant, expert

VI. NAZORAT SAVOLLARI

1	Fanga kirish. predmeti, maqsad va vazifalari.
2	Dala etnografik tadqiqotlarni tashkil etish.
3	Etnografik tadqiqot usullari.
4	Dala etnografik ekspeditsiyalarni tayyorlash.
5	Kuzatuv dala tadqiqoti metodi sifatida.
6	Dala etnografik tadqiqotlarning asosiy turlari.
7	Kuzatishda natijalarni aniqlash
8	Intervyu (suhbat) dala tadqiqot usuli sifatida.
9	Biografik metod
10	Guruhli suhbat (fokus-guruh usuli).
11	Miqdoriy dala tadqiqot usullari. Anketa so'rovi.
12	Hujjatli manbalar. Matnni tahlil qilish.
13	Dala hujjatlarini to'ldirish hamda saqlashning ba'zi qoidalari.
14	Etnografik dala ekspeditsiyasini o'tkazish amaliyoti.
15	Dala tadqiqoti natijalarini tavsiflash va taqdim etish shakllari.
16	Etnologik ilmiy tadqiqot metodlari klassifikatsiyasi.
17	Ma'lumotlar to'plash metodlari.
18	Umumlashtirish metodlari va tahlil.
19	Umumlashtirish va tahlilning universal metodlari. Umumiy metodlar.
20	Etnologiyada tahlilning maxsus metodlari.
21	Materiallarni to'plash metodlaridan kompleks foydalanish va tahlil metodlari.
22	Etnografik ekspeditsiya etnologik ma'lumotlar qo'lga kiritishning asosiy shakli sifatida.
23	Etnografik ekspeditsiyaga tayyorgarlik ko'rish bosqichi. anketa, savolnomalar tayyorlash.
24	Etnografik materiallarni yig'ish metodlari (kuzatuv, fotosuratga tushirish, qayd

	etish, belgilash va aniq sanani qo'yish).
25	Kolleksion etnografik materilllarni yig'ish (sovg'a qilish, sotib olish, ayriboshlash).
26	Dala kundalik daftari va statistik materiallarni tartibga kelitirish.
27	Illyustrativ materiallarni tizimlashtirish. Xarita tuzish. Etnografik atlas tuzish.
28	Dala etnografik tadqiqot metodlari: kuzatuv (ichki va tashqi kuzatuv).
29	Interpretativ metod yoki "ongli tushungan holda qatnashuv" metodi.
30	So'rov metodi etnologiyada material to'plashning asosiy metodlaridan biri sifatida.

VII. ADABIYOTLAR RO'YXATI

I. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining asarlari:

1. Мирзиёев Ш.М. Ҳозирги замон ва Янги Ўзбекистон. “О'zbekiston” нашриёти, 2024.
2. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2023. – 78b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekistonda erkin va faravon yashaylik. 5-jild. Toshkent: “O'zbekiston” nashriyoti, O'zbekiston 2023.
4. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистонда тараққиёт стратегияси асосида демократик ислохотлар йўлини қатъий давом эттирамиз. 6-жилд. Тошкент: “О'zbekiston” нашриёти, 2023.
5. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик - ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қонидаси бўлиши керак. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил якунлари ва 2017 йил истиқболларига бағишланган мажлисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг нутқи. // Халқ сўзи газетаси. 2017 йил 16 январь, №11.

II. Normativ-huquqiy hujjatlar:

6. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.–Т.:О'zbekiston, 2018.
7. O'zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentabrda qabul qilingan “Ta’lim to’g’risida”gi O’RQ-637-sonli Qonuni.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevral “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida”gi 4947-sonli Farmoni.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 21 sentabr “2019-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi PF-5544-sonli Farmoni.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 may “O'zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PF-5729-son Farmoni.
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 avgust “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to'g'risida”gi PF-5789-sonli Farmoni.
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktabr “O'zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi PF-5847-sonli Farmoni.
13. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2020 yil 25 yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi.
14. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2001 yil 16 avgustdagi «Oliy ta’limning davlat ta’lim standartlarini tasdiqlash to’g’risida»gi 343-sonli Qarori.

15. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2015 yil 10 yanvardagi “Oliy ta’limning Davlat ta’lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 2001 yil 16 avgustdagi “343-sonli qororiga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish haqida”gi 3-sonli qarori.

Sh. Maxsus adabiyotlar:

16. Ashirov A.A. Etnologiya. O‘quv qo‘llanma. –T., 2014. 340 b.
17. Etnologiya. (Pod red. Miskovoy YE.V, Mexedova N.A, Pimenova V.V)-M., Izd-vo «Kultura» 2005.
18. Jabborov Iso. Jahon etnologiyasi asoslari. Toshkent. “Yangi asr avlodi”, 2005.
19. Jabborov Iso. Jahon xalqlari etnografiyasi. Darslik. Toshkent.1985
20. Etnologiya. Pod. red. YE. V. Miskovoy, N.L. Pikedeva. Pimenova V.V. M. 2005.
21. Lurye SV. Istoricheskaya etnologiya. M. 1998.
22. Etnografiya. Pod. Red. Y. V. Bromleya, G. YE. Markova M. 1982.
23. Jabbarov I. Iz istorii izucheniya etnografii uzbekskogo naroda.— Tashkent, 1959;
24. Jabborov Iso. O‘zbek xalqi etnografiyasi. –Toshkent, 1994
25. Jabborov Iso. Antik madaniyat va ma’naviyat xazinasi. –T., 1999
26. Jabborov Iso. O‘zbeklar. Turmush tarzi va madaniyati. –Toshkent, 2003
27. Doniyorov A.X Mustaqil O‘zbekiston etnografiyasi, tarixshunosligining ayrim masalalari. –T., 2003.
28. Doniyorov A.X O‘zbekiston etnografiyasi tarixidan ayrim lavhalar (XX asrning 20 80 yillari). –T., 2003.
29. Doniyorov A.X O‘zbekiston etnografiyasi tarixshunosligi ocherki (XIX asrning ikkinchi yarmi – XX asr 30 yillari). – T., 2005.
30. Doniyorov A.X., Bo‘riyev O., Ashirov A.A. Markaziy Osiyo xalqlari etnografiyasi, etnogenezi va etnik tarixi. – T., 2011.
31. Shaniyazov K.SH. K etnicheskoy istorii uzbekskogo naroda: Istoriko - etnograficheskoye issledovaniye kipchakskogo komponenta.— Tashkent: Fan, 1974.— 342 ye.;
32. Shaniyazov K.SH., Ismailov X.I. Etnograficheskiye ocherki materialnoy kulturi uzbekov konsa XIX— nachala XX vv.— Tashkent, 1981.— 126
33. Ashirov Adhamjon O‘zbek xalqining qadimiy e’tiqod va marosimlari. – T.: Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2007.
34. Davlatova S. O‘zbek milliy kiyimlari: an’anaviylik va zamonaviylik. – T., 2006.
35. Narodi Sredney Azii i Kazaxstana: V 2-x t./Pod red. S. P. Tolstova. M.: AN SSSR, 1963. T. 1 – 2.
36. Uzbeki. Kollektivnaya monografiya. – Moskva: Nauka, 2012

IV. Internet saytlar:

37. <http://edu.uz> – O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi.

38. <http://lex.uz> – O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.

39. <http://bimm.uz> – Oliy ta’lim tizimi pedagog va rahbar kadrlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishni tashkil etish bosh ilmiy-metodik markazi.

40. <http://ziyonet.uz> – Ta’lim portali Ziyonet.

<http://natlib.uz> – Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi.